

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Findra, (Est)etika komunikácie ■ P. Žigo, Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny a jej reforma ■ R. Kuchar, Význam Palkovičovho slovníka pre dejiny slovenčiny

DISKUSIE A ROZHĽADY

Ľ. Ďurovič, Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry ■ Ľ. Králik, Z etymologickej problematiky akademického Slovníka cudzích slov

SPRÁVY A RECENZIE

Katedra slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. R. Mračníková ■ Vyšla monografia o tvorení hybridných substantív v češtine. M. Ološtiak ■ Publikácia o Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku. M. Dudok

KRONIKA

Začiatky semiologického chápania vlastných mien na Slovensku. (K 85. jubileu profesora Vincenta Blanára.) M. Jozefovič ■ Jubileum PaedDr. Ľubomíra Kralčáka, PhD. K. Vrlíková. ■ Súpis prác PaedDr. Ľubomíra Kralčáka, PhD., za roky 1991 – 2004 ■ Spomienka na PhDr. Pavla Dolejša. S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka,
Ján Sabol, Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

J. Findra, (Est)etika komunikácie	257
P. Žigo, Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny a jej reforma	265
R. Kuchar, Význam Palkovičovho slovníka pre dejiny slovenčiny.....	276

DISKUSIE A ROZHĽADY

L. Ďurovič, Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry	284
L. Králik, Z etymologickej problematiky akademického Slovníka cudzích slov.....	288

SPRÁVY A RECENZIE

Katedra slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. R. Mračníková..	296
Výšla monografia o tvorení hybridných substantív v češtine. M. Ološtiak.....	302
Publikácia o Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku. M. Dudok.....	306

KRONIKA

Začiatky semiologického chápania vlastných mien na Slovensku. (K 85. jubileu profesora Vincenta Blanára.) M. Jozefovič.....	309
Jubileum PaedDr. Eubomíra Kralčáka, PhD. K. Vrlíková ..	313
Súpis prác PaedDr. Eubomíra Kralčáka, PhD., za roky 1991 – 2004	314
Spomienka na PhDr. Pavla Dolejša. S. Ondrejovič.....	317

ROZLIČNOSTI

Ešte raz o spájacom výraze <i>a/alebo</i> . S. Ondrejovič.....	319
--	-----

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 70, 2005. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2005

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
70 – 2005

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SAP

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.

9. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.

c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 70 – 2005
ČÍSLO 5

Ján Findra

(EST)ETIKA KOMUNIKÁCIE

FINDRA, J.: Aesthetic/Ethic of Communication. Slovenská reč, 70, 2005, No. 5 pp. 257 – 264. (Bratislava)

In this essay the author follows relations among aesthetic, ethic, etiquette, aesthetic norm and aesthetic value from the viewpoint of lingual communication and text as product of communication process.

V tejto úvahe budem sledovať vzájomný vzťah medzi estetikou, etikou, etiketou, estetickou normou, estetickou hodnotou a vzťahom týchto kategórií k jazykovej komunikácii a k textu ako výsledku komunikačného procesu.

V literárnej vede i v lingvistickej štylistike sa vo všeobecnosti prijíma názor, že estetická funkcia je spätá s umeleckými textami. Táto idea sa prezentuje konštatáciou, že vo vecných textoch sa jazyk uplatňuje vo svojej základnej, komunikatívnej funkcii, zatiaľ čo v umeleckých textoch sa na komunikatívnu funkciu navrstvuje funkcia estetická. V tejto súvislosti sa hovorí o emocionálno-estetickom pôsobení umeleckých textov. Tomu zodpovedá aj štýlová vrstva ako paradigmatická zásobáreň umeleckej modelovej štruktúry. Nositeľmi emocionálno-estetického zamerania aktuálneho umeleckého textu sú jednak špecifické výrazové prostriedky príznakovej roviny tejto štýlovej vrstvy a jednak ich jedinečná konfigurácia a synchronizácia s neutrálnymi a bezpríznakovými štýlami.

Ak prijmeme názor, že ktorýkoľvek predmet (hmotný i nehmotný) sa môže stať estetickým objektom, a teda môže byť aj nositeľom estetickej funkcie, potom za estetický objekt môžeme považovať nielen umelecký, ale aj vecný text. Kultúrny a kultivovaný vecný text môže byť tiež nositeľom estetickej hodnoty, v čitateľovi alebo v poslucháčovi môže vyvolať príjemný = estetický zážitok. Estetická hodnota teda nemusí byť identická s umeleckou hodnotou. Pravdaže, aj vecný text ako estetický objekt musí spĺňať isté kritériá: musí byť vybudovaný na základe (v rámci) primeraných estetických kritérií. Významnú úlohu pritom zohráva aj adresát, práve on posúdi, vedome alebo intuitívne zhodnotí obsahovo-formálne kvality aktuálneho

textu. V tomto zmysle možno klásť isté nároky aj na vecné texty, ktoré vznikli v priestore Mistríkových objektívnych štýlov, platí to, pravdaže, aj o náučných textoch. Ich obsahovo-formálna harmónia takisto predpokladá horizontálno-vertikálnu synchronizáciu hĺbkovej a povrchovej štruktúry, pričom pôjde aj o to, aby sa na povrchovej úrovni náučného textu adekvátne (funkčne) reflektovala obsahovo-tematická situácia v jeho hĺbkovej organizácii.

Ukazuje sa, že (est)etiku komunikácie bude vhodné sledovať na priesečníku relevantných faktorov (konkrétnej) komunikačnej situácie, kde sa v rámci (v priestore) komunikačného aktu rodí aktuálny text ako predpokladaný estetický objekt, ktorý má zároveň aj etický rozmer. Vzhľadom na to, že text je na úrovni langue i na úrovni parole bilaterálna jednotka, vzťah etiky a estetiky sa k jednotlivým stránkam textu bude manifestovať diferencovane a jedinečná bude aj ich vzájomná väzba.

Potom možno uvažovať takto: Etický rozmer textu sa bude dominantne viazať na jeho hĺbkovú organizáciu, na jeho obsahovo-tematické podložie. Estetický rozmer sa prostredníctvom paradigmaticky vymedzených a textovo modifikovaných vlastností štýlom bude manifestovať na jeho povrchovej úrovni. Ale vzhľadom na to, že hĺbková a povrchová organizácia textu je horizontálne a vertikálne viacsmerne zviazaná, aj hranica medzi etikou a estetikou konkrétneho jazykového prejavu je prístupná. Táto ich funkčná synchronizácia sa naznačuje aj ich formálnym (tvorovým) prienikom – (est)etika komunikácie a textu.

Stručne možno etiku vymedziť ako teóriu morálky. S touto charakteristikou sú späté také pojmy ako dobro, cnosť, spravodlivosť, ale aj morálne zákony a normy. Sú to vlastne hodnotové kategórie, prostredníctvom ktorých sa nazerá na konanie človeka v istej konkrétnej situácii, skúma a hodnotí sa, či toto konanie je v súlade s morálnymi princípmi, ktoré sa všeobecne prijímajú ako spoločensky záväzné. Prípusťme, že hranice (etickej) primeranosti a (morálnej) čistoty nemožno striktno vymedziť. Napriek tomu tu nemožno hovoriť ani o bezbrehej subjektívnosti. Etické princípy sa objektivizujú v podobe noriem, ktoré nám „predpisujú“, ako sa v konkrétnej situácii máme správať. Sú uložené jednak v tradícii istého spoločenstva a zároveň sa výchovou aktuálne „inovujú“ v kolektívnom vedomí daného spoločenstva a v individuálnom vedomí jednotlivca.

Etika komunikácie alebo komunikatívna etika ako každá spoločenská aktivita má svoje limity: v istej spoločenskej komunite sa identifikuje s mravným konaním, resp. s normou spoločenského správania. Tak ako v každej oblasti ľudskej činnosti aj v medziľudskej komunikácii treba rátať s istými konvenčnými procedúrami, ktoré majú historickú povahu. Preto majú všeobecnú platnosť, ich „pôsobenie“ sa však aktivizuje a individuálne aktualizuje v istej konkrétnej situácii. Na úrovni hĺbkovej organizácie textu je takýmto invariantným modelom (objektívnou normou) príslušná obsahová modelová štruktúra (slohový postup a slohový útvar). V procese výstavby

aktuálneho textu sa napätie invariant – variant premieta ako individuálne realizovaný vzťah medzi obsahovou modelovou štruktúrou a komunikačným zámerom a plánom. V priestore etických noriem tu ide o napätie na osi pravdivosť – nepravdivosť, logickosť – nezmyselnosť, sprievražňovanie – zahmlievanie (znejasňovanie) vysielanej informácie atď. Práve preto sa problém etiky komunikácie javí ako problém hĺbkovej organizácie textu. Ide pritom jednak o výber obsahovo-tematických segmentov, ale najmä o ich hierarchizáciu a následnosť, v ktorej sa odráža (môže odrážať) účelovo „nasmerovaný“ pragmatický zámer.

V súvislosti s estetikou komunikácie (a textu) vychádzam z názoru, že každý človek má vo svojom vedomí ukotvený individuálny estetický vkus, ktorý je viac alebo menej identický s estetickou normou, ktorú v istom historickom čase prijíma istá spoločenská komunita ako (relatívne) záväznú. V tomto zmysle je človek schopný/neschopný intuitívne alebo uvedomene hodnotiť povahu konkrétneho estetického predmetu. Pravdaže, pritom môže mať emocionálno-estetický zážitok. Dokonca pri tomto hodnotení nemusí ísť len o výsledok aktivity človeka, ale, povedzme, aj o prírodný úkaz, napr. panoráma krajiny, západ slnka, večerné zore a pod.

Zopakujme si, že aj text – a to nielen umelecký – možno považovať za estetický objekt. Estetickú kvalitu nemožno prisudzovať len dielam, ktoré sú výsledkom umeleckej aktivity (tvorivosti). Pravdaže, aj na estetickú hodnotu vecného textu nazeráme zo zorného uhla estetickej normy. Estetická norma jazykového prejavu sa „živí“ z gramatických a najmä štýlových a komunikačných noriem, ktoré má (mal by mať) používateľ jazyka ukotvené vo svojej jazykovej, štýlovej a komunikačnej kompetencii. Zároveň treba pripustiť, že každý človek má vlastný hodnotový systém. A tak pri pohľade na vlastný i cudzí ústny a písomný jazykový prejav uplatňuje aj vlastné estetické normy. Nad relatívne objektívne estetické normy by však nemal povýšiť svoju individuálnu estetickú normu ako jediné hodnotové kritérium. Práve tu totiž už nejde len o „estetické“ hodnotenie textu, ale predovšetkým o problém etický. Zároveň je to aj problém jeho ľudskej a intelektuálnej (odbornej) kompetencie. Možno predpokladať, že z tohto hľadiska sú najkompetentnejší jazykovedci a literárni vedci.

Zdá sa, že s estetikou komunikácie a estetickou hodnotou textu bude vhodné spájať pojem kreatívnosti. Aj vecný text vrátane vedeckého textu môže byť vecne presný a jednoznačný a pritom vcelku elegantný a v tomto zmysle môže spĺňať isté kritériá estetikosti. Kreatívnosť, úsilie o originalnosť (odborného) vyjadrovania v tomto prípade znamená úsilie prekročiť hranice uniformovanosti odborného vyjadrovania, hľadanie jeho originality. Inak povedané – je to snaha expedienta vypracovať si jedinečný individuálny štýl tak, aby napríklad vedecký text nestratil status vedeckosti.

Z uvedeného vyplýva, že estetickú hodnotu (vecného) textu treba prvotne spájať s jeho povrchovou organizáciou, s výberom a organizáciou štýlém rôznej proveniencie. Dominantnú úlohu však zohrávajú verbálne štýlémy, najmä lexikálne a syn-

taktické, a z kompozičných štýlém prostriedky textovej väzby. V ústne realizovaných jazykových prejavoch sa výrazne angažujú aj fónické štýlémy, a to v základnom a čiastočne aj v štylizačnom uplatnení.

Keďže, ako vieme, hĺbková a povrchová organizácia textu je horizontálno-vertikálne viacnásobne previazaná, aj medzi etickým a estetickým rozmerom (zameraním) aktuálneho textu je nielen vzájomné prepojenie, ale aj vzájomná podmienenosť. V konkrétnej rečovej praxi sa rozmanitým spôsobom varujú vzťahy medzi hĺbkovou a povrchovou organizáciou konkrétnych jazykových prejavov, čo sa odráža aj na modifikácii vzťahu medzi ich etickým ustrojením a estetickým pôsobením. Často ide o individuálne riešenie, no niektoré textové postupy sa opakovaním (napodobňovaním) relatívne ustálili, takže možno hovoriť o ich všeobecnej platnosti. Ich individuálna alebo invariantná podoba sa explicitne manifestuje na úrovni formy, čo súvisí s tým, že pre percipienta je práve jazykovo-štylistické uspošobenie textu prízorom do jeho hĺbkového podložia. Z takéhoto hľadiska sa teraz pristavíme pri niektorých z riešení, ktoré sa najčastejšie vyskytujú, a práve preto nadobudli alebo nadobúdajú nadindividuálnu platnosť. Pôjde o vecné texty.

Ideálom je (mal by byť) text, ktorý autor koncipoval a vybudoval na priesečníku všetkých naznačených parametrov. Predpokladá to, že v hĺbkovej rovine sa prezentuje jasnosťou a priezračnosťou myslenia, čo sa odráža vo funkčnom usporiadaní a hierarchizácii obsahovo-tematických častok a zložiek textu. (Est)etický rozmer, zameranie a pôsobenie takéhoto textu však musí byť garantované jeho primeraným, funkčným jazykovo-kompozičným ustrojením. Potom ho možno charakterizovať ako funkčne štruktúrovaný celok, v ktorom sú zreteľne ohraničené jeho čiastkové obsahové segmenty a zároveň je zrejماً ich vzájomná spätosť a logicko-príčinná alebo časová následnosť, ktorou sa zabezpečuje jeho tematická celistvosť. Túto premyslenú celistvosť a rozčlenenosť témy prejavu, ktorá by mala byť zárukou pravdivosti vysielanej informácie, si percipient overuje prostredníctvom adekvátnych verbálnych, kompozičných a prípadne aj neverbálnych štýlém. V tomto zmysle potom platí, že výraz (slová) autora zavádzajú a adresáta presvedčujú.

Pravdaže, rátam s tým, že v tomto uponáhľanom čase, v čase nebývalých technických možností, ktoré umožňujú nevyhnutný rýchly prenos informácií, požiadavka na čistotu, jasnosť a priezračnosť myšlienky a na jej perfektnú výrazovú prezentáciu, a teda na premyslene štruktúrovanú koherenciu a na jej funkčne primeranú, prepracovanú kohéziu, sa môže niekomu javiť ako prekonaný anachronizmus. Zdá sa, že dnešným textovým ideálom je kurzorické, enumeratívne encyklopedické vyjadrovanie. Protí tomuto typu textu nemožno namietat'. Možno však vysloviť obavy z toho, že tento princíp výstavby textu sa prijme ako jediný vhodný a prijateľný stavebný postup, čo bude prirodzená cesta k povrchnosti, a to tak na rovine obsahu, ako aj na rovine formy.

Práve v tejto súvislosti bude, ako sa zdá, vhodné pripomenúť stáročia trvajúce napätie medzi chaosom a harmóniou. Ide tu vlastne najmä o postoj človeka k sebe a k svojmu okoliu a, dodávam, práve v takýchto súvislostiach ide aj o spôsob medziľudskej komunikácie. Nemôže nás dlhodobo uspokojovať rozorvanosť dnešného sveta, ktorá sa odráža v napätí medzi racionálnym a zmyslovým. Preto sa pridžmam názoru, že práve v tejto dobe je opodstatnená požiadavka, aby sme aj na úrovni textu hľadali poriadok v skutočnom alebo zdanlivom neporiadku. Mám tu na mysli v prvom rade poriadok v našej mysli, ktorý hovorí o našej intelektuálnej úrovni, lebo práve to nám umožní vysporiadať sa s chaosom v nás a okolo nás. Preto hovorím aj o nevyhnutnosti ísť od „chaotického“ textu k textu zmysluplnému. Napriek rozorvanosti sveta v nás a sveta, v ktorom žijeme, napriek presile pragmatizmu, musíme hľadať ideál krásy aj na úrovni významu a výrazu. To je aj dôvod, prečo volám po harmónii obsahu a formy a nabádam hľadať synchronizáciu etického a estetického aj v rámci komunikácie a textu. V skutočnosti nejde o nič iné, iba o to, aby sme sa usilovali o individuálnu etiku vlastnej zodpovednosti, ktorá je predpokladom našej individuálnej kultúry vrátane kultúry komunikácie. Platí totiž, že jazyk a jazyk textu prezrádza o človeku všetko: je to naša osobná značka, ktorá sprievádza náš vnútorný svet i naše ľudské kvality.

V tomto teoreticko-metodologickom a čiastočne aj filozofickom kontexte sa teraz pristavme pri encyklopedickom vyjadrovaní (neterminologicky: encyklopedickým štýle). Určite by sme sa dopustili chyby, keby sme tento výrazovo-vyjadrovací postup zamietali. Umožňuje totiž rýchle, formálne štruktúrované odovzdávanie informácií nielen odborníkovi, ale aj (najmä) širšej kultúrnej verejnosti, ktorá nepotrebuje podrobné odôvodňovanie a detailnú argumentáciu. Jeho výhoda je teda v didaktickej priehľadnosti. Rovnako by však bolo chybou, ak by sme nepripomenuli aj možné riziká pre individuálny štýl autora, ktorý jednoznačne preferuje tento stavebný princíp textu. Pripomeniem najmä fakt, že encyklopedické vyjadrovanie môže – tak na strane expedienta, ako aj na strane percipienta – viesť k „encyklopedickému“ mysleniu. Je to myslenie, ktoré nehľadá hĺbkové vzťahy medzi predmetmi alebo medzi čiastkovými zložkami predmetu. Vidí len enumeratívne poskladané, často odizolované pomenované a vymenované fakty a kategórie. Takéto „skladačkové“ vyjadrovanie je často torzovité a kurzorické, takže v konečnom dôsledku môže viesť k povrchnému, formálnemu mysleniu. Dúfam, že nezveličím, ak poviem, že elegancia textu svedčí aj o elegancii ducha, konania a správania. Slovo elegancia v tomto prípade považujem za synonymum čistoty, etiky a vlastne aj estetiky výrazu. Všeobecne rečeno: každá jednostrannosť je či môže byť škodlivá.

Na opačnom póle ako encyklopedické vyjadrovanie stojí tzv. odbornícke vyjadrovanie. Charakterizuje ho prehnaná snaha jazykovým výrazom „potvrďovať“ odborné kvality textu. Nie vždy však možno s istotou povedať, či ide o autorov zá-

mer, čo by hovorilo o snobskom manierizme, alebo či to svedčí o jeho jazykovo-štylistickej ťarbavosti. V skutočnosti tu totiž zakaždým dochádza k narušeniu vzťahu medzi hĺbkovou a povrchovou organizáciou textu. Jazyková a kompozičná stavba nesprievračaňuje vnútorné, logicko-významové vzťahy medzi obsahovo-tematickými segmentmi, ale ich znejasňuje a zahmlieva. Adresát je potom prinútený za a pod balastom jazykového výrazu rekonštruovať predpokladaný zmysel kontextu alebo aj celého textu, alebo rezignuje na jeho ďalšie čítanie (dodatočnú interpretáciu). Príklad:

Hoci nemecké Hlavné veliteľstvo brannej moci (OKW) navrhovalo súčasne s útokom na Poľsko prevziať moc nemeckým veliteľom aj na Slovensku, šéf Nemeckej vojenskej komisie (DMK) na Slovensku gen. Franz Barckhausen sa účinne zasadil proti takémuto riešeniu a v prospech zachovania slovenskej nezávislosti a využitia slovenskej armády v pripravovanom konflikte.

Predpokladajme – bez podrobnejšej analýzy a argumentácie –, že uvedený zložitý súvetný komplex nesie takýto obsah:

Nemecké hlavné veliteľstvo brannej moci (OKW) navrhovalo, aby v čase útoku na Poľsko (resp.: súčasne s útokom na Poľsko) aj na Slovensku prevzal moc nemecký veliteľ. Šéf Nemeckej vojenskej komisie (DMK) na Slovensku Franz Barckhausen sa účinne zasadil proti takémuto riešeniu. Bol za zachovanie slovenskej nezávislosti, aby sa slovenská armáda mohla využiť v pripravovanom konflikte.

Nasledujúca veta vysoko prekračuje dĺžku jednoduchej slovenskej vety. Skladá sa z 29 slov:

Obsah a štruktúra vyučovacieho predmetu sa bude neustále modernizovať v súvislosti s ostatnými rovnocennými vyučovacími predmetmi, pri uplatňovaní najnovších vyučovacích metód, dokonalej koordinácie učiva, pritom však s dôsledným vyčlenením učiva chémie v systéme prírodovedných poznatkov na stupni odborného vyučovania.

V spleti (v húštine) slov tejto vety treba úporne hľadať jej zmysel. Opäť iba predpokladajme, že autor chcel povedať toto:

V súvislosti s rozvojom ostatných vyučovacích predmetov sa bude modernizovať aj obsah a štruktúra chémie ako vyučovacieho predmetu. Odborné vyučovanie chémie (resp.: Jej odborné vyučovanie) si vyžiada uplatňovanie najnovších vyučovacích metód, dokonalú koordináciu učiva i jeho dôsledné vyčlenenie v systéme prírodovedných disciplín.

Ako vidieť, tzv. odbornické vyjadrovanie nie je ani odborné, ani zmysluplné, ani elegantné. Príklady potvrdzujú, že autor má vlastne problémy s výstavbou vety a kontextu. Hranicu ne/prijateľnosti takýchto textov potom limituje hranica jeho ne/zrozumiteľnosti. Tak či tak tzv. odbornickým vyjadrovaním sa autor diskvalifikuje ľudsky aj odborne, porušuje etické i estetické normy (estetický vkus).

Z hľadiska etiky a estetiky komunikácie je zložitá situácia vo sfére celospoločenského výrazovo-vyjadrovacieho úzu. Ústne a písomné texty, ktoré vznikajú v tejto sfére, hovoria o našich postojoch, o našom vzťahu k hodnotám. Ich jazykovo-kompozičnú organizáciu a myšlienkovú stavbu som v takýchto súvislostiach analyzoval v publikácii *Jazyk, reč, človek*. Konštatoval som tam, že mnohé z týchto textov nepodávajú najlichotivejšiu správu o ich autoroch, a teda ani o našej dobe. Konštatácia, že v oblasti celospoločenského styku vzniká príliš mnoho textov, v ktorých dochádza k napätiu medzi významom a výrazom, medzi obsahovo-tematickým zacielením prejavu a jeho jazykovým stvárnením, platí aj dnes. Idiolekt autorov týchto textov charakterizuje vulgárno-pragmaticky zacielené usporiadanie motivických segmentov (kompozičná kamufláž) a na úrovni výrazu preferovanie štylém z pólu negatívnej expresivity. Ide tu vlastne o zneužívanie jazyka: slová neraz majú nahradiť skutočnosť. Hovoriaci vedome alebo spontánne porušuje nielen komunikačnú normu, ale aj normy spoločenského správania, a to tak v etickom, ako aj v estetickom rozmere.

Osobitnú pozornosť si v tejto súvislosti zaslúži aj komunikačná prax jednotlivcov, ktorí sa vedome usilujú o rečovú kreativitu a ktorí sa vždy a za každých okolností snažia byť asertívni. Ideál zdanlivej verbálnej dokonalosti je pre nich cieľom a nie prostriedkom na rozkrývanie vnútorného zmyslu vysielanej informácie. Takzvané vysoké, ústretové, neurážlivé, „zaobalené“ vyjadrovanie sa postupne mení na konverzačnú konvenciu a vyúsťuje do spoločenskej frázy a prípadne aj do prázdneho povrchného verbalizmu. Formálne úsilie o étos výrazu je vlastne zradou na estetickom vkuse, zámerné preferovanie výrazu na úkor významu zas svedčí o porušovaní etických zásad. V istom zmysle tu ide o podobný komunikačný defekt ako pri tzv. odborníckom vyjadrovaní.

Zaujímavé sú situácie, keď v rámci komunikačnej hry expedient svoju výpoveď zámerne vysielala ako pravdivú, čo potvrdzuje verbálne i kineticky. Do tejto hry sa vedome zapája aj adresát. Na tomto princípe sú vybudované mnohé zábavné relácie, v Slovenskej televízii napríklad *Bumerang*. Tu nejde o zneužívanie jazyka, a teda o porušenie etiky komunikácie, ale o funkčné využitie jeho oxymoronického potenciálu.

Z hľadiska (est)etiky komunikácie je špecifickým problémom internetová komunikácia. O tejto téme už uvažovali viacerí autori, preto sa pri nej pristavím iba okrajovo. Dodám len, že uzavretý v ulite anonymity expedient odvážne obnažuje svoju odvrátenú tvár, ba často v snahe predstaviť sa jazykovo-textovo nekonvenčne, prekračuje hranice (est)etiky tak na úrovni obsahu, ako aj na úrovni formy. Často totiž chce byť vulgárnejší, ako je v skutočnosti. Keďže ani v dialógu vlastne nefunguje spätná väzba, v internetovej komunikácii nejde len o vysielanie seriózných informácií, ale aj o hru na komunikáciu i o mystifikáciu. Preto by si tento problém

zaslúžil pozornosť aj z hľadiska širších kultúrno-spoločenských súvislostí. Volanie, aby sa v celospoločenskom kontexte realizovala premyslená komplexná výchova, v procese ktorej by sa jazyková, štýlová, štylistická, komunikačná a spoločenská norma stala individuálnym morálno-etickým i estetickým korektívom, zrejme v tomto komunikačnom priestore nemá šancu na úspech. Pravdaže, na podobu internetových textov má minimálny vplyv aj verejná mienka. A tak mnohé z nich pripomínajú smetisko bezmyšlienkových obsahov a sémanticky prázdnych slov, lebo anonymný autor vie, že ho nezaväzujú.

V predloženom texte som uvažoval o niektorých aspektoch etiky a estetiky komunikácie a textu. V skutočnosti to bola úvaha o hľadaní kultúrnosti a kultivovanosti spoločenského styku a dorozumievania. V istom zmysle som v nej nadviazal na myšlienku, ktorú som vyslovil krátko po nežnej revolúcii, že totiž ekológia ducha, ekológia duchovného priestoru človeka bude závažnejším problémom ako ekológia prírody. Vráťane ekológie medziľudskej komunikácie.

Literatúra

- AUSTIN, Langshaw John: Ako niečo robiť so slovami. Bratislava: Kaligram 2004.
ČECHOVÁ, Marie a kol.: Současná česká stylistika. Praha: ISV nakladatelství 2003.
FINDRA, Ján: Štylistika internetových textov. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 1, s. 40 – 44.
FINDRA, Ján: Jazyk, reč, človek. Bratislava: Q111 1998.
FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.
FOBELOVÁ, Daniela: Tri rozmery kultúry. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS 2004.
KICZKO, Ladislav a kol.: Slovník spoločenských vied. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997.
VLAŠÍN, Štěpán a kol.: Slovník literární teorie. Praha: Československý spisovatel 1977.
ŽILKA, Tibor: Poetický slovník. Bratislava: Tatran 1987.

Pavol Žigo

ŠTÚROVA KODIFIKÁCIA SPISOVNEJ SLOVENČINY A JEJ REFORMA

ŽIGO, P.: Štúr's Codification of the Standard Slovak and its Reform. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 5, pp. 265 – 275. (Bratislava)

The author of the paper goes back to the substance of the Štúr's codification from the year 1846 and on the background of general historical and mainly linguistic works about the Štúr's movement looks for connections between interlinguistic and extralinguistic reasons of miscarriage of the original codification. The author deals with Štúr's change of conservatism in the range of standard language, mainly of this form and structure, and with reasons which led to the change of the original codification.

Dvanásteho januára 2006 uplynie 150 rokov od smrti poprednej osobnosti slovenských národných dejín, politika, historika, jazykovedca a kodifikátora spisovnej slovenčiny – Ľudovíta Štúra (28. 10. 1815 Uhrovec – 12. 1. 1856 Modra). Pri vydávaní súborného diela Ľ. Štúra pred päťdesiatimi rokmi V. Blanár (pozri Štúr 1957, s. 383) v doslove napísal: „Štúrovské jubileum v r. 1956 dalo podnet na všestranné štúdium zložitej, priam protirečivej osobnosti a bohatého životného diela Ľudovíta Štúra...“ (autor týchto slov sa k Štúrovmu jazykovednému dielu veľakrát vrátil a zo všetkých bibliografických jednotiek na začiatok uvádzame aspoň jeden odkaz na jeho charakteristiku Štúrovej Náuky reči slovenskej: V. Blanár, 1997, s. 49 – 57; súborná bibliografia prác o jazykovednom diele Ľ. Štúra vyjde v pripravovanom komentovanom vydaní *Náuky reči slovenskej*).

Niekoľkými poznámkami o Štúrovej kodifikácii spisovnej slovenčiny sa chceme vrátiť k podstate tohto kroku na pozadí otázok, prečo sa pôvodná kodifikácia spisovnej slovenčiny, zdôvodnená a opísaná v prácach z r. 1846, neustálila, resp. aké boli príčiny, ktoré viedli k zmenám v pôvodnej kodifikácii. S odstupom času, ktorý odvtedy uplynul, na pozadí veľkého množstva všeobecnohistorických, jazykovedných aj politologických prác o štúrovskom hnutí, najmä však na pozadí dejín spisovnej slovenčiny, žiada sa nám zamyslieť sa nad romantizujúcou myšlienkou o dokonalosti Štúrovej kodifikácie a nad problematikou vnútrojazykových aj mimojazykových faktorov, ktoré vyvolali potrebu zmeny. Okolnosti, ktoré viedli začiatkom štyridsiatych rokov k potrebe zmeniť bernolákovskú podobu jazyka novou kodifikáciou, uvádzame v práci *Dejiny spisovnej slovenčiny* (Krajčovič, R., Žigo, P., 2002, s. 163 a n.) Pri sledovaní zámeru našej štúdie nám z priestorových dôvodov musí postačiť porovnanie týchto dvoch kodifikácií v perspektíve. V oboch prípadoch – u A. Bernoláka aj Ľ. Štúra – je prítomný spis, ktorým sa zdôvodňuje kodifikácia, kodifikovaný systém je opísaný a existujú aj kodifikačné príručky. Progresívnym znakom Štúrovej

kodifikácie však je, že vo všeobecnom ponímaní v ňom ide o výraznú snahu zmeniť konzervativizmus. Treba však priznať, že s ohľadom na výsledný efekt a časový odstup táto zmena nemala homogénnu povahu a neprejavila sa vo všetkých jazykových rovinách rovnomerne. Zmena konzervativizmu sa najviac týkala nového bilaterálneho ponímania jazyka: na jednej strane štruktúry, na druhej strane jej formálneho vyjadrenia (odstránenie grafémy *w* pri označovaní hlásky *v*, označovanie hlásky *j* grafémou *g*, hlásky *g* grafémou *ĝ*, písanie substantív s veľkými začiatočnými písmenami). V súvislosti so zmenou formy hovoríme zámerne o zmene konzervativizmu, pretože uplatnením funkčného kritéria sa – a to aj v nadväznosti na predchádzajúcu kodifikáciu – zachovala časť tradičných prvkov: používanie diakritických znamienok, ktoré sa ustalovalo od čias vydania Kralickej biblie. Kodifikácia formálnej stránky bola a je podmienená fonologickou štruktúrou – a táto v štúrovskom ponímaní s ohľadom na zmenu kodifikačných kritérií a zmenu konzervativizmu obsahovala nové prvky (diftongy), neobsahovala však také prvky, ktoré by vyhovovali nadnárečovým kodifikačným kritériám: pri mäkkostnej korelácii chýba *l*, v dlhom vokalizme je to neprítomnosť diftongu *iu*, dlhého vokálu *é* (okrem slova *dcéra*) a v krátkom vokalizme neprítomnosť hlásky *ä* ako jednej zo striednic za praslovanský nosový vokál. Kodifikácia štruktúry jednej jazykovej roviny presiahla jej hranice a zasiahla štruktúru vyššej roviny (relačné morfémy adjektívnej deklinácie). Ľ. Ďurovič (2004, s. 49 – 50, 80 – 81) uvádza, že pri štúrovskej kodifikácii ide o symetrický vokalický systém a že základom kodifikácie sa stala reč Liptovského Mikuláša (tamže, s. 236). Základ mestskej podoby jazyka – s ohľadom na väčšiu štylistickú diferencovanosť v porovnaní s vidieckymi nadnárečovými útvarmi – nemusel byť pre kodifikačný krok nevyhovujúcou štruktúrou. Štúrovi sa tak model jeho severostredoslovenského základu spisovnej slovenčiny mal stať ideálnym identifikačným prototypom jazyka, ktorým (by) sa slovenčina líšila od ostatných slovanských jazykov. K prototypovým znakom sa Ľ. Štúr priznal v *Náuke reči slovenskej*: „Najčistejšie a najpeknejšie po Slovenski hovorí sa vnútri v samých Tatrách, v strjedku ích najzavrejšom: v Liptove, Orave, Turci, v horňom Trenčiňe, v horňej Nitre, Zvoleňe, Ťekove, Hont'e, Novohrad'e...“ (Nauka, s. 8), kde sú typické tvary nominatívu singuláru substantív stredného rodu typu *nárečja* (Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 14, ďalej ASJ), tvary adjektív stredného rodu majú v nominatíve singuláru koncovku *-uo* (ASJ 2, s. 145), inštrumentál plurálu má dlhú koncovku (typ *prjaťelami*, *sluhami*, *ženami*, ASJ 2, s. 130 – 141; pod vplyvom rytmickej distribúcie kvantity sa však táto koncovka kráti: *s pánni*). V adjektívnej paradigme je namiesto súčasnej hlásky *é* v Štúrovej kodifikácii dvojhláska *je* (*novjeho*, *novjemu*, ASJ 2, s. 147), časť adjektív typu *prední*, *strední*, *horní* bola začlenená do mäkkého skloňovacieho vzoru (ASJ 2, s. 151). Pri skloňovaní zámen sa kodifikovalo dlhé *-í* (*ích*, *mojích*, *mojím*), v príslovkách sa kodifikuje dlhé *-í* (typ *po Slovenski*), šiesta infinitívna trieda slovíes má tematickú morfému *-uva-* (typ *kupovať*,

ASJ 2, s. 262), v súčasnej spisovnej slovenčine je -ova-), minulý čas sa kodifikuje v podobe *sadnuv, kvitnuv* (ASJ 2, s. 289; doklady o prirodzenom vývine tvarov v nárečiach, t. j. nespisovných formách jazyka, pripomínáme ako súčasť stredoslovenského východiska kodifikácie; pozri aj Ľ. Ďurovič, 2004, s. 220 a n).

Znaky Štúrovho ideálneho identifikačného prototypu jazyka boli známe ešte v r. 1843, t. j. pred vydaním prototypového exemplára v podobe kodifikačných prác (1846). Od začiatku deklarovania tohto prototypu bolo zrejmé, že vyvoláva vnútorné aj vonkajšie reakcie či napätie (M. M. Hodža // J. Kollár). V máji r. 1846 vyšiel známy zborník *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravaný a Slowáky*, v ktorom J. Kollár na argumentáciu nevyhnutnosti spoločného jazyka Čechov, Moravanov a Slovákov využil svoj starší článok z r. 1823 *O československé jednotě w řeči a w literatuře*. Píše sa v ňom: „*Jedna z největších překážek w pokračování slawjanského národu ke vzdělanosti jest jeho mnohonářečnost, aneb rozličnost nářečí a dialektů, kterau snad žádný jiný národ tak obtížen a rozkauskován není*“. Na tento Kollárov argument reagoval Ľ. Štúr v práci *Nářečja slovenskuo* (1846) a zdôraznil, že rozvoj Slovanstva je podmienený rozvojom jednotlivých slovanských národov s rovnakými právami národnej identity a jazyka a práve jazyk je základnou formou prejavu národného ducha. Ľ. Štúr si navyše uvedomoval aj tlak viedenskej vlády, ktorá odmietala spájanie viacerých etnických národov spoločným spisovným jazykom (porov. potlačenie ilýrskeho hnutia Ľ. Gaja).

V *Odpovedi* na list Ľ. Štúra ho 7. januára 1846 J. Kollár navyše obvinil z narúšania slovanskej svornosti slovami: „*je-li ten nesvorný, kdo třístoletau cestau i dále w pokoji pokračowati chce a radí, čili ten, kdo od té staré cesty i sám odkakuje i jiné k tomu swádí a táhne? Tropili ten neswornost, kdo pracuje na sjednocení a spoludržení, na lásce, na přátelském spojení a žití; čili ten, kdo pracuje na různění, trhání, rozdrobování, na rozívání nenávisti proti Čechům a jiným bratrům, s nimiž nás swazkem krwe i řeči sám sjednotil?*“

Do otázky kodifikácie spisovného jazyka vstúpila v polovici štyridsiatych rokov 19. stor. veľmi citlivá a v minulosti tabuizovaná problematika – otázka liturgického jazyka slovenských evanjelikov. Evanjelický farár J. Kollár varoval evanjelika Ľ. Štúra v *Odpovedi* aj pred potenciálnym konfliktom, ktorý mohol – podľa Kollárovej predstavy – nepriaznivo ovplyvniť jednotu slovenských evanjelikov. Štúrovská kodifikácia mala v evanjelickej liturgii nahradiť biblickú češtinu, ktorá bola na našom území stáročným identifikačným znakom reformácie a prostredníctvom nej sa stávala aj kultúrnou hodnotou Slovákov, ktorí s ňou v aktívnej alebo pasívnej forme prichádzali do styku. A práve preto na obranu biblickej češtiny uverejnil J. Kollár výzvu: „*wy všickni nyní ještě žijící duchowní a kněží, kteří we chrámech w biblické řeči kázete a katechisujete, zarmaucených potěšujete a ku smrti pracujících potěšujete; wy školní učitelé, kteří mládež této řeči vyučujete, pohřební verše w této řeči*

držíte, slyšte popravny ortel swiuj od pana Štúra: wy jeste dle něho jen pohlcowatelé a bořitelé žiwota vlastního kmene“ (o. c., s. 140), „... podle tohoto nowého, neslýchaného ewangelium běda! Běda Wám samému, pane Štúre! Wy sám ste wětew pod sebau uťal, Wy sám ste hůl nad vlastní hlawau zlámal...“ (tamže). Základnou myšlienkou príspevkov uverejnených v zborníku *Hlasowé bolo*, že slovenčina nemá predpoklady na to, aby mohla plniť funkciu celonárodného spisovného jazyka. Ľ. Štúr a zástancovia štúrovskej kodifikácie mali možnosť prečítať si Kollárov text ešte pred uverejnením v zborníku *Hlasowé* v skrátrenom vydaní Karla Havlíčka-Borovského (na pokračovanie vyšiel v Pražských novinách 10. a 14. 5. 1846, č. 37, s. 155 – 157 a č. 38, s. 159 – 161).

Odmietnutím Kollárovho zborníka *Hlasowé o potrebe jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* sa stal známy Štúrov článok *Hlas proti Hlasom* uverejnený v druhom ročníku *Orla Tatránskeho* 10. 7. 1846 (č. 35, s. 274 – 276) a 21. 7. 1846 (č. 36, s. 282 – 284) s poznámkou, že pripravuje osobitnú rozsiahlejšiu obranu. V prvej časti *Hlasu proti Hlasom* Ľ. Štúr uvádza:

„*Jednota sa v tom najlepšie vivjesť dá, v tom sa najlepšie darí, čo je všetkým najbližšie, najprístupnejšie; a čo nám je bližším, prístupnejším a domácejším nad prirodzenú reč našu, nad reč tú, v ktorej sme sa vsecci k svetu prihovárať začali, v ktorej sú naše prítomnje pokoleňja spojenje, v ktorej žije duch otcou našich, ktorej spevnje hlasi rozljarahajú sa po dolinách a horách a slučujú naše citi, naše misli v cit jeden, v misel jednu?“* (o. c., s. 275).

Ľ. Štúr v druhej časti *Hlasu proti Hlasom* v odpovedi J. Kollárovi argumentuje slovami:

„*Lež i v chrámoch ewanjelických aká že to bola prosím Čeština? Veru len velmi stredná a lahodná a kazaťel naskrze bi něbou višjeu, kebi sa celkom podla tejto reči bou spravovať chceu a hodná pri tom čjastka kazaťelou reč túto krem toho len povrchně znala, tak že to bola len najvjac spleťeňina Slovenčini a Češtini. Tento stav obojživělnički je už veru do nežněseňja a mjesto toho musí už nastúpiť nječo pevnjeho, istjeho, virazenjeho“* (o. c., s. 282 – 283).

V závere obrany Ľ. Štúr uvádza:

„*Na ostatok len ešte protivňikom našim voláme: život je náš, a mi Slovenmi chceme biť. Kolko sto důvodou máte proti tomuto, proti nášmu životu, proti nášmu Slovenstvu? Čím zlomíte túto vuolu našu, či máte oproti vuoli silnej, nepodvratnej, životnej, či máte, hovorím, oproti tomuto sto důvodou? Hovort'e!“* (o. c., s. 284).

Aj napriek týmto argumentom štúrovska kodifikácia nevyriešila otázku liturgického jazyka ewanjelikov, ktorí používali biblickú češtinu (najmä v piesňach) až do konca 20. stor. Ďalšou Štúrovou reakciou na zborník *Hlasowé* bol článok *Ústrojnosť a organism reči Slovenskej (Vítah zo spisu proti Hlasom)* uverejnený v 39. a 40. čísle *Orla* (21. 8. a 1. 9. 1846, s. 307 – 309, resp. 316 – 318) s odkazom, že „*spis*

tento o ňedlho na svetlo vind'e. V úvode článku L. Štúr uvádza, že kodifikáciou nejde o krok, pre ktorý „*neupadli sme mi do žiadneho nebezpečenstva, ale len kebi sme ho neboli urobili, boli bi sme do ňeho le'teli*“ (o. c., s. 307). Na obhajobu svojej kodifikácie použil L. Štúr dôležitú národnointegračnú funkciu jazyka: „*Každí národ v tom sa najlahšje spojuje, čo mu je vlastnuo, čo mu je najbližšie, bo v tom cíti on sám seba*.“ Vedeckosť Štúrovho prístupu k systému spisovného jazyka spočíva aj v stanovení kritérií spisovnosti. Jedným z nich bola podľa L. Štúra aj ustálenosť: „*V tejto reči hovorja k ňemu (t. j. národu, pozn. P. Ž.) duchu otcou z hrobou zapadlich, v tejto reči shovárajú a srozumievajú sa celje pokoleňja žijúce: akože bi sa teda on v tomto vedomo ňespojju, v čom je už krem toho mocne bez vedomja spojení?*“ (tamže). Okrem argumentov na obhajobu štúrovskej slovenčiny obsahuje príspevok aj kritiku toho, že J. Kollár neodlíšil jednotlivé formy existencie národného jazyka a na jednu rovinu kladie teritoriálne nárečia a spisovný jazyk. L. Štúr pri obrane slovenčiny navyše poukázal na starobylosť znakov, ktoré si slovenčina zachovala v porovnaní s ďalším hláskovým vývinom češtiny. Ide o slová typu *Boh, lud, chyža, daj'te, chitro, chlapou*. Historický porovnávací prístup uplatnil L. Štúr aj pri porovnávaní slovenčiny so staroslovenčinou, resp. češtiny so staroslovienčinou.

Spor medzi J. Kollárom a L. Štúrom nebol v skutočnosti sporom medzi slovenčinou a češtinou, ale konfliktom odlišného chápania perspektívy rozvoja Slovanov v Európe. Preto už od 23. júna 1846 uverejňovali sa v *Slovenských národných novinách* na obranu novej kodifikácie ohlasy inteligencie a duchovenstva. Tieto ohlasy mali tvoriť súčasť Štúrovej reakcie sformulovanej v *Hlase proti Hlasom* (autori A. Sládkovič, S. B. Hroboň, J. M. Hurban, J. D. Zimáni, C. Cochius-Zoch). Výrazným prejavom obrany štúrovskej kodifikácie sa mal stať spis C. Zocha (1815 – 1865) *Slovo za slovenčinu*. Podnetom na jeho napísanie bol list z 12. júla 1846, v ktorom L. Štúr vyzval C. Zocha, aby podnecoval u stúpenčov štúrovskej slovenčiny iniciatívu písať príspevky na obranu slovenčiny a zasielať ich do redakcie *Slovenských národných novín*.

Prvou reakciou na Štúrovu výzvu, ktorá predchádzala *Slovu za slovenčinu*, bolo spoločné vystúpenie C. Zocha a oravských prívržencov, zväčša kňazov, uverejnené v *Slovenských národných novinách* už 7. augusta 1846. 11. augusta vyšla v 38. čísle Orla Sládkovičova protestná báseň *Ohlasi*, v 41. čísle toho istého ročníka (s. 327) uverejnili A. Dobšovič, M. Körmendi, E. Tóth a L. Navarra svoje *Ohlasi na Hlasi*, v ktorých poukazujú na to, že slovenčina je jazykom, ktorý podlieha vonkajším vplyvom oveľa menej, ako napr. čeština podlieha nemčine. Vo vzťahu k češtine sa v príspevku ďalej uvádza: „*Ačpráve Hussite nárečja Českuo v'ískli do chrámou a do škuol, predca lud obecni verne zachovávaou drahú perlu, reč svoju, od predkou zažehnanú*.“ Z článkov tohto typu vidieť, že v polovici 19. stor. poznanie dejín slovenčiny nadobudlo v širšom vedomí nový rozmer: čeština bola pre Slovákov v predspi-

sovnom období jazykom vzdelancov a administratívy, ako aj jazykom reformácie. Ďalší vývin však ukázal, že nemôže plniť vzdelávaciu funkciu na základnom a strednom stupni školstva a postupným, aj keď neskorším zmenám podliehala aj ako liturgický jazyk evanjelikov. V tomto duchu je napísaná aj ďalšia obrana slovenčiny, ktorú na pokračovanie uverejnil Š. Leška (1794 – 1849) v 42. a 43. čísle II. ročníka Orla pod názvom *Daktorje mišljenki o potrebe reč Slovenskú povišit' na spisovnú s dodatkom o národných novinách ako najlepšom prostrjedku k napomáhaňú osveti*. Pri obrane spisovnej slovenčiny vychádzal z praktických poznatkov o nadmernom bohemizovaní kázní, ktoré sa pre jednoduchý ľud stávali nezrozumiteľné, preto žiadal, „*abi sme mu v jeho vlastnej reči potravu osveti podávali. Reč je ňje cjel, ale iba prostrjedok. Cjel života je: obohaťeňja ducha známost'ami a naukami, a tento má bit' nám pred očima, keď' pišeme*“ (o. c., s. 333). Z týchto poznatkov vychádzal aj C. Zoch v spise *Slovo za slovenčinu* poukazovaním na historickú kontinuitu jej vývinu. Svedectvom dokonalého poznania vývinu slovenčiny vo feudálnom Uhorsku sú Zochove argumenty o tom, ako sa čeština stávala stimulujúcim faktorom rozvoja slovenčiny a ako sa slovenčina postupne stávala predmetom záujmu vedeckého opisu jazykového systému na vtedajšej úrovni vedy (uvádza práce P. Doležala, pôsobenie M. Institorisa-Mošovského, J. Zmeškala). Keďže C. Zoch bol evanjelickým farárom, vysvetlil aj svoje chápanie jazyka, t. j. štúrovskej slovenčiny, vo vzťahu k cirkvi. Na základe Kollárovho ostrého vystúpenia proti štúrovskej slovenčine C. Zoch predpokladal, že za obranu nového spisovného jazyka a jeho liturgickej funkcie u evanjelikov ho Kollárovi stúpenci vyhlásia za neznažboha, nepriateľa Biblie a náboženstva. Tieto prostriedky boli totiž v tom čase veľmi účinné nielen v duchovnej sfére, ale aj medzi obyvateľstvom (pozri Stanek, o. c., s. 105). A tak C. Zoch vysvetlil vzťah štúrovskej slovenčiny a jej liturgickej funkcie tak, že Bibliu treba chápať za nedotknutú z hľadiska obsahu a upozornil, že nový jazyk je len prostriedkom jej vysvetľovania. Národný spisovný jazyk, v tomto prípade štúrovska slovenčina, má byť *prevedením Biblie do života národného*. Približne v polovici októbra 1846 poslal C. Zoch spis *Slovo za slovenčinu* do Prešporka L. Štúrovi, ktorý mu 13. novembra 1846 odpísal, že jeho *Slovo* má pripravené na prepisovanie a cenzúru, aby spis mohol čím skôr vyjsť. Keďže prepis Zochovho textu sa nezachoval, L. Štúr dal pravdepodobne cenzorovi G. Dankovskému pôvodný Zochov rukopis koncom novembra 1846 (pozri Stanek, 1958, s. 27). Svedčia o tom aj Dankovského cenzorské zásahy do pôvodného Zochovho textu. L. Štúr tým, že dal Zochov text G. Dankovskému cenzorovať bez prepisovania, snažil sa urýchliť vydanie *Slova za slovenčinu*. Zochov rukopis *Slova za slovenčinu* bol u cenzora celý december 1846 a výsledkom cenzúry bolo, že z pôvodných 66 strán ostalo len 52 a takto zredukovaný text stratil svoj pôvodný zmysel a nebol uverejnený (až v r. 1939 si ho všimol A. Mráz a časti z neho s komentárom publikoval v deviatom ročníku časopisu *Politika*, 1939, s. 187

– 190 pod názvom *Rukopisná pamiatka o bojoch za slovenčinu*; neskôr spis vyšiel po vydavateľskej úprave v plnom rozsahu; pozri Stanek, 1958). Okrem verejných ohlasov, ktoré neboli publikované, objavovalo sa v tlači množstvo hlasov na obranu štúrovskej slovenčiny vo vzťahu k češtine. Významným periodikom z tohto hľadiska bol zo známych príčin *Orol Tatránski*:

„*Prirodzením behom veci sme prišli k Češtine, tím istím prirodzením behom teraz k našej pravej a spravodlivej Slovenčine. Čeština nebola pre ľud, ale len pre učených; a mi chceme ľud vzdelávať, teda ju zadržat' nemužeme. Nič inšjeho neostávalo ako pevní základ vyhladať, a ktoríbi bou domáci, a tu sa nemohlo nič inšje stať, ako čo sa stalo: vivoleňja ridzej reči Slovenskej.*“

(M. Šoltís, *Orol Tatránski*, roč. 1, č. 26, 7. 4. 1846, s. 205)

V spisovnom jazyku a v pravopise došlo koncom štyridsiatych rokov 19. stor. k napätiu. Vyvolala ho jazyková situácia – nároky na jazyk v praktickej rovine, v jednotlivých vedných odboroch a nemalý vplyv na jeho formovanie mali aj odlišné ideové prúdy. Štúrovská kodifikácia navyše nevyriešila ani otázku liturgického jazyka evanjelikov, ktorým naďalej ostala biblická čeština. Aj napriek štúrovskej kodifikácii ju slovenskí evanjelici naďalej chápali ako jazyk reformácie.

Okrem snáh o reformu štúrovského pravopisu došlo po revolúcii 1848 – 1849 k výraznej snahe o obrat v používaní spisovného jazyka, o uprednostňovanie staroslovenčiny, t. j. adaptovanej češtiny s niektorými znakmi slovenčiny. Jedným z impulzov presadzovať tento útvar do roly spisovného jazyka Slovákov bolo aj vyjadrenie profesora slovanských starožítostí na Viedenskej univerzite Jána Kollára, ktorý v duchu svojej koncepcie odporučil v r. 1849 viedenskému ministrovi Alexandrovi Bachovi češtinu ako najvhodnejší spisovný jazyk Slovákov. V súlade s touto koncepciou vyšla vo Viedni v r. 1850 príručka *Pravopis slowenský s krátkou mluwnicí* od Andreja Radlinského. Základnými znakmi, ktorými sa podľa Radlinského *Slowáci w pravopisu od Čechůw a Morawanůw dělí*, sú:

- predpona *naj-* namiesto *nej-*,
- prípona *-stwo* namiesto *-stwí*,
- *čo* namiesto *co*,
- prípona *-ný* namiesto *-ní* v tvaroch prídavných mien typu *cirkewný/cirkewní*,
- slovenská infinitívna podoba *-t'* oproti českej podobe *-ti* pred spoluhláskou, resp. *-t* pred samohláskou,
- slovenské zakončenie substantív mäkkou spoluhláskou (typ *host'*, *oheň* oproti českému *ohen*, *kost*),
- *l*-ové participiá majú vkladné *-e-* (typ *nésel*) a toto vkladné *-e-* je aj v nominatívne singuláru maskulín (typ *brater*),

- v genitíve plurálu maskulín je koncovka *-ív* (typ *pánív*),
- v pozícii českej dvojhlásky *-ou-* je v slovenčine dlhé *ú* (typ *úrad, súdce*) s poznámkou, že v inštrumentáli singuláru feminín je *-ou* (*sestrou*),
- pri slovesách je v 1. osobe singuláru prézenta koncovka *-u* a v 3. osobe plurálu je *-ú* s poznámkou, že táto tendencia nie je dôsledná.

Staroslovenčina opísaná v Radlinského *Prawopise slowenskom* nebola v spoločenskom a kultúrnom kontexte prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. jazykom s pevnou tradíciou a nevyhovovala ani spoločenským potrebám. Reakcie na pôvodnú štúrovskú kodifikáciu, spoločenský vývin po revolúcii 1848 – 1849 a v nemalej miere aj jazyková situácia poukázali na potrebu upraviť niektoré jej kodifikačné zásady. Ako nefunkčné sa z celospoločenského hľadiska ukázali Štúrove stredoslovenské tvary nominatívu singuláru podstatných mien stredného rodu so zakončením na *-ja* (typ *nárečja*), tvary prídavných mien typu *dobruo*, participiá typu *padnuv...* Na základe požiadaviek predstaviteľov jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny – Ľ. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu, J. Palárika, A. Radlinského, Š. Závodníka a M. Hattalu a dohodou z 21. 10. 1851 sa formálna stránka slovenčiny priblížila ortografickým sústavám ostatných slovanských jazykov (rozlišovanie *y – i, ý – í*, zavedenie hlások *l', é, ä* ako striednice za praslovanský nosový vokál, dvojhlásky *iu*; zavedenie grafickej podoby dvojhlások *ia, ie, iu, ó* (*neskôr ô*). Kodifikovaním *y – i* v pravopise sa obmedzilo aj písanie mäkčeňa v skupinách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* a úprava sa týkala aj oslabenia vplyvu výslovnosti pri písaní gramatických tvarov: v genitíve plurálu maskulín sa kodifikovala koncovka *-ov* (*synov, otcov, bratov*, pôvodne *sinou, otcou, bratou*), v nominatíve singuláru neutier sa zaviedla koncovka *-ie* (*zdravie* oproti pôvodnému tvaru *zdravia*), v adjektívnej paradigme sa záväznými stali podoby *pekné, pekného, peknému* (pôv. *peknuo, peknjeho, peknjemu*), v slovesných tvaroch minulého času sa namiesto koncového *-u* (typ *robiu, volau, ňjesou*) kodifikovali klasické *l*-ové participiá (*robil, volal, niesol*). Množstvom znakov sa tak reformovaná štúrovská slovenčina odlišila od svojho pôvodného prototypového exemplára.

Vyplynulo to z novšieho chápania jazyka ako vyvíjajúceho sa fenoménu a z posilnenia etymologického kritéria, t. j. z orientácie na pôvodné formy. Oporou integračných snáh upravenej štúrovej slovenčiny sa stala Palárikova politicko-literárna rozprava *O vzájomnosti slovanskej*, uverejnená v III. ročníku almanachu *Lipa* v r. 1864. Základnou myšlienkou rozpravy bolo – na rozdiel od staršej Kollárovej a Štúrovej koncepcie – odlišné ponímanie slovanskej vzájomnosti, vychádzajúce zo špecifického vývinu slovanských národov a jazykov a zo smerovania k národnej samostatnosti a k slobode každého slovanského národa (Kollárova a Štúrova koncepcia vychádzala zo zjednotenia všetkých Slovanov vo všeslovanskej ríši s jedinou vládou).

Spoločenský a jazykový vývin od štyridsiatych rokov 19. stor. ukázal, že štúrovská kodifikácia z r. 1846 sa stala funkčnou podobou národného jazyka len pre časť používateľov jazyka na krátky čas (1846 – 1852). Štúrovské hnutie navyše týmto jazykom nedokázalo nahradiť pôvodný liturgický jazyk, a tak biblická čeština ostala aj naďalej bohoslužobným jazykom evanjelikov. Nebolo to len z hľadiska Kollárovej jednoty spisovného jazyka pre Čechov, Moravanov a Slovákov, ale aj preto – ako sme už uviedli –, že sa vnímala ako atribút reformácie a súčasť kultúry.

Prijatie *Krátkej mluvnice slovenskej*, t. j. úprava štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny, bolo vo vzťahu k prototypovému exempláru, ktorý v r. 1846 deklaroval Ľ. Štúr v kodifikačných prácach, dôsledkom toho, že sa nedosiahol žiaduci prototypový efekt. Príčin bolo viacero a mali systémovo-lingvistický aj mimolingvistický charakter. Neúspech prototypového efektu z lingvistického hľadiska možno pri štúrovskej kodifikácii vysvetliť konfliktnosťou vnútornej povahy systému, ktorý Ľ. Štúr vnímal na pozadí štúdia jazyka, jazykovedy a filozofie počas štúdií v Nemecku, a systémom, ktorý si – s ohľadom na vnútornú štruktúru – zvolil ako prototypový exemplár, t. j. východisko kodifikácie. Takého konštatovanie by však bolo zjednodušené a povrchné bez vnímania mimolingvistických faktorov – konkrétnej spoločenskej a historickej situácie. Zo strany nastupujúcej štúrovskej generácie vznikala ešte začiatkom štyridsiatych rokov potreba novej kodifikácie spisovného jazyka, pretože bernolákovská slovenčina nevyhovovala novým spoločenským kritériám a umeleckým smerom. S bernolákovskou kodifikáciou navyše nebola úplne stotožnená nekatolícky orientovaná časť obyvateľstva. V časoch blížiacich sa revolučných rokov 1848/1849 sa aktuálnou stávala idea slovanskej vzájomnosti, ktorá mala čiastočnú konfesiónalnu oporu aj v strachu z rozpadu jednoty slovenských evanjelikov. Súhlas s reformou formálnej stránky kodifikácie vyjadril Ľ. Štúr v recenzii Hattalovej Grammatiky slovami: „...*p. Hattala, vystúpiac pôvodne z bernolákovskej školy, ju ako na veľmi veľkom a nijak sa zdržať nedajúcom základe položenú opustil a k opravdivej slovenčine základnosťou svojou bernoláčtinu d'aleko prevyšujúcej sa prichýlil. ...Následkom toho uviedol p. Hattala do slovenčiny pravopis slovanský, ktorý že radostne z nej a tým radostnejšie, že z tej strany prichodí, vítame..., ...a my tešíme sa neošemetne, že snahy pána Hattalove dočkali sa v tomto ohľade šťastia konečného ujednotajnenia úmyslov našich.*“ (citované podľa: Štúr, 1957, s. 268).

Aj napriek tomu, že sa Štúrov spis *Slavianstvo i mir budúčago* napísaný podľa novších zistení v r. 1851 (pozri V. Matula, 1997) deklaroval ako politický testament, v skutočnosti ho v takomto duchu s odstupom času možno ťažko vnímať. Historik D. Kováč má pravdu, ak tvrdí, že text bol pre slovenskú spoločnosť málo známy na to, aby sa dal hodnotiť ako odkaz národu. Na jednej strane ide o Štúrov pravdivý predpoklad hľadania opory v Rusku ako slovanskej veľmoci (v r. 1851 ešte ňou bolo), na druhej strane v októbri 1851 sa Ľ. Štúr zúčastnil na stretnutí, ktorého dô-

sledkom bola – aj s jeho súhlasom – reforma kodifikácie. Stratu opory v Rusku pocítil Ľ. Štúr až po porážke ruských vojsk v Krymskej vojne (1855), ktorou Rusko stratilo veľmocenské postavenie (porov. D. Kodajová, 2005, s. 118). Až touto historickou udalosťou nadobudla opodstatnenú povahu Štúrova skepsa, ktorú vyjadril v liste z 27. októbra 1855 F. M. Rajevskému slovami „... *my rabotajem i ničo ne imejet uspecha...*, ... *my žalostny i ne znajem, kak utešiťsia...*“ (podrobnejšie pozri Švagrovský, 1986, s. 450).

Neskorší vývin z jazykového hľadiska potvrdil, že slovenčina, ktorú kodifikoval Ľ. Štúr, splnila v konkrétnych historických podmienkach funkciu celonárodného spisovného jazyka. Ak sme v úvode príspevku konštatovali, že progresívnym znakom tejto kodifikácie bola snaha o zmenu konzervativizmu, na záver sa žiada doplniť, že táto zmena sa prejavila v rovine bilaterálneho ponímania jazyka na pozadí klasických nemeckých vzorov, v novej forme a štruktúre jazyka a vo vytvorení prototypového exemplára. Treba však objektívne priznať, že zmena priniesla so sebou aj množstvo protirečivých znakov, nepresahujúcich z hľadiska kodifikácie stredoslovenský nárečový areál, a v nepriaznivej historickej situácii po revolúcii 1848/1849 aj potrebu odlišného vnímania integračnej funkcie spisovnej slovenčiny. Na druhej strane sa Ľ. Štúrovi v zložitých historických, politických, národnostných a konfesionálnych pomeroch nepodarilo zmeniť konzervativizmus v používaní češtiny ako liturgického jazyka evanjelikov. Bolo to jedno z najslabších ohniviek Štúrových snáh aj napriek tomu, že nad toto kritérium povýšil národné a nadkonfesionálne záujmy. A trvalo ešte ďalších sto rokov, kým sa spisovná slovenčina stala aj zákonným liturgickým jazykom slovenských evanjelikov.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1981. 316 s. Časť druhá. Úvod – Komentáre. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1978. 192 s.
- AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 254 s.
- BLANÁR, Vincent: Štúrov spis *Nárečja slovenskuo* (1846). In: *Philologica*, Zborník FF UK, XLV. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 45 – 57.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Konceptie spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie. In: *Občianska spoločnosť. Fórum občianskej spoločnosti*, 2000, č. 11, s. 32 – 38.
- ĎUROVIČ, Lubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 2004, 428 s.
- HATTALA, Martin: *Krátka mluvnica slovenská*. 1852.
- Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisů musejních číslo XXII. W Praze w komissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846.
- KODAJOVÁ, Daniela: Politický testament Ľudovíta Štúra. In: *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press 2005, s. 111 – 119.
- KOVÁČ, Dušan: „Slaviofil“ a „západníci“ v slovenskom politickom myslení. In: *Historik v čase a priestore*. Bratislava: Veda 2000, s. 7 – 10.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 252 s.

- MATULA, Vladimír: Štúrov spis Slovanstvo a svet budúcnosti. In: Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Martin: Matica slovenská 1999. 338 s.
- Orol Tatránski. Roč. 1 – 3, 1846 – 1848.
- RADLINSKÝ, Andrej: Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí. Viedeň 1851.
- STANEK, Ivan: Slovo za slovenčinu. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958. 128 s.
- ŠTÚR, Ludovít: Hlas k rodákom. Orol Tatránski I, 1845, s. 49.
- ŠTÚR, Ludovít: Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ludevíta Štúra. V Prešporoku 1846.
- ŠTÚR, Ludovít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. V Prešporoku 1846.
- ŠTÚR, Ludovít: Dielo v piatich zväzkoch. Zv. 5. Slovenčina naša. 2. vyd. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957. 424 s.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Michail Fjodorovič Rajeuskij a jeho kontakty so Slovákmi. In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986, s. 443 – 453.
- VIKTORIN, Jozef Karol: Grammatik der slowakischen Sprache. Budapešť, 1860.

VÝZNAM PALKOVIČOVHO SLOVNÍKA PRE DEJINY SLOVENČINY

KUCHAR, R.: Significance of Palkovič's Dictionary for the History of the Slovak Language. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 5, pp. 276 – 283. (Bratislava).

The paper deals with the analysis of J. Palkovič dictionary work from the beginning of the 18th century. Attention is concentrated on the processing of several common expressions existing in the Slovak language and in the Czech language, as well as on lexemes existing only in the Slovak language. Research and comparison of some processed lexemes reveals the fact, that this dictionary reflects the viewpoint on the language adequate for mentioned period of time. Nevertheless, the Dictionary is evaluated as a suitable handbook for students and for some other Slovak and Moravian social groups from the period, which precedes the period of Ľudovít Štúr activity. The Dictionary includes an extensive Slovak vocabulary, which made it very popular. J. Palkovič attracted users attention with the topical question connected with the infiltration of the Slovak language into that period of time existing Czech literary language in Slovakia.

Key words: vocabulary, the Czech language, the Slovak language, dictionary processing.

Slovníkové dielo Juraja Palkoviča (1820 – 1821) a jeho činnosť v oblasti jazykovedy zhodnotil začiatkom sedemdesiatych rokov E. Jóna.¹ Po viac ako troch desaťročiach nadväzujeme na tento významný hodnotiaci príspevok, v ktorom autor zdôraznil predovšetkým otázku prameňov, z ktorých Palkovič čerpal (poznal gramatické i slovníkárské práce českých, nemeckých i slovenských autorov). Osobitne zaujímavý je výsledok Jónovho porovnania Bernolákovho Slovára s Palkovičovým slovníkom.

Slovník J. Palkoviča zaujme najmä prístupom k spracovaniu slovenskej slovnej zásoby. Ide v ňom metodologicky o celkom iný prístup k spracovaniu slovnej zásoby, než aký si zvolil A. Bernolák. V Bernolákovom Slovári sú heslovým slovom väčšinou domáce alebo zdomácnené výrazy, kým Palkovič strieda pomerne často heslové slová českého pôvodu so slovenskými. Takýto prístup k slovnej zásobe a jej spracovaniu je celkom zrejmý už aj z jeho názvu *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten, ... herausgegeben von Georg Palkowitsch,...* (1820 – 1821), pričom pod „böhmisch“ sa tu rozumie čeština aj slovenčina ako historický fakt.² Pretože problematika tohto diela je zložitá, sústredili sme sa iba na niektoré jeho lexikologicko-lexikografické postupy v rámci niektorých slovných druhov. Rozsiahla doložená

¹ E. Jóna venoval pozornosť všeobecnejším otázkam slovníka. Tieto otázky sa týkali najmä podrobného komentovania predslvu k slovníku, v ktorom možno nájsť hlavné lexikografické zásady spracovania slovníka a jeho zacielenia. Všimá si aj vzájomný pomer Bernolákovho a Palkovičovho slovníka. Konkrétne sa E. Jóna venuje rozboru niekoľkých hesiel z písmena B a upozorňuje okrem iného aj na využitie súvekých prameňov, prispievateľov do slovníka atď. (podrobnejšie porov. citovanú štúdiu E. Jónu).

² Podľa názoru E. Jónu pokladá Palkovič češtinu v tomto slovníku za vysokú. Tento názor by sme mohli parafrázovať v tom zmysle, že ide o spisovný jazyk Slovákov.

slovenská slovná zásoba z viacerých regiónov Slovenska spracovaná v tomto diele nám to v plnej miere umožňuje.

Základným princípom práce J. Palkoviča, ako je to zjavné z koncepcie a najmä charakteru prác jeho českých predchodcov, resp. v tom čase aj pročesky orientovaných slovenských vzdelancov patriacich k evanjelickému prúdu, ktorým bola blízka myšlienka zachovania jednoty písaného jazyka medzi Slovákami a Čechmi na základe českého jazyka, je podpora zachovania spoločnej literatúry s Čechmi (porov. Doruľa, 1998, s. 122). Je faktom, ako to konštatuje aj Jóna, že „Slovník obsahuje ako novum slovenské a moravské slová označené osobitnými skratkami (sl., mor.), ale aj inak mnohé české slová, ktoré sa doteraz v slovníkoch nevyskytovali“ (Jóna, 1970, s. 323). Autor slovníka uvedené moravské i slovenské slová chápe ako obmeny češtiny (porov. Jóna, *ibid.*, s. 323). J. Palkovičovi bolo jasné, že slovenčina a čeština sú dva jazyky. No slovenčinu chápe ako súčasť spisovnej češtiny, ako jej obmenu, jej nárečie.³ Výrazne to vidieť najmä na pozadí porovnania spracovaných slovenských a českých lexém. Nie div, že voľba takých postupov, aké si zvolil pri spracovaní svojho diela, je preňho typická. Ako vzdelanec patriaci do prúdu podporujúceho jednotu písaného jazyka a zachovania spoločnej literatúry s Čechmi uvádza popri českých heslových slovách aj slovenské lexikálne jednotky, ktoré dôverne pozná z rodného kraja (z Gemera), a ktoré získava aj z literatúry a iných nárečí od svojich prispievateľov. Tieto sú uvádzané často čisto v slovenskej (dokonca niekedy v dnešnej spisovnej – nie grafickej) podobe, no uprednostňuje, resp. prináša zo slovenských nárečových lexém množstvo takých podôb heslového slova, ktoré sú blízke češtine alebo nesú pečať staršej českej grafiky. V slovníku vystupuje do popredia normatívna stránka slovníka.⁴ Nie vždy je jeho koncepcia jednoznačná; v mnohých prípadoch sú jeho postupy odlišné, svojské. Svedčia o tom viaceré výrazy, ktoré sa svojou hláskovou štruktúrou zhodujú s dnešnou slovenskou spisovnou, resp. aj nárečovou podobou. Pretože bol poplatný svojmu presvedčeniu o zachovaní jednoty češtiny a slovenčiny, vznikali aj v prípade evidentne slovenských lexém rozličné anomálie. Komplikácie mal so zaznačením viacerých slovenských hlások. Spôsobovalo to predovšetkým zotrvávanie na staršej českej grafickej sústave. Tendencia zaznamenávať slovenské výrazové prostriedky staršou českou grafikou bola, podľa našej mienky, programová. Vyplyvalo to z úsilia zachytiť v slovníku popri slovnej zásobe

³ Slovná zásoba Palkovičovho slovníka je spracovaná z hľadiska vývinu spisovnej češtiny, ktorého mnohé slová sa vyznačujú niektorými osobitnými znakmi (Jóna s. 331). Tento aspekt hodnotenia, ktorý sa osobitne týka najmä slovenských a moravských výrazov, ich vyznačuje podľa našej mienky za prvky nespisovné (nárečové). V podstate išlo teda v chápaní J. Palkoviča o interferenčné vyjadrovacie prostriedky, ktoré sa začleňovali do písaného jazyka (do literárnej produkcie slovenských vzdelancov evanjelikov) viac alebo menej ako prvky reprezentujúce reč Slovákov, resp. aj Moravanov v 1. pol. 19. storočia.

⁴ Odkazové heslá, ako z koncepcie tohto slovníka vysvitá, plnili úlohu usmernenia používateľa a čitateľa. Upovedomovali študentov a iných používateľov slovníka o správnej českej spisovnej norme.

spisovnej češtiny aj lexiku z Moravy a Slovenska, ktorí by mohli používať slovenskí i moravskí študenti a iní používatelia v prejavoch v spisovnej češtine. Staršou českou grafikou sú zaznačené aj v češtine pôvodne neexistujúce slová ako *důčela* 262*, *důgdu* 263, *graun*, *grůn* 338, *horaučka* 402, *hůtám*, (al, ati, sl. sinnen, denken, cogitare) 454, *prwůstka* 1926, *těma* (= *temä*) 2403, *tessle* 2410, *vtěrák* 2519, *wěko* 2543, *wřece*, *wřeco* 2602 a i.

V Palkovičovom slovníku sa uplatňuje na zachytenie slovnej zásoby starší český pravopisný systém, zmodernizovaný a prispôbený novým potrebám. Zachytáva sa ním už aj česká kvantita. Tento grafický systém spočíva v tom, že popri použití súvekých grafém a niektorých diakritických znakov sa používa už známa staršia česká grafická sústava, ako sú *ů*, *au* (= *ú*: *klůč* 547, *kračůn* 634, *krautňawa* 648, *poštaupjm* (dolů) 1660, *potichaučku* 1675; *ů* (= *ú* no aj *ô*: *půwab*, *půwerčiwý*, *půwod*... 1951, ale aj *důčela* 262, *grůn* 338), *v* (= *u*: *podvsta*, *podvstwa* 1576), *w* (= *v*: *půwab*... 1951), *ss* (= *š*: *posstář*, *-řský* 1660), *g* (= *j* *polagka*, *y*, *f*. sl. poleg 1603), *j* (= *í*: *pokrstjm*, sl. folg. 1601, *postrčjm* 1666, *postjráj* 1668). Pre slovenské dvojhĺasky *ia*, *ie* sa používajú znaky *ja*, *je*: *postrjebjrm*, *postrježka* 1667, *potjal*, *-lto* 1675. Slovenská hláska *ô* sa zaznačuje ako *wo* i *vo*: *kwol*, *kwoň*, *kwopr*, *kwora* 724, *kwostka* 725 a *vost'* 2498. Aj typické slovenské hlásky *dz*, *dž* majú v slovníku svoje zastúpenie: *mládza*, *mládžám*, *mládzywo* 917, *nadžgám*, *džgám* 1010, *naporudzzy* 1055, *newędza* 1155, *pozobůdzám* 1708, *rydza*, *rdza* (v hesle *ryza*) 2066, *wládzem* 2574, *zawadzám* 2790. Mäkká hláska *ň* a *ť* sa zaznačuje v slovenských slovách *krautňawa* 648, *kwoň* 724, *merťuk* 882, *ťapka*, *ťapkám* 2396, *ťarcha* 2397, *ťážoba* 2400, *tyždeň*, *tyždňowka* 2464, *wňat'*, *bess. nat'* 2583, *wňůtri* 2584. Mäkká výslovnosť v slovách *vohľady* a *volačo* (*wohľady*, *wolačo* 2588), *pol'ahku* (*polahku*, sl. langsam, lenk 1603), *pol'ahunky* (*polahunky*, sl. vorh. 1603) sa v slovníku (chýba aj v heslách *graun*, *grůn* 338) nezaznačila. V adjektívach sa však rozlišuje koncové *-ý* a *-í* ako v češtine: *postizitedlný* 1665, *potagemný*, *bess. tagný* 1671 popri *postrannj* 1666, *presnočnj* 1772, *prespolnj* 1773, *tamtoročnj* 2395.

J. Palkovič si uvedomoval odlišnosti slovenského jazyka od češtiny. Tento rozdiel musel riešiť pri uvádzaní slovenských výrazov v slovníku. Pretože slovenčina a čeština má mnoho spoločných slov, pri spracovaní väčšiny spoločných slovies pokladal J. Palkovič za potrebné uvádzať tvar 1. os. jedn. čísla v českej podobe (často však aj s istým odkazom na slovenčinu). Uvádza však pomerne často aj slovenské prízmené tvary. Výskyt českých i slovenských prízmených foriem slovies zisťujeme napr. v takýchto prípadoch: *důgdu*, s. *dogdu* 263, *cyfrugi*, *owal*, *owati*, sl. et mor. 134, *hragi* u. *hrám* 421, *hrám* s. *hragi* 421, *klučugi*, *owal*, *owati*, sl. auch kolčugi, klčugi 548, *kradu*, sl. kradnem, kradl, krasti, (kradnauti), stehlen, furari 635, *mohu*

* Číslo za heslom (slovom) označujeme stĺpec slovníka, pretože autor jeho listy nestráňoval.

(můžu, sl. muožem, možem) 934, *popjgjm* od. *popjgjm sy*, sl. *popjgám sy* (sobě) 1632, *poswjtjm*, sl. *poswjetjm* 1670, *zaseknem*, (-*knu*), *fut. kl. (kol)*, *nauti*, sl. *einhausen*; *einzwickeln*, *quätschen*, z. B. *zwischen d. Thür* 2772... V súvislosti so slovom *cifrovať* uvádza slovník pre slovenčinu aj moravčinu 1. os. sg. iba v českej podobe (teda s -i). Týka sa to rovnako hesla *klučugi* so slovenskými variantmi *kolčugi*, *klučugi*, ako aj hesla *mohu*, kde sa uvádzajú slovenské variantné podoby *môžem* popri *možem*. Pri hesle *zaseknúť* si pozornosť zaslúži český prízmený tvar v 1. os. sg. *zaseknu* (-*knu*), ktorý sa uvádza na druhom mieste. Autor tu nedodržel koncepciu uvádzania slovesných hesiel, resp. upozornil na tvar tohto slovesa v češtine. V odkazovej časti slovenského hesla sa preto niekedy vyskytnú aj slovenské synonymné výrazy. Takýmto prípadom je napr. heslo *wyručiť sa*: *wyručjm sa*, *fut. iti sa* sl. s. *wyrewem sa* 2676/2674: *wyrewem sa*, *fut. wati se*, sl. *aufhören unartig zu weinen*.

V slovníku J. Palkoviča zisťujeme pomerne dosť takých slov, ktorých základy nie sú spoločné s češtinou. Z okruhu domácich slovenských slovies tu môžeme uviesť napríklad slová *zabudnúť*, *kolísať*, *nazeráť*, *tužiť*, *uchmatnúť*, *zhiknúť* a pod. Slovník uvedené výrazy spracúva takto: *zabudu* (-dnem), sl. s. *zapomenu* 2723/2762, *zakolisať* (*zakoljssem*, *fut. jsati*, sl. *vorh.* 2743) utvorené od *kolísať* (*koljssem*, *koljsal*, *koljsati*, sl. (576), ktorého českým ekvivalentom je *kolíbatí* (*koljbám*, *al*, *ati*, *án*, *wiegen*, z. B. *ein Kind*,... 574): *zakoljbám*, *fut. il. iti* (!), *ein wenig wiegen*, s. *koljbám*) 2743/574, *nazerám*, *al*, *ati*, sl. s. *nahljžjm* 1092, *tužjm*, *il. iti*, *befestigen*, *fest machen* 2459, *vchmatnem*, *fut. tl. (tol)*, *tnauti*, sl. s. *vchwátjm* 2470, *zhýknem*, *fut. kol*, *nauti*, sl. d. *Interjection hý!* *vor Verwunderung laut ausprechen* 2826... So slovom *tužiť* súvisí výraz *tužebnjk* a *tužebný*, ktoré iba v slovenčine majú právny význam „sťažovať sa, žalovať na súde“: *tužebnjk*, a. m. *Kläger*, *der sich beklagt*, *beschwert*, *unzufrieden ist*, *querulus*, *querens* 2458 – 2459.

Spracovanie spoločných slov je koncepčne svojské. Prejavuje sa to na veľkom počte hesiel používaných v obidvoch jazykoch analyzovaného slovníka.

V niektorých prípadoch spoločných slov sa uvádza niekedy slovenský ekvivalent českého slova, inokedy sa neuvádza. Napríklad slovenské *potážkávám* sa uvádza s odkazom (s.) *potěžkávám* 1673, no české heslo *potěžkávám* 1675 je bez slovenského ekvivalentu. Pri slovenskom substantíve napr. *požičaj* sa uvádza český ekvivalent *půjčka* (*požičag*, e, m. sl. s. *půgčka* 1705), no pri hesle *půgčka* (1938) nie je zmienka o slovenskom ekvivalente. Rovnako slovenské *pratať* (*pratám* (*pracem*), *pratal*, *pratati*, sl. s. *vkľžým*, *kljldjm*, *räumen* – 1721) má doložené české ekvivalentné varianty *uklízím*, *uklídím* (*vkľžým*, *vkľldjm* – 2486), no pri nich nie je odkaz na slovenčinu. Palkovič ich poníma z aspektu spisovnej češtiny v podstate ako nárečové (teda české). Istú svojskosť vidíme v tom, že pomerne často pri českom heslovom tvare sa už neuvádza slovenský ekvivalent alebo jeho existujúca forma. Napríklad slovenská nedokonávajúca forma slova *potkýnať sa* tvorí samostatné heslo, pričom sa

odkazuje skratkou vorh. na českú podobu: *potkýnam se*, al, ati, sl. vorh. 1676, pri ktorej sa však slovenská podoba neuvádza. Ilustrovať si to môžeme aj na ďalších slovesných heslách, ako sú *kážem*, sl. s. káži 509/509, *menugem*, sl. s. gmenugi 879/336**, *ratugem*, sl. s. retugi 1969/1978, *rastiem*, tl, sl. s. rostu 1968/1990,... Slovník uvádza aj slová *reta*, *retuňk* (1978), no slovenské *rata*, *ratunk* sa nezaznamenáva. K uvedeným prípadom môžeme začleniť aj už spomínané slovo *tužiť* a *uchmatnúť*, totiž pri ich českých ekvivalentoch *tvrdit'* (*twrdjm* 2460–2461) a *uchvátiť* (*vchwátjm* 2471) sa slovenské odkazy nevyskytujú. Je to azda celkom prirodzené, keď si uvedomíme zacielenie tohto slovníka.

Iným prípadom je napr. slovenské heslo *potlčiem* s odkazom na jeho českú podobu *potluku*: *potlčjem*, fut. tlkol, tlcy, sl. s. potluku // *potluku*, *potlučeš* 1677. Hesieli tohto typu s niektorými obmenami, keď sa upozorňuje nejakým spôsobom na slovenskosť, napr. uvedením slovenského tvaru hneď za heslovým slovom alebo iným spôsobom, je viac. Uvedieme z nich aspoň niekoľko: *ljáhnem*, *ljahl*, *ljahnauti*, sl. *lj-hnu* 783, *matjem*, sl. s. *matu* 863/864, *napnu*, sl. *napněm*, fut. ex. *nap'al* (*napial*) 1053, *napradem*, fut. sl. dl, *naprásti*, s. *předu* 1056, *potljem*, fut. *tleti*, sl. s. *tljm* 1), 3), u. *zhranjm* 1677, *potrjem*, sl. s. *potru* 1681, *plznu*, *plzнем*, nul, *nauti*, sl. s. *ljnám se*: *plzne*: *er verlieret d. Haare*, *plzne mu srst* 1524, *potru* (řu), fut. ex. *třel*, *třjti*,... *beschreiben*, *beschmieren*, *linere*, *illinere*,... 1682; *požnu*, sl. *požnem*, fut. *požal*, *požjti*, part. pass. *požat*, *abschneiden*, *abmähen*, *demetere* 1707, *požřjm*, (sl. *pozrem*), ... *blicken*, *schauen*, *adspicere*, *požnu*, sl. *požnem* ... *abschneiden*, *demetere* 1707, *požřu*, sl. *požřem* /.../ *verschlucken*, *deglutire* 1709, *prohudu*, s. *přehudem*, b) 1876, *wtlčjem*, *wtlkám*, sl. s. *volg.* 2614, *zahráknu*, fut. *kl*, (*kol*), *knauti*, sl. *durch sein ansehen zum Schweigen bringen* 2736... Pri českom hesle *plznu* sa hneď uvádza slovenská ekvivalentná forma *plzнем*: (*plznu*, *plzнем* 1524). Rovnako je to aj pri inom českom hesle *napnu* 1053, kde sa hneď za heslom, avšak až po skratke sl., uvádza slovenský ekvivalent *napnem*: *napnu*, sl. *napněm* 1053. Opačný (spätný) prípad odkazu napríklad pri českom hesle *potluku* (1677) alebo *potru* (1682) chýba. Ani odkazové slovo *wtluku*, na ktoré sa odvoláva Palkovič pri hesle *wtlčť*, neobsahuje slovenský ekvivalent, ale nemecký (*wtluku*, fut. *hineinschlagen* 2614). Podobne nemeckým výkladom je opatrený aj slovesný výraz *vybrknuť* (*wybrknem*, fut. *kl*, (*kol*), *nauti*, s. *schnell ausfliegen* 2620) alebo *vychlopcať* (*wychlopцем*, fut. *tati*, sl., *ausfressen*, u. *aussausen* 2622).

V súvislosti s niektorými uvedenými prípadmi, napríklad aj v prípade slovesa *prohudu*, môžeme konštatovať, že J. Palkovič vlastne (slovenskému) čitateľovi, študentovi a používateľovi slovníka ponúka návod, ako si treba prispôsobiť českú lexiku (napr. lexému *prohústi*: *prohudu*) – alebo aj naopak slovenské výrazy (napr. *pre-*

**Číslo za lomkou označujeme výskyt českého hesla (slova) v príslušnom stĺpci slovníka.

robím: přerobjm 1768) jednoduchým vymenením grafémy *r* za *ř* alebo pridaním slovenskej ohýbacej prípony *-em* – *prehudem*, fut. dl, hausti, sl. durch Geigen, a) verderben, b) verlieren 1753, ktoré v češtine väčšinou nemajú náprotivok. Sloves s predponovým *pre-* je v slovníku dostatok: *přehodjm* 1752, *přehořjm* 1753, (je tu však *prekárám*, (pozn. R. K. s „r“) ati, sl. reizen, hetzen, lacesere, vexare 1753), *překoprcnem*, fut. cl, cnauti, sl. umstürzen, -se, überpurzeln 1755, *překrygem*, *překwačjm* 1756, *přenačudugem se* 1762, *přeopáčjm* 1764, *přepjtám*, *přepitugem* 1766, *přezerám* 1788, *přizerám* 1860... Aj pri substantívach je možná takáto menšia úprava. Napríklad slovenský výraz *gajdoš* dostáva v slovníku podobu *kaydoš* (*kaydoss*, e, m. sl. s. dudář 507).

Iný typ hesiel napr. s prefixom *po-* so slovenskou príponou *-em* l. os. sg. má obyčajne nemecký výklad, no nemá uvedený v slovníku český ekvivalent, napr.: *pozapalugem*, fut. owati, sl. alles anzünden, incendere; *pozassjwám*, fut. al, ati, sl. alles vernähen 1698; *pozatahugem*, fut. owati, sl. alles überziehen, obducere 1699, *powyrozkládám*, fut. al, ati, sl. alles auseinander legen; *powyroztaugem*, fut. al, ati, sl. alles herausziehen 1697. Sú tu však uvedené aj heslá bez naznačenia príslušnosti k jazyku: *pozastawjm*, fut. ex. il, iti, ein wenig aushalten 1699;... Príslušnosť k slovenčine sa však naznačuje napríklad v heslách odvodených od *budiť* alebo *šit'* už transformovaných ďalším prefigovaním, napr.: *pozobúdzám*, fut. ati. sl. alle od. einige aufwecken von Schläfe; *pozossjwám* (possjwám), fut. ati, sl. alles zusammen nähen 1708 s nemeckým výkladom.

S českou prízentnou príponou je zaznačené slovenské slovo *zbíjam* (*sbjgjm*... sl. s. stlaukám 2099), pričom sa zaznačila aj česká predpona *s*.

V odkazovej časti substantívneho hesla pozorujeme najmä ekvivalentné vyjadrenia v nemčine a latinčine. Napríklad v hesle *šechtár* vysvetľuje autor podobu zhodnú s dnešnou spisovnou uvedením nemeckého ekvivalentu (*ssechtár*, a, m. sl. *Melkübel*, *mulctrale*; *croat. sehtarka* 2335). Neuvádza sa tu český ekvivalent. V slovníku sú však slovenské varianty tohto slova *žeftár*, *žechtár*, *žochtár*, pri ktorých sú použité ako odkazy výrazy *šechtár*, *škopek* (*žechtár*, s. *ssechtár*, *sskopek*) alebo *žechtár* (*žeftár*, u, m. sl. s. *žechtár* 2895). Pri variantnom slove *žochtár* (zapísanom *zochtár*, u, m. sl. s. *žechtár* 2910) takisto nie je odkaz na základnú podobu tohto slova. Naproti tomu sme našli odkaz v českom hesle *anděl* na slovenské *anjel* s rozvetvenými derivátmi a ich tvarmi s odkazom na heslo *anjelský* (*anděl*, a, m. s. *angel*, -djlek, -lku, m. *Engelchen*, n. -ský, s. *angelský* 8). Heslo *anjelský* však chýba. V spracovaní slovenského slova *anjel* sú ešte početnejšie doložené deriváty a gramatické tvary (*angel*, a, m. plur. nom. u. voc. *é*, *ové*, acc. *y*, *Engel*, *angelus*. -ský, 3. *englisch*, *angelicus*. -lský, adver. *endlich*, *angelice*. -ljček, čka, m. *Engelchen*... 8).

J. Palkovič zaznačil v slovníku množstvo slov z viacerých regiónov Slovenska. Niektoré z nich aj lokalizoval. Slovenské nárečia mu poskytovali bohatý jazykový

materiál z rozličných oblastí života. Takým je slovná zásoba z viacerých slovných druhov, napr.: *hrwol* 445, *hustka* 453, *kucem* 694, *kurnaz* 711, *lulám* 822, *meryzám* 882, *načim* 998, *nabadurkám* 989, *nadbe* 1001, *nadunčjm* sa 1009, *nechat'* 1099, *nedočugem* 1104, *neska*, *dneska* 1132, *nikery* 1169, *prvoska* 1923, *rd'a* – *rdza*, *rydza*, *rza*, boh. rez 1973, *ryza*, *rydza*, *rdza*, y, f. sl. s. rez. 2066, *skljenka*, *sklúdjm* 2137, *smad*, *smiad*, u, m. s. *smed* 2173, *poledňagssi* 1605, *potwárám* 1683, *pozaytrek*, *požčám* 1700, *strébro*, *strjebro*, sl. s. *střjbro* 2268, *ssantawý* 2330, *wčil*, *wčilek*, (*wčul*) 2543, *wicher* 2564, *wonka* 2591, *wrázďjm* 2599, *wywrázdjm* 2703, *wychlop-cem* 2622, *wynděm*, *wyssel*, sl. s. *wygdu* 2658, *zaraz* 2766, *zweredlo* 2878... V súvislosti s niektorými uvedenými slovami zisťujeme viac nárečových variantov. Napr. s uvedeným slovom *poledňajší* (*poledňagssi* sl. s. *polednj*) zisťujeme v slovníku okrem výrazu *polednj* aj heslo *poledne* (1605) popri *poludnje*, ktoré majú následne svoje deriváty v slovesných heslách *poludňujem* a *poledňujem* (*poludňujem* sl. s. *poledňujem* 1616). Zaujímavé je, že Palkovič uvádza ako samostatné heslo slovenské slovo *hrdza*, pritom v tomto hesle je odkaz iba na české slovo *rez* (*hrdza*, y, f. sl. s. rez 427). Pri českom slove *rez* (1980 – 1981) sa však Palkovič o slovenskom ekvivalente tohto slova, resp. o jeho variantných podobách uvádzaných pri iných heslách nezmieňuje. Pre slovo *hrdza* sa uvádzajú v slovníku totiž aj varianty *rd'a*, *rdza*, *rza*, *rydza*, *ryza* (1973 a 2066), pričom iba v hesle *rza* odkazuje sa na slovenský variant *riza* (*rza*, sl. s. *ryza* 2066).⁵ V prípade nárečového slova *džveredlo* (*zweredlo*, a, n. sl. Zempl. Spiegel 2878) sa zasa zapísala slovenská hláska *dž* nedostatočne, tým sa zmenila celkovo výslovnosť uvedeného výrazu. V iných prípadoch je uvedená slovenská hláska zaznačená správne, napr. v slovách *džgat'* a *nadžgat'*: *nadžgám*, fut. sl. s. *džgám* 1010...

Pri zaznačovaní predpony *s-* (najmä v prípadoch pred hláskami *p*, *t*, *k*...) *se-*, resp. *zo-* *ze-* sa autor priklonil k češtine, čo je pre autora prirodzené: *zkamenjím* 2827, *zklawjím* 2828..., no v iných prípadoch zasa k slovenčine. Pozorujeme to napr. v takýchto prípadoch: *zessaljem*, *zestarám se* 2819, *zmerawjím*, *zmetám* 2839, *znáhla* 2843, *znivečjm*, *wočjm*, sl. 2847... S prekvapením zisťujeme, že sa s týmto javom stretáme aj v prípadoch, keď je napr. dosť násilne poslovenčená podoba českého slova *selhám* na *zolphám* 2850. Dokladá sa navyše aj tvar *selžem* popri *selhu*: *selžem*, *selhal*, sl. s. *selhu* 2116.

Naostatok by sme chceli upozorniť na to, že slovník J. Palkoviča plnil aj úlohu pravopisnej príručky (porov. aj Jóna, s. 331). Upozorňujú na to niektoré heslá slovníka ako *akacye*, bess. (*trnownjk*) f. Akazienbaum (*auch trnkowý strom*, m. *Vel.*) 4, *murár*, a, m. sl. bess. *zednjik* 964, *potagemný*, bess. *tagný* 1671, *přepracugi*, bess. *předělám* (1767), *wňat'*, bess. *nat'* 2583, *vmeywadlo*, besser *vmywadlo* 2494, *záloh*,

⁵ SSN, 1, s. 622 v hesle *hrdza* i *hrdz* pritom dokladá varianty *ardza*, *erdza*, *ordza*, *ridza*, *redza*, *zarza*, *zerz*.

u, m. sl. s. *základ* 2); (b) boh. bess. *základ* I) 2747, *zwočjm*, – *se*, besser *zočjm*, – *se* 2880... V súvislosti s posledným z uvedených prípadov sa osobitne upozorňuje pri slove *záloh*, že správnejšie je v češtine (autor myslí spisovnú češtinu) používať výraz *základ* (boh. bess. *základ*). Podobnými prípadmi sú napr. aj heslá *ládljk* a *namiešať*, v ktorých sa naznačuje skratkou boh. uvedená požiadavka a zaradenie slova do spisovného jazyka: *ládljk*, u, m. sl. Schublädchen, arcula trusatilis, od. reciproca, boh. *truhljček* 734; *namjessam* fut. sl. ssal, ssati, boh. *namjchám*, s. *mjchám* 1039.

Niekoľko poznámok na margo spracovania niektorých spoločných výrazov v slovenčine a češtine a lexém špecifických iba pre slovenčinu ukázalo bohatú a zložitú problematiku, ktorú svojším spôsobom zachytil v analyzovanom diele J. Palkovič. Spracovanie hesiel a celý slovník je poznačený dobovým pohľadom na jazyk, ktorým sa písal. Výsledkom takého prístupu bola najmä neujasnenosť v otázke chápania vývinu slovenského písaného jazyka, ktorá sa premietla aj do slovníkového spracovania jazykového materiálu. Vydanie slovníka so slovenským jazykovým materiálom začleneným do česko-nemecko-latinského slovníka istými lexikografickými postupmi bolo významným počinom J. Palkoviča. Palkovičov slovník bol v uvedenom čase dobrým školským slovníkom, praktickou príručkou, saturujúcou potreby najmä slovenskej študujúcej mládeže a iných vrstiev slovenskej a moravskej spoločnosti. Významný prínos Palkoviča a jeho slovníka do lexikografickej činnosti na Slovensku v 19. storočí bol najmä v aktuálnom začlenení pestrej celoslovenskej i nárečovej lexiky, ktorým autor upozornil na potrebu vyrovnat' sa s jej prenikaním do vtedajšej písanej spisovnej češtiny na Slovensku.

Literatúra

DORUĽA, Ján: O jazykovej situácii na Slovensku v období protireformácie. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka). Red. a ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1998, s. 120 – 129.

JÓNA, Eugen: Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 6, s. 321 – 331.

PALKOVIČ, Juraj: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten zunächst für Schulen durchhaus neubearbeitet ... herausgegeben von Georg Palkowitsch, prof. der böhmisch-slawischen Sprache und Literatur zu Pressburg. 1. – 2. zv. Praha – Bratislava: 1820 – 1821. 2913 stĺpcov.

Slovník slovenských nárečí. 1. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. (SSN)

Niektoré skratky použité v Palkovičovom slovníku:

bess. = besser, folg. = folgende, mor. = moravský, od. = oder, obs. = obscurum; nejasný, temný, ol. = olim, dávno; t. j. archaický, zastaraný, s. = srovnej, sl. = slovenský, u. = und, vorh. = vorher.

Ľubomír Ďurovič

POTREBUJEME REEDÍCIU ZÁKLADNÝCH DIEL SLOVENSKEJ GRAMATICKEJ LITERATÚRY

ĎUROVIČ, Ľ.: We Need Reedition of the Basic Slovak Grammar Works. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 5, pp. 284 – 287. (Bratislava)

Linguistics, the theory of grammar, is the oldest scientific discipline in the history of Slovakia. Its oldest texts are unedited manuscripts or very rare books, existant only in single copies in a very few public libraries in Slovakia or in the Czech Republic. This author therefore proposes to start a series of commented reprints of these grammars, from the first (Nudozierinus, 1603) to the last one published in Latin (Hattala, 1850). Since Latin is no longer a commonly accessible language, it is necessary to supplement the texts with a (at least Slovak) translation.

V slovenskej kultúrnej histórii má gramatická literatúra celkom osobitné postavenie. Gramatika je najstaršia slovenská sekulárna, t. j. nenáboženská tvorba, presnejšie povedané – je to najstaršia slovenská vedná disciplína. Skúmanie a opisovanie našich dejín, geografie, nehovoriac už o botanike alebo archeológii, prišlo až oveľa neskôr. Gramatika má u nás totiž presne štyristoročnú nepretržitú kontinuitu: štyristo a niečo rokov uplynulo od vydania gramatiky Vavrinca Benedikta z Nedožier (dnes Nedožery-Brezany v okrese Prievidza) *Grammaticae bohemicae... libri duo* r. 1603, venovanej mládeži českej, moravskej a slovenskej (... *iuventuti Bohemicae, Moravicae, Slavonicae...*). Nedožerský ustanovil niektoré základné gramatické vlastnosti češtiny, čo implikovalo v zásade aj slovenčinu, pretože na rozdiely, ak vo vtedajšej norme boli, sa poukazuje (napr. genitív – akuzatív životných maskulín v pluráli). Na rozdiel od najstaršej českej, tzv. náměšťskej gramatiky (1533), ktorá sa nevedela zbaviť ablatívu a pády určovala podľa významu, Nedožerský ustanovil pre naše vtedajšie jazyky sedempádovú paradigmu mien, s formálnou definíciou pádov a s novými názvami pre oba nové pády lokál a inštrumentál; tá sa používa aj v slovenskom gramatickom myslení až dodnes, hoci dnešná slovenčina má celkom nepochybne a dokázateľne pádov len šesť.

Počínajúc Nedožerským nadväzujú nasledujúce gramatiky metodologicky jedna na druhú: explicitne – odkazmi na niektorého svojho predchodcu, ale hlavne implicitne – štruktúrou diela, terminológiou, polemikou či používaním formulácií alebo príkladov a dokladov od svojich predchodcov. Táto metodologická kontinuita pretrváva aj vtedy, keď sa predmet gramatického opisu, čiže opisovaný jazyk, mení.

V rámci tejto metodologickej tradície prebieha, samozrejme, vývinový pohyb: najdôležitejším vývinovým posunom je gramatika Pavla Doležala *Grammatica slavico-bohemica*. Doležalovu systematiku substantív i slovies prijala potom gramatika Josefa Dobrovského, a tým až dodnes aj česká gramatická tradícia; tá takto vtedy odmietla metódu reprezentovanú predovšetkým gramatikou J. V. Rosu a spolu s tým aj tzv. obecnú češtinu ako spisovnú normu.

Predmetom opisu v týchto gramatických dielach sú všetky naše i písomné, i spisovné jazyky: kralická čeština, neskôr jazyk slovensko-český (lingua slavico-bohemica), palkovičovská „pulerovaná slovenčina“ či jazyk česko(-)slovenský a konečne obidve štádiá spisovnej slovenčiny – norma bernolákovská i tatrínska (Štúrova). Je celkom neutržateľné, ak sa za predmet skúmania dejín slovenčiny pokladajú len diela napísané jazykom, ktorý d n e s menujeme slovenčina. Takto sa napríklad v základnom diele o dejinách spisovnej slovenčiny, v Paulinyho *Dejinách spisovnej slovenčiny* (posledné vydanie 1983), nespomínajú vôbec také diela, ako je Masniciova *Zpráva pjsma slowenského* (1696), Krmanove rukopisné gramatiky (Krman utvoril názov *lingua resp. natio, gens slavico-bohemica* a latinské meno *Slovacii*, aby sa nemiešalo s dvojzmyselným *Slavi*), alebo celkom základné dielo slovenskej i českej gramatickej literatúry Doležalova *Grammatica slavico-bohemica* (1746). A dokonca celkom naposledy (SR, 70, 2005, č. 1, s. 152) Vincent Blanár celkom absurdne tvrdí, že Bernolák prijal č e s k ú (sic !!) gramatickú teóriu medzi iným tohto Pavla Doležala – ktorý, rodom zo Skalice a celý život pôsobiaci na Slovensku, v rámci svojho „slovensko-českého“ jazyka explicite opísal a snažil sa kodifikovať jazyk vtedajšej slovenskej inteligencie – „cultiorum Slavorum in Hungaria“ –, keď notabene žiadna iná koncepcia nejakého iného slovenského písomného či spisovného jazyka neexistovala (okrem Masnicia, ktorého však Doležal prekonal tým, že jazyk slovenskej inteligencie preda len v rámci jednej lingua slavico-bohemica odlíšil od už vtedy archaického spisovného jazyka Čechov).

Vedecké i vysokoškolské (čo by malo byť to isté) štúdium „vonkajších“ dejín slovenčiny by sa malo zaoberať nielen tým, aký spisovný či písomný jazyk si naši predkovia pre svoju písomnú i ústnu komunikáciu vybrali, ale aj tým, ako vlastnosti tohto jazyka poznávali, ako ho opisovali a vyučovali, a takisto tým, v akom pomere bola v jednotlivých obdobiach „domáca“ teória jazyka k teóriám jazyka a teóriám gramatiky inde v Európe.

* * *

Aby toto štúdium mohlo byť spoľahlivé, je nevyhnutné, aby k základným dielam tohto štyristoročného kultúrneho dedičstva nášho národa mali bezproblémový prístup stále rastúce počty bádateľov, vysokoškolských, ale i všetkých ostatných učí-

teľov a vlastne i všetci ostatní záujemcovia na Slovensku i v zahraničí, najmä zahraniční slavisti. Skutočný stav vecí je však temer presne opačný. Je dostatočne známe, že najstaršie diela tohto dedičstva existujú vôbec – a tým menej na Slovensku samom – iba v celkom minimálnom počte exemplárov. Len Bernolákove diela *Dissertatio* a *Orthographia* vydal s kritickým aparátom pred 65 rokmi Ján Stanislav (a Nedožerského gramatika vyšla nedávno súkromnou iniciatívou v Ostrave). Ostatné existujú spravidla – okrem súkromných exemplárov – vo dvoch-troch centrálnych knižniciach v Bratislave a Martine a sú prístupné pre štúdium len interne, v prísne strážených špeciálnych študovniach. Takže záujemca môže síce získať mikrofilm, možno aj xerox, ale vyžaduje to špeciálnu iniciatívu (nehovoriac o cene).

Osobitný problém je jazyk týchto gramatických diel. Okrem výnimiek, ako je Masniciova *Zpráva pjsma slowenského*, sú tieto texty až do polovice XIX. storočia obyčajne písané po latincky. Avšak latinčina je dnes aj pre väčšinu ľudí s vysokoškolským filologickým vzdelaním jazyk nezrozumiteľný, nehovoriac o tom, že aj pre dobre fundovaného klasického filológa môže byť vecná interpretácia niektorých miest starého textu úloha veľmi ťažká, občas bez možnosti jednoznačného riešenia (napr. už spomínané *Slavus*, *slavicus* alebo *Hungarus*, *hungar(ic)us* v niektorých kontextoch). Takže na sprístupnenie tejto časti nášho kultúrneho dedičstva potrebujeme preklady týchto textov s kritickým aparátom, ktorý má ukázať existujúce možnosti významovej interpretácie ťažkých miest.

* * *

Pre všetky tieto dôvody navrhujem, aby si Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV vytýčil dlhodobú pracovnú úlohu vydať úplný rad reedícií slovenských gramatických textov z rokov 1603 – 1850, opatrených slovenským prekladom latinských textov a potrebným kritickým aparátom.

Mám na mysli tieto gramatické diela (o ďalších vždy možno uvažovať):

1. 1604. **Nudozierin(us), Laurenti(us) Benedict(us):** *Grammaticae Bohemicae ad leges Naturalis Methodi Conformatae... Libri duo*. 195 str. (96 číslovaných dvojstrán + 3). Officina Othmariana. Praha.

2. 1696. **Masnicus, Tobiass:** *Zpráva Pjsma Slowenského/ gak se ma dobře psati/ ějsti/ y tisknauti*. 18 strán. Samuel Brewer, Levoča.

3. 1704 ? (**Krman Daniel ?**), (Gramatika). 176 číslovaných (mínus stratených 32) strán. Rukopis č. 589 v Ústrednej knižnici SAV, fond Lyceálna knižnica, v Bratislave. (Edíciu plánuje Slavistický ústav SAV).

4. 1729. **Krman Daniel:** *Rudimenta Grammaticae Slauo-Bohemicae (...) in gratiam Slouaciorum lingua Slauico-Bohemica utentium eandemque solertius excolere uolentium*. 17 str. Rukopis (odpis) v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti.

5. 1746. **Doleschalius Paullus**: *Grammatica Slavico-Bohemica in qua... ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat*. 6 + 321 + 2 str. Royer, Bratislava.

6. 1746. **Belius, Matthias**: *Praefatio* k č. 5. 20 str. (Pavelkov preklad v Slovenskej reči 49, 1984, č. 3, s. 135 – 148 je nevyhovujúci).

7. 1742, 1795. (**Jacobaei, Pavel** ?) *Orthographia Bohemo-Slavica*. 24 str. 1. vyd. 1742 Levoča; 2. vyd. 1795 M. Landerer jr. Pešť.

8. 1783. **Bernolák, Antoni(us)**: *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum... cum adnexa linguae Slavonicae Orthographia...* XIV + 82 + 31 str. J. M. Landerer. Bratislava.

9. 1790. **Bernolák, Antoni(us)**: *Grammatica Slavica*. 312 + 8 str. J. M. Landerer. Bratislava.

10. 1846. **Štúr, Ludevít**: *Nauka reči slovenskej*. 214 + 2 str. Dedičia Belnayho. Bratislava. Komentovaná reedícia vyjde vo vydavateľstve SAV Veda r. 2006.

11. 1846. **Hodža, Michal Miloslav**: *Epigenes slovenicus. Liber primus. Tentamen orthographiae slovenicae*. 94 + 1 str. J. Werthmüller & filii. Levoča.

12. 1850. **Hattala, Martin**: *Grammatica linguae slovenicae, collatae cum proxime cognata bohemica*. 178 + 1 str. F. Lorber. Banská Štiavnica.

Otvorenú nechávam otázku reedície niektorých časopiseckých článkov a recenzii (napr. Štúrova recenzia Hattalovej Gramatiky /č. 12 hore/), ako aj polemických spisov súvisiacich so štúrovskou, vlastne tatrínskou, kodifikáciou, ako je Štúrovo *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, Hodžov *Větín o slovenčině*, anonymné (iniciátor a redaktor J. Kollár) *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, Launerova *Povaha Slovanstva*, možno aj iné.

Séria by mala mať spoločný titul (napr. *Pramene k dejinám slovenskej gramatiky – Fontes ad historiam grammaticae slovacae*), kvalifikovaného hlavného editora a koeditora klasického filológa, veľkú kompetentnú edičnú radu a – last but not least – jednotnú grafickú úpravu, jednotnú väzbu a pôsobivé logo. Jazykovedci musia na túto prácu nájsť vhodných ľudí a je vecou národných kultúrnych orgánov, aby na takúto fundamentálnu a reprezentatívnu publikáciu, ktorá by sa mala používať ako príručka desiatky rokov, našli potrebné – nemalé !! – finančné prostriedky.

Z ETYMOLOGICKEJ PROBLEMATIKY AKADEMICKÉHO SLOVNÍKA CUDZÍCH SLOV*

KRÁLIK, Ľ.: On Some Etymological Problems of the Academic "Dictionary of Foreign Words". Slovenská reč, 70, 2005, No. 5, pp. 288 – 295. (Bratislava)

The author gives a typology of corrections undertaken in the course of preparation of the 2nd, revised edition of the academic "Dictionary of Foreign Words". – 1. Several entries were omitted, since the respective words (of Common Slavonic origin) had been erroneously explained as loanwords in the 1st edition. – 2. Words presented originally as polysemic had sometimes to be divided into separate entries for the reasons of etymological homonymy. – 3. In some cases, etymological information provided in the 1st edition was obsolete and/or obviously erroneous (or missing); it was made consistent with the present state of knowledge. – 4. Special attention was paid to words derived from proper names; more relevant extralinguistic information (from the field of history, geography, culture, etc.) was added in the 2nd edition.

V príspevku chceme poukázať na niektoré aspekty revízie etymologického aparátu, ktorú sme vykonali počas prípravy 2., upraveného vydania Slovníka cudzích slov (ďalej SCS).¹ Jej potreba vyplynula v zásade z dvoch okolností:

a) revízia tohto druhu sa zjavne nevykonala počas prípravy Akademického slovníka cizích slov (Praha 1995; ďalej ASCS), ktorý poslúžil ako východisko pre 1. vydanie SCS (ďalej SCS₁);

b) heslár SCS₁ bol doplnený o „aktuálne lexikálne jednotky fungujúce v slovenskom prostredí“ (SCS₁, s. 5); etymologické kvalifikátory sa (nielen) v takýchto prípadoch zrejme preberali z existujúcich slovenských lexikografických a encyklopedických príručiek, ktoré však neraz obsahujú etymologické informácie nezodpovedajúce súčasnému stavu poznania v tejto oblasti.²

Počas prípravy 2. vydania SCS (ďalej označované ako SCS₂) sme konfrontovali – pokiaľ to bolo možné – etymologické údaje uvedené v SCS₁ so všeobecne uznávanými prameňmi etymologických informácií (syntetické etymologické slovníky rôznych jazykov, monografické štúdie z tejto oblasti a pod.); na ich základe sme

* Príspevok vznikol v rámci projektu *Etymologický výskum slovenskej lexiky – 1. etapa* (grant VEGA č. 2/5040/25).

¹ Slovník cudzích slov (akademický). Spracoval kolektív autorov pod vedením Jiřího Krausa. Preklad Ján Bosák et al. 2., doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005, 1 054 s.

² Žiaľ, toto konštatovanie sa vzťahuje aj na slovníkovú príručku M. Šalingovej et al., tradične používanú v slovenskom prostredí; v príspevku sa v relevantných prípadoch odvolávame na jej najnovšie vydanie: ŠALING, Samo – ŠALINGOVÁ-IVANOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 3., revidované a doplnené vyd. Bratislava – Prešov 2003 (ďalej VSCS).

uskutočnili nevyhnutné korekcie. Úpravy vykonané v SCS₂ možno rozdeliť do viacerých skupín.

1. Z textu SCS₁ boli eliminované heslové výrazy, ktorých zaradenie do slovníka cudzích slov nie je odôvodnené (slová domáceho pôvodu, resp. výrazy, ktoré nemožno pokladať za prevzatia z cudzích jazykov), napr.:³

jutro ⟨n⟩⁴ „stará slov. plošná jednotka siahovej sústavy (0,575 ha)“⁵

orodovat' ⟨b⟩⁶ „prosiť za niekoho u Boha...“⁷

pláň ⟨n < f⟩⁸ „rozsiahla rovina (nezarastená al. s nízkym porastom)...“⁹

trak ⟨n⟩¹⁰ „pás pevnej tkaniny na upevnenie niečoho, popruh“¹¹

2. Zohľadnenie etymologických kritérií viedlo v niektorých prípadoch k zmene štruktúry existujúcich hesiel: v SCS₁ sa v rámci jedného (viacvýznamového) hesla niekedy uvádzali výrazy rôzneho pôvodu, tzv. etymologické homonymá; počas úpravy SCS₂ došlo k rozčleneniu takýchto hesiel na samostatné heslá s odlišnou etymologickou charakteristikou:

agrafa ⟨f⟩ „1. spona na zopnutie odevu, prípadne šperk súvisiaci s odevom;

2. drôtená ochrana na zabezpečenie zátky vo fľaši so šumivým vínom; 3. jednotlivé

³ Použité skratky jazykov: angl. – anglický, čes. – český, fr. – francúzsky, gr. – grécky, maď. – maďarský, nem. – nemecký, sthnem. – starohornonemecký, strhnem. – stredohornonemecký, psl. – praslovanský, rus. – ruský, slk. – slovenský, srb. – srbský, tal. – taliansky.

⁴ Tak aj VSCS, s. 599. – Malá slovenská encyklopédia (Bratislava 1993; ďalej MSE) uvádza na s. 316 príslušné heslo, avšak bez etymologickej charakteristiky výrazu.

⁵ Prikláňame sa k názoru, že uvedený výraz je etymologicky totožný s domácim *jutro* „ráno“ a význam „plošná miera“ vznikol kalkovaním nem. *Morgen* „ráno; plošná miera“ (t. j. pôvodne „plocha, ktorú záprah zorie za jedno ráno“); porov. najnovšie NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Frankfurt am Main etc. 2004, s. 558 (tam aj prehľad doterajšej literatúry).

⁶ Tak aj VSCS, s. 903. – MSE tento výraz neuvádza.

⁷ Porov. MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968, s. 417, s. v. *orodovati*: význam slova ovplyvnilo latinské sloveso *orāre* „modliť sa, prosiť“ (V. Šmilauer v poznámke k uvedenému heslu upozorňuje, že „v litaniích bylo Ora pro nobis = oroduj za nás“, tamže), na základe toho však nemožno hovoriť o prevzatí daného výrazu z latinčiny, resp. považovať ho za cudzie slovo.

⁸ VSCS tento výraz neobsahuje, MSE ho uvádza bez etymologickej charakteristiky (porov. s. 551).

⁹ Porov. nasledujúce konštatovanie pražskej lingvistky M. Homolkovej: „K veľkému údivu jsme mezi „cizími slovy“ v současné češtině našli i femininum *pláň* (ASCS, s. 593), a to jako slovo původem z francouzštiny, uplatněné v češtině prostřednictvím němčiny. Bez ohledu na nepochybnou strukturní souvislost s adjektivem *planý*, pro kterou v rovině slovo tvorné i sémantické už stará čeština v nejranější historické době poskytuje bezpečné doklady..., převzali zde autoři ASCS domněnku některých etymologických slovníků..., vycházející zřejmě z toponomasticky izolovaného zjištění...“ (HOMOLKOVÁ, Milada: Staročeský slovník ve službách etymologie. In: *Studia etymologica Brunensia*. 1. Praha 2000, s. 70 – 71).

¹⁰ Tak aj VSCS, s. 1280. – MSE príslušné heslo neuvádza.

¹¹ V. Machek, *Etymologický slovník...*, s. 649, s. v. *trak*: „Psl. *torck*... Slovo jistě starobylé, domácí...“ K pravdepodobným ďalším etymologickým súvislostiam porov. POKORNY, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. 1. Bern 1959, s. 1077, s. v. *terk-*, *trek-* „drehen“ (t. j. trak, popruh ako *„čo je krútením uvité, upletené“ a pod.).

Kristove výroky dochované mimo evanjelií“ →¹² **agrafa** -y ž. <f> „1. spona...; 2. drôtená ochrana...“ (prevzatie z fr. *agrafe*),¹³ **agrafon** -fa s. <g> „Kristov výrok dochovaný mimo evanjelií“ (z gr. *agrafon*, čo je z hľadiska pôvodu substantivizované neutrum od gr. *agrafos* „nezapísaný, nezaznamenaný“, od gr. *a-* „ne-“ a *grafein* „písať“);¹⁴

oro- <g>, v zloženinách prvá časť s významom „1. hora, horský; 2. ústa, ústny“¹⁵ → **oro-1** <g> „hora, horský“ (z gr. *oros* „hora“), **oro-2** <l> „ústa, ústny“ (z lat. *ōs*, gen. sg. *ōris* „ústa“);¹⁶

truck <a> „1. vyplácanie robotníckej a zamestnaneckej mzdy v naturáliách...; 2. pôvodne amer. ťažké, silné, rýchle nákladné auto...“ → **truck1** <a < f> „vyplácanie... v naturáliách...“, **truck2** <a < l < g> „... nákladné auto...“¹⁷ a i.

Podobne SCS₁ uvádzal heslový výraz **kolba** s významami „zadná, spravidla drevená časť ručnice, pažba“ i „rytiersky zápas dvoch bojovníkov“ a charakterizoval ho ako prevzatie z nemčiny;¹⁸ z etymologického hľadiska tu však ide o dva samostatné výrazy – do slovníka cudzích slov patrí len *kolba* vo význame „pažba“ (prevzatie zo strhnem. *kolbe*, zodpovedajúceho dnešnému nem. *Kolben*),¹⁹ zatiaľ čo

¹² Šípkou sa naznačuje úprava vykonaná v SCS₂.

¹³ Tak aj MSE, s. 23, s. v. *agrafa*.

¹⁴ Skutočnosť, že ide o etymologicky rôzne výrazy, zostala nezohľadnená vo VSCS, kde takisto nachádzame len jedno heslo *agrafa* („/franc./“), v ktorom sa najskôr uvádzajú 4 technické významy typu „spona“ a až na 5. mieste význam „jednotlivé Kristove výroky zachované mimo evanjelií“ (s. 37). Adekvátne nepostupuje ani Encyclopaedia Beliana (ďalej EB; 1. zv., Bratislava 1999, s. 90), kde sa v hesle *agrafa* („[gr.]“) uvádza na prvom mieste význam z náboženskej oblasti a za ním nasledujú tri technické významy. – S formou *agrafon* sa možno stretnúť napr. v novom katolíckom vydaní Biblie, kde sa vo vysvetľujúcej poznámke k Sk 20, 35 píše: „Tento Ježišov výrok nie je zachytený, zapísaný v evanjeliách, a preto ho voláme ‚agrafon‘, čiže nenapísaný výrok. Zachoval sa v ústnom podaní“ (Sväté písmo. Nový zákon. Trnava 1995, s. 383). Tvar *agrafa* („z gr. *agrafon* ‚nenapísané‘“) s vysvetlením „výroky Kristove, ktoré sa zachovali napísané mimo evanjelií“ nachádzame okrem SCS₁ aj v Malom teologickom lexikone (Bratislava 1989, s. 16 – 17); hoci sa tam neuvádza jeho gramatická charakteristika, výklad „výroky Kristove“ naznačuje, že by malo ísť o tvar s významom množného čísla. Nepochybne tu došlo k prevzatíu gr. (*ta*) *agrafa*, čo je nom. pl. od gr. *agrafon* „nenapísané“ (po substantivizácii *to* *agrafon* „nenapísaný výrok“ a pod.); gr. (*ta*) *agrafa* „výroky“ však bolo podľa všetkého neadekvátne pochopené ako singulárny tvar substantíva ženského rodu (azda vplyv češtiny? porov. rovnaké koncovky v prípadoch typu čes. *ta děvčata* „tie dievčatá“ – *ta žena* „tá žena“ a pod.). Po zohľadnení stavu v gréčtine sme pri spracovaní príslušného hesla v SCS₂ pokladali za vhodné uviesť dané substantívum v podobe *agrafon* (t. j. ako neutrum) s analogickým skloňovaním, aké má v súčasnej spisovnej slovenčine grécizmus *epiteton* (gen. sg. *epiteta*), čiže *agrafon*, gen. sg. *agrafa* atď. Vo význame „výroky Kristove, ktoré sa zachovali napísané mimo evanjelií“ je preto adekvátne používať formu nom. pl. (*tie*) *agrafá*.

¹⁵ Takto aj VSCS, s. 903.

¹⁶ MSE správne uvádza „oro- [gr.] – prvá časť zložených slov s významom hora, pohorie, horský“ (s. 516), homonymné *oro-* s významom „ústa atď.“ tu však nenachádzame.

¹⁷ K pôvodu obidvoch výrazov porov. Oxford English Dictionary (ďalej OED). 18. Oxford 1989, s. 602, s. vv. *truck1*, *truck2*.

¹⁸ Tak aj VSCS, s. 652. – MSE príslušné heslo neuvádza.

¹⁹ Porov. najnovšie S. M. Newerkla, Sprachkontakte..., s. 376.

etymologicky homonymné *kolba* (**kol-ьba*) „zápas“ je domáce deverbatívum od slovesa *klat'* (**kol-ti*).²⁰

3. Počas revízie sa niektoré etymologické informácie uvedené v SCS₁ ukázali ako zastarané, napr.:

balalajka <r < tat.²¹ „rus. ľudový strunový brnkací nástroj...“ → <r>: rus. *bala-lajka* sa novšie pokladá za výraz domáceho pôvodu,²² starší výklad uvažujúci o prevzatí tatárskej proveniencie sa hodnotí ako nepodložený;²³

bistro <f < r.²⁴ „menšia reštaurácia al. bufet poskytujúca rýchle občerstvenie“ → <f>: staršia hypotéza, predpokladajúca prevzatie z rus. *bystro* „rýchlo“ (takto mali volať na francúzskych čašníkov smädní ruskí vojaci, ktorí vstúpili do Paríža v r. 1814), nie je dostatočne fundovaná, keďže fr. *bistro(t)* je prvýkrát doložené až v r. 1884, a to vo význame „majiteľ výčapu“; fr. *bistro(t)* je etymologicky nejasný výraz,²⁵ a preto je vo vzťahu k nemu adekvátne použiť iba kvalifikátor <f>;

duranzia, durandzia <VM> „modroplodá slivka... (podľa tal. názvu Durazzo pre alb. mesto Durrës, Drač)²⁶ → <l>: východiskom slova je lat. *dūracinus*, ktoré však nie je odvodené od uvedeného tal. názvu; lat. *dūracinus* sa interpretuje ako posesívna zloženina lat. *dūrus* „tvrdý“ a *acinus* „hroznové zrnko, bobuľa“,²⁷ pričom „spájanie s lat. názvom *Dyrrachium* pre albánske mesto Durazzo (Durrës) je založené na ľudovej etymológii“.²⁸

Korekcie boli zvlášť potrebné v prípadoch, keď sa v SCS₁ uvádzali neadekvátne, resp. evidentne chybné etymologické údaje:

²⁰ Porov. V. Machek, Etymologický slovník..., s. 252, s. v. *kláti*: „Odvozeniny od *kol-*: *kolba* zápas...“ K rekonstrukcii psl. **kolьba* porov. Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond (ďalej ESSJa). 11. Moskva 1983, s. 166.

²¹ V podobnom zmysle aj VSCS, s. 150 („/tur. → rus./“); MSE, s. 66 („[turkotárske jazyky]“); EB 1, s. 553 („[tatársky > rus.]“).

²² Porov. VASMER (Fasmer), Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva. 1. Moskva 1964, s. 113; ŠANSKIJ, Nikolaj Maksimovič: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Tom 1, vypusk 2. Moskva 1965, s. 19 – 20.

²³ „[H]основательно“ – N. M. Šanskij, Etimologičeskij slovar'..., s. 20.

²⁴ Tak aj VSCS, s. 183; EB 2, 2001, s. 140. – MSE tu dokonca uvádza len kvalifikátor „[rus.]“ (s. 88).

²⁵ K domnienkam o pôvode slova porov. Trésor de la Langue Française Informatisé (<http://atilf.atilf.fr>), s. v. *bistro(t)*; GUIRAUD, Pierre: Dictionnaire des étymologies obscures. 2me éd. Paris 1994, s. 124, s. v. *bistro*.

²⁶ Tak aj VSCS, s. 307; MSE, s. 170; EB 3, 2003, s. 608.

²⁷ Porov. WALDE, Alois – HOFMANN, Johann Baptist: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 1. Heidelberg 1982 (reprint 1. vyd. z r. 1938), s. 384, s. v. *dūracinus*; novšie CORTELAZZO, Manlio – ZOLLI, Paolo: Dizionario etimologico della lingua italiana. 2. Bologna 1990, s. 367, s. v. *dur'cino*. Odvodzovanie „... ze střílat *dūracinus*, totiž z Durazza (= Drače v Albánii)“ (MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, s. 102, s. v. *durancie*) bolo zastarané už v čase vydania Machkovho slovníka, napriek tomu sa s ním možno stretnúť aj v novších syntetických informačných príručkách (napr. MSE, s. 170; EB 3, s. 608; VSCS, s. 307).

²⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (ďalej MNyTESz). 1. Budapest 1967, s. 690, s. v. *duránci*.

caudillo <šp < arab>²⁹ „hist. (v stredovekom Španielsku) vojvodca s politickou právomocou; (od obdobia občianskej vojny v Španielsku) hodnosť, titul generála F. B. Franca“ → <šp>;³⁰ špan. *caudillo* je domáci výraz, ktorý je priamym reflexom lat. *capitellum*,³¹ odvodeného od lat. *caput*, gen. sg. *capitis* „hlava“; predpoklad prevzatia z arabčiny nie je ničím odôvodnený;

fetovať <l>³² „požívať, vdychovať al. vpichovať si omamné látky; brať, užívať drogy“ → <n>; východiskom výrazu je nem. *Fett*, tuk, masť³³, k prenosu na oblasť omamných látok (zrejme asociáciou ‚masť; masť‘ ~ ‚dodať si energiu a pod.‘) porov. aj slk. subst. *namazať sa* „opiť sa“;

hajdúch <mad' < srb>³⁴ „1. ozbrojený úradný al. panský sluha v bývalom Uhorsku...“ → <mad'>; východiskové mad'. *hajdú* (mn. č. *hajdúk*) je slovo domáceho pôvodu, pre ktoré sa predpokladá súvislosť s mad'. *hajtó* „pohonič dobytky“³⁵

kment <poľ < VM> „veľmi tenká, polopriesvitná... bavlnená tkanina... (podľa belg. mesta Gent)“³⁶ → <n>; ide o prevzatie (s asimiláciou [v-n-] > [m-n-]) zo strhnem. *g(e)wente*, čo je plurálová forma od strhnem. *g(e)want*, zodpovedajúceho dnešnému nem. *Gewand* „rúcho, šaty“³⁷

korma <r < ind>³⁸ „1. zadná časť lode nad kormidlom...“ → <r>; predpoklad o indickom pôvode východiskového rus. *korma* nenachádza oporu vo všeobecne uznávanej etymologickej literatúre, ktorá hodnotí tento výraz ako priamy reflex psl. **kъrma*;³⁹

legíny <indián>⁴⁰ „1. indián. nohavice priväzované k opasku...“ → <a>; hoci tento výraz označuje indiánsku reáliu, nemožno tu hovoriť o prevzatí z indiánskych jazykov; slovo *legíny* je etymologicky totožné s výrazom *legínsy* „detské al. dámske priliehavé elastické nohavice“, ktorý je prevzatý z angl. *leggings* (aj *leggings*; pôvod-

²⁹ Tak aj MSE, s. 115; EB 2, s. 485.

³⁰ Tak aj VSCS, s. 210.

³¹ MEYER-LÜBKE, Wilhelm: Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1992 (reprint 3., prepracovaného vydania z r. 1935), s. 153, s. v. *capitellum*; COROMINAS, Joan – PASCUAL, José Antonio: Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico. I. Madrid 1987, s. 928, s. v. *caudillo*.

³² Tak aj VSCS, s. 388, s. v. *fetovať*; EB 4, 2005, s. 376, s. v. *fetovanie*.

³³ Porov. LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina van: Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen. Teil I: Wörterbuch. Berlin – Wiesbaden 1993, s. 79; REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice 2001, s. 170.

³⁴ Tak aj VSCS, s. 471, s. v. *hajdúch*; MSE, s. 244, s. v. *hajdúsi*.

³⁵ Porov. MNyTESz 2, 1970, s. 23 – 24; Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (ďalej EWbU). I. Budapest 1993, s. 512 – 513, s. v. *hajdú*.

³⁶ Tak aj VSCS, s. 646 („podľa belgického mesta Gent“). – MSE príslušné heslo neobsahuje.

³⁷ Porov. najnovšie S. M. Newerkla, Sprachkontakte..., s. 190 (tam i prehľad doterajšej literatúry). Usúvzťažňovanie slova *kment* s názvom mesta Gent, s ktorým sa stretávame aj vo VSCS (s. 646), je neprijateľné z fonetických príčin.

³⁸ V podobnom zmysle aj VSCS, s. 687 („ind. → rus./“); MSE, s. 357 („[rus. < hindsly]“).

³⁹ Porov. M. Vasmer, Etimologičeskij slovar'... 2, 1967, s. 329, s. v. *korma*; ESSJa 13, 1987, s. v. **kъrma* I; Etymologický jazyk slovníka staroslověnského. 6. Praha 1996, s. 375 – 376, s. v. *krъma*¹.

⁴⁰ Tak aj VSCS, s. 727. – MSE príslušné heslo neobsahuje.

ne „dodatočná párová vonkajšia pokrývka [obyčajne z kože alebo látky], používaná na ochranu nôh v zlom počasí a zvyčajne siahajúca od členka po koleno, niekedy však i vyššie“), čo je odvodenina od angl. *leg* „noha“;⁴¹

leporelo <šp>⁴² „detská obrázková knižka...“ → <VM> „... (podľa sluhu Leporella z Mozartovej opery Don Giovanni, ktorý zostavil dlhý zoznam mileniiek svojho pána)“: informácia o údajnom prevzatí zo španielčiny je chybná;

oldomáš <mad' < l>⁴³ „zapíjanie uzavretia kúpy...“ → <mad'>: predpoklad prevzatia z latinčiny nezohľadňuje fakt, že východiskové mad' *áldomás* je odvodené od domáceho slovesa *áld* „obetovať; požehnávať“;⁴⁴

sajrajt <n < perz> „neporiadok...“ → <n>: ide o prevzatie z nem. *Sauerei*,⁴⁵ čo je abstraktum odvodené od nem. *Sau* „sviňa“⁴⁶ (k významu porov. slk. *svinstvo*); tvrdenie, že nem. *Sauerei* je perzského pôvodu,⁴⁷ nemožno ani pri najlepšej vôli označiť inak ako fantastické.

4. V SCS₁ sa v niektorých prípadoch neuvádzal etymologický údaj, resp. pôvod slova sa hodnotil ako nejasný (použitie kvalifikátora <?>); pokiaľ to bolo možné, počas prípravy SCS₂ sme tu doplnili chýbajúce etymologické informácie, napr.:

berla¹ „vysoká, hore ohnutá a zdobená palica...“ → <n < l>;⁴⁸

epeda <?>⁴⁹ „čalúnená časť nábytku“ → <U> (umelo utvorené slovo): z hľadiska pôvodu ide o obchodnú značku francúzskej spoločnosti Bertrand Faure (od r. 1929), ktorá vyrábala sedadlá pre dopravné prostriedky;⁵⁰

glaserit <?> „vzácný klencový nerast...“ → <VM> „... (podľa švajč. chemika Ch. Glasera)“⁵¹ a i.

⁴¹ Porov. OED 8, 1989, s. 808, s. v. *legging*.

⁴² Tak aj VSCS, s. 730; MSE, s. 389.

⁴³ Tak aj VSCS, s. 888. – MSE príslušné heslo neobsahuje.

⁴⁴ Porov. MNYTESz 1, s. 130 – 131; EWbU 1, s. 25, s. vv. *áldomás*, *áld*.

⁴⁵ Porov. najnovšie S. M. Newerkla, Sprachkontakte..., s. 489 – 490. – VSCS ani MSE príslušné heslo neobsahujú.

⁴⁶ K pôvodu nem. *Sauerei* porov. KLUGE, Ferdinand: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearb. von E. Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin – New York 2002, s. 787, s. v. *Sau*.

⁴⁷ Domnelé perzské východisko by sme, prirodzene, máme hľadať aj v monografickej práci IBRAHIM, Jamshid: Kulturgeschichtliche Wortforschung. Persisches Lehngut in europäischen Sprachen. Wiesbaden 1991.

⁴⁸ Porov. najnovšie S. M. Newerkla, Sprachkontakte..., s. 126. – MSE príslušné heslo neobsahuje; VSCS, s. 167, s. v. *berla*¹ a EB 2, s. 51 uvádzajú len kvalifikátor „lat.“. Takáto etymologická charakteristika – t. j. priame odvodzovanie z lat. *ferula*, ktoré sa stalo východiskom aj pre stihem. *fer(a)la*, *ver(a)la*, prevzaté do slovenčiny v podobe *berla* – je však adekvátna len v prípade výrazu *feruľa* „(kedysi) palica, najmä ako odznak moci“ (SCS₂, s. 296).

⁴⁹ Tak aj VSCS, s. 432. – MSE ani EB príslušné heslo neuvádzajú.

⁵⁰ Porov. údaje o histórii značky na webovej stránke www.epeda.fr.

⁵¹ Christophe Glaser (1615 – okolo 1678). – VSCS sa obmedzuje len na všeobecnú informáciu „/podľa vlast. m./“ (s. 449), MSE príslušné heslo neobsahuje.

5. Na záver sa zmienime o početnej skupine výrazov odvodených od vlastných mien, ktorých pôvod sa v SCS signalizuje kvalifikátorom <VM> (z vlastného mena). V zmysle koncepcie slovníka sa východiskové vlastné meno malo uvádzať v závere hesla, napriek tomu však príslušná informácia v SCS₁ neraz chýbala a počas prípravy SCS₂ ju bolo žiaduce doplniť, napr.:

anton <VM> „uzavreté policajné auto...“⁵² → <VM> „... (azda podľa sv. Antona Paduánskeho, podľa tradície pomáhajúceho opäť získať stratené, resp. ukradnuté veci)“,

bohém <f < VM> „voľne, nekonvenčne žijúci, často nadaný človek, najmä umelec“⁵³ → <VM> „... (podľa názvu Čiech, lat. Bohemia, fr. Bohême; ako ‚Česi‘ sa vo Francúzsku nazývali aj kočujúci Rómovia, odtiaľ označenie ľudí s neusporiadaným, nekonvenčným spôsobom života)“,

cicero <l> „1. stupeň veľkosti tlačového písma...“⁵⁴ → <VM> „... (podľa starorím. politika a rečníka M. T. Ciceróna; tento typ písma bol prvýkrát použitý pri vydaní jeho diel v r. 1467)“⁵⁵

filip <gVM>, v spojení *mat'f-a* „vtip, dôvtip, rozum“⁵⁶ → <VM> „... (podľa apoštola Filipa, ktorý podľa novozákonnej tradície vysvetlil etiópskemu veľmožovi text od proroka Izaiáša)“,

chrysler <VM> „automobil zn. Chrysler“ → <VM> „... (podľa amer. výrobcu W. P. Chryslera)“⁵⁷

kolofónia <t < gVM> „tuhý zvyšok po destilácii terpentínovej silice...“⁵⁸ → <VM> „... (podľa mesta Kolofón v starovekej Malej Ázii)“,

oranžista <VM> „(v Holandsku v 17. – 18. stor.) stúpenec strany usilujúcej sa o centralizáciu a monarchický charakter vlády (oranžskej dynastie)“⁵⁹ → <VM> „... (oranžskej dynastie, podľa mesta Orange v južnom Francúzsku)“,

šwabach <VM> „1. lomené neskorogotické (nem.) písmo...“ → <VM> „... (podľa nem. mesta Schwabach)“ a i.⁶⁰

⁵² VSCS konštatuje len „/podľa vlast. m./“ (s. 97); MSE ani EB príslušné heslo neuvádzajú.

⁵³ VSCS, s. 189 a MSE, s. 91 poukazujú len na prevzatie z francúzštiny; EB 2, s. 183, s. v. *bohéma* neuvádza etymologický kvalifikátor.

⁵⁴ Tak aj VSCS, s. 219; MSE, s. 118.

⁵⁵ Podobne, avšak na všeobecnejšej úrovni EB 2, s. 536 („[lat.] ... Nazvané podľa M. T. Ciceróna.“).

⁵⁶ VSCS, s. 392 iba konštatuje „/podľa vlast. m./“; MSE ani EB príslušné heslo neuvádzajú.

⁵⁷ Podobne aj VSCS, s. 539 („/podľa automobilového koncernu Chrysler v USA“). MSE uvádza samostatné heslo *Chrysler Corp.* (s. 283).

⁵⁸ V podobnom zmysle aj VSCS, s. 654 („/gréc. → lat./“); MSE, s. 346 („[tal. < gr.]“).

⁵⁹ VSCS, s. 898 uvádza len „/podľa vlast. m./“; MSE, s. 513 nevysvetľuje pôvod vlastného mena (s. v. *oranžsko-nassauská dynastia*).

⁶⁰ Tak aj VSCS, s. 1232 („/podľa mesta Schwabach/“); MSE, s. 713 („[nem.] ... Nazvaný podľa nem. mesta Schwabach.“). – K rôznym aspektom vlastných mien, ktoré sa ukázali ako relevantné pre etymologický aparát SCS₂, porov. našu štúdiu KRÁLIK, Ľubor: Z onomastickej problematiky akademického Slovníka cu-

V podobných prípadoch sme mali na pamäti názor amerického romanistu Yakova Malkiela, ktorý na margo spôsobu prezentácie etymologických informácií v etymologických slovníkoch konštatoval: „Etymologické riešenie sa môže stať zaujímavejším a ľahšie prijateľným vďaka stručnému sprievodnému komentáru... Takýto komentár sa obvyčajne zameriava buď na fonológiu a morfosyntax, alebo na kultúrny kontext slova...“, no „porovnávací gramatika neosloví bežného používateľa (ani toho s najlepšimi úmyslami) tak, ako ho zaujme kultúrna história“.⁶¹ Tento princíp je akiste aktuálny (*mutatis mutandis*) aj vo vzťahu k slovníkom cudzích slov ako lexikografickým príručkám určeným pre spomenutého „bežného používateľa“, t. j. pre širokú kultúrnu verejnosť; veríme, že jeho zohľadnenie azda zvýši nielen celkovú informačnú hodnotu Slovníka cudzích slov, ale aj jeho čitateľskú, resp. používateľskú atraktivnosť.

dzích slov. In: Súradnice súčasnej onomastiky. 16. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 16. – 17. septembra 2004). Zborník referátov (v tlači).

⁶¹ MALKIEL, Yakov: *Etymological Dictionaries: A Tentative Typology*. Chicago – London 1976, s. 57 – 58.

Katedra slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave

Správa o pedagogickej a vedeckovýskumnej činnosti pracoviska v rokoch 2003/2004

V tomto príspevku venovanom aktivitám pracovníkov Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave chceme nadviazať na správu Gabriely Múcskovej (SR, 2003, roč. 68, č. 2) a podať informáciu o pedagogickej a vedeckovýskumnej činnosti tohto pracoviska za predchádzajúce dva roky.

1.1. Pedagogicko-výchovná činnosť.

V akademickom roku 2004/2005 študuje na katedre 306 študentov (79 v prvom, 64 v druhom, 46 v treťom, 58 vo štvrtom a 59 v piatom ročníku), z toho 87 jednodoborových študentov.

Štúdium slovenského jazyka a literatúry sa realizuje ako učiteľské štúdium v kombinácii s inou špecializáciou alebo ako jednodoborové samostatné štúdium. Už šiesty rok sa uskutočňuje v tzv. kreditovom systéme štúdia, a to v dvoch úrovniach: bakalárskej a magisterskej. Bakalársky trojročný program v jazykovej časti obsahuje základné disciplíny vnútornej systémovej lingvistiky s úvodom do všeobecnej jazykovedy a s historickým vývinom slovenčiny. Nadstavbový magisterský program, ktorý je dvojročný, zahŕňa komplexnejšie disciplíny – štylistiku, textovú lingvistiku, sémantiku, dejiny spisovnej slovenčiny a pod. a disciplíny vonkajšej komunikačno-pragmaticky orientovanej jazykovedy – teóriu spisovného jazyka, sociolingvistiku, pragmatiku, historickú a areálovú lingvistiku a dejiny lingvistiky. Okrem toho sa študentom otvára možnosť vybrať si z viacerých voliteľných špeciálne zameraných seminárov a prednášok. Tak sa študenti môžu aktívne podieľať na vytváraní vlastného študijného programu podľa svojich záujmov.

Okrem jednodoborovej alebo dvojdoborovej formy štúdia slovenského jazyka katedra zabezpečuje v rámci všeobecného základu aj základnú jazykovednú prípravu zo slovenského jazyka pre študentov kombinácií prekladateľstva a tlmočníctva.

2.1. Vedeckovýskumná činnosť – domáce podujatia

Slovenský jazyk a komunikácia v súvislostiach. Takto nazvaný grantový projekt (VEGA č. 1/1430/04), do ktorého sa zapojila väčšina členov Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (KSJ FF UK) pod vede-

ním J. Dolníka, nadväzuje na projekt *Princípy stavby, vývinu a fungovania jazyka* z roku 1998 a jeho cieľom je prehĺbiť poznatky o univerzálnych zákonoch, ktoré riadia štruktúraciu jazyka, čiže hľadať princípy, ktoré sú v základe jeho stavby, vývinu a používania.

V rámci riešenia predstaveného grantového projektu usporiadala KSJ FF UK medzinárodnú lingvistickú konferenciu *Jazyk a komunikácia v súvislostiach* (24. – 25. jún 2004), na ktorej sa aktívne zúčastnilo 36 referujúcich z Poľska, Česka a zo Slovenska s 33 príspevkami.

Členovia katedry vystúpili s príspevkami publikovanými v rovnomennom zborníku *Jazyk a komunikácia v súvislostiach* (Univerzita Komenského Bratislava 2005, zost. J. Dolník) – J. Dolník: *Princíp orientačnej preferencie*; P. Žigo: *Od prirodzenosti v jazyku k zovšeobecneniu*; E. Bajzíkova: *Všeobecné a špecifické pri výstavbe textu*; J. Pekarovičová: *Prezentácia slovenskej gramatiky cudzincom*; G. Múcsková: *K otázke explanácie variantnosti a interferencie jazykových systémov nárečia a spisovného jazyka v komunikácii*; Ľ. Benčatová: *O komunikácii na strednej škole*; O. Orgoňová: *Neologizmy z interkultúrneho aspektu*.

Philologica LVI. Členovia katedry venovali tento zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského jubilatovi prof. J. Dolníkovi pri príležitosti jeho 60. narodenín (Red. P. Žigo, 2003). V zborníku sú publikované tieto príspevky: P. Žigo: *Východisko explanácie vývinu súčasnej spisovnej slovenčiny*; O. Orgoňová: *Problémy sémantiky – osobitne polysémie – vo svetle prác G. Kleibera z 90. rokov XX. storočia*; E. Bajzíkova: *Výstavba dramatického textu – jej princípy*; J. Pekarovičová: *Slovenčina ako cudzí jazyk na pozadí pragmalinguistiky J. Dolníka*.

BraSlav. Tri roky po sebe Katedra slovenského jazyka zorganizovala pod vedením P. Žiga a v spolupráci s Katedrou slovenskej literatúry, Katedrou ruského jazyka a Katedrou slovanských filológií FF UK medzinárodné vedecké slavistické sympóziu *BraSlav*, ktorého názov bol motivovaný najstaršou zachovanou podobou názvu dnešného hlavného mesta Slovenska – *Braslavespurch*. Druhý ročník sa uskutočnil 13. – 14. novembra 2003 na pôde Filozofickej fakulty UK. Spoločne na podujatí odznelo 44 referátov účastníkov z 9 krajín v troch sekciách: *Hymnografia a počiatky slovanského písomníctva*, *Etnicita a slovanské jazyky*, *Koryfeji socialistického realizmu*. Za KSJ vystúpili P. Žigo: *Vzťah etnicity a kodifikácií spisovnej slovenčiny v medzivojnovom období*; R. Mračníková: *Historický slovník slovenského jazyka. Problematika rekonštrukcie sémantického obsahu slov prevzatých do predpisovnej slovenčiny na príklade polonizmov*. Tretí ročník sympózia *BraSlav* bol venovaný storočnici od narodenia významného slovenského mladogramatika Jána Stanislava. Počas dvojdňových rokovaní (18. – 19. 11. 2004) odznelo v dvoch sekciách 20 referátov prednášajúcich zo 6 krajín na témy: *1. Mladogramatizmus* *2. Historizmus v jazykovede a literárnej vede* (za KSJ vystúpili P. Žigo: *Ján Stanislav – za-*

kladateľ slovenskej univerzitnej slavistiky; R. Mračníková: *Vývinové tendencie substantívnej deklinácie v západoslovanskom makroareáli – maskulína*). Slavistom bolo prezentované dielo J. Stanislava *Slovenský juh v stredoveku II., III.* (vyd. Literárne informačné centrum) a zborník *BraSlav 2* (ed. P. Žigo – Ľ. Matejko, 2004).

Academia Slavica. Pri príležitosti tohto slavistického podujatia zorganizovalo Metodické centrum SAS v novembri 2003 aj 2004 podujatie s názvom Academia Slavica – interkultúrny program slovanských jazykov a kultúr, ktorý pripravili domáci i zahraniční študenti.

Kolokvium o bilingvizme. Na pôde KSJ FF UK sa 10. – 11. júna 2004 konalo v spolupráci s Institut für Romanistik Universität Wien II. slovensko-rakúske medzinárodné kolokvium o bilingvizme s názvom *Individuálny a spoločenský bilingvizmus*, ktoré zorganizovali Jozef Štefánik a Michaela Palcútová. 22 referujúcich z Rakúska, Poľska, Maďarska, Česka a zo Slovenska prednieslo 19 príspevkov (za KSJ J. Štefánik, spoločný príspevok M. Palcútová – R. Mračníková). Zborník z tohto podujatia je v tlači.

Súradnice súčasnej onomastiky. Pod týmto názvom sa 16. a 17. septembra 2004 v Bratislave konala 16. slovenská onomastická konferencia, na ktorej sa aktívne za KSJ zúčastnil P. Žigo (organizácia, príspevok *Onomastické dielo Jána Stanislava*).

Slovník slovenských nárečí. Na realizácii tohto projektu participujú aj vedeckí pracovníci katedry – G. Múcsková ako autorka a P. Žigo ako oponent druhého zväzku. G. Múcsková je tajomníčkou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV.

Slovenčina na školách s vyučovacím jazykom maďarským. Ľ. Benčatová sa v novembri 2003 aktívne zúčastnila na seminári v Dunajskej Strede, ktorý organizoval odbor vzdelávania národnostných menšín MŠ SR pre učiteľov slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským.

Kolokvium mladých lingvistov. Každoročne v decembri sa doktorandi a asistenti katedry (M. Palcútová, R. Mračníková, M. Horváth) zúčastňujú na *Kolokviu mladých lingvistov* (3. – 5. 12. 2003, Modra-Piesky; 8. – 10. 12. 2004, Šintava pri Seredi), ktoré im dáva priestor prezentovať výsledky vlastných vedeckých výskumov a porovnávať ich s výskumnými trendmi na domácich aj zahraničných pracoviskách.

2.2. Zahraničné vedecké podujatia

Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Pod týmto názvom sa v júni 2003 v Prahe uskutočnila dvojdná medzinárodná konferencia, ktorú zorganizoval Ústav pro jazyk český AVČR. Zúčastnili sa na nej lexikografi z Česka, Slovenska a Bulharska. O. Orgoňová vystúpila s príspevkom *K sémantickej a axiologickej stránke no-*

vých internacionalizmov na pozadí interkultúrnej konfrontácie, ktorý je publikovaný v zborníku z konferencie (Praha, 2003).

Namenkundliches Symposium. P. Žigo sa každoročne zúčastňuje na zahraničnom onomastickom sympóziu (v rámci riešenia grantového projektu Alpy – Jadran) venovanom vzťahu zemepisných názvov na slovanskom aj neslovanskom území v rakúskom meste Kals am Grossglockner (18. namenkundliches Symposium 3. – 5. 6. 2003; 19. namenkundliches Symposium 3. – 5. 6. 2004).

Slovanský jazykový atlas. V októbri (10. – 15.) 2004 sa v Bratislave konalo týždenné každoročné zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanský jazykový atlas (SJA). Tak ako rok predtým (20. – 25. 10. 2003, Arandželovac, Srbsko a Čierna Hora) aj tu reprezentoval KSJ P. Žigo. Je členom autorského kolektívu, ktorý vypracoval a na bratislavskom zasadnutí prezentoval program počítačovej podpory spracúvania materiálov Slovanského jazykového atlasu. Na základe tohto programu s A. Ferenčíkovou (JÚLEŠ SAV) pripravil na vydanie časť štvrtého zväzku (45 máp) SJA.

Modality in Slavonic Languages – New Perspectives. Pod týmto názvom sa 19. – 21. 11. 2004 uskutočnilo medzinárodné sympóziu na pôde Univerzity Regensburg. Slovenskú lingvistiku tu reprezentoval J. Dolník s príspevkom *Modalität und Werthaltung*.

Odborný jazyk vo svetle európskej integrácie. Na tomto sympóziu vo Viedni sa 22. – 24. 09. 2004 zúčastnila J. Pekarovičová.

Praha a Lužičtí Srbové. Společnost přátel Lužice, Mačica Serbska a Masarykův ústav AV ČR usporiadali v novembri 2004 medzinárodnú konferenciu pri príležitosti 140. výročia narodenia Adolfa Černého. Slovenskú vedu tu zastupovala R. Mračníková (*Slovensko-lužickosrbské kultúrne kontakty*).

3.1. Slovakistika v zahraničí.

Členovia katedry sa zúčastnili na viacerých zahraničných vedeckých podujatiach venovaných slovakistike, ako:

10 lat Republiki Slowackiej w perspektywie polskich slowacystów. Na 3. slovakistickej konferencii na Sliezskej univerzite v Katoviciach (2. – 3. 4. 2003) vystúpili s referátmi J. Pekarovičová (*10 rokov činnosti Metodického centra SAS pre zahraničných slovakistov*) a O. Orgoňová (*Inšpirácie z novej slovenskej lingvistiky pre slovakistov v Poľsku*). O. Orgoňová nadviazala na aktívnu účasť na konferencii blokom prednášok zo slovenskej lexicológie v rámci prednáškového programu pre študentov magisterského štúdia slovakistiky z Inštitútu slovenskej filológie v Sosnovci.

Podobne v rámci programu **Krátkodobé pobyty pracovníkov UK na zahraničných univerzitách na základe bilaterálnych zmlúv** viedla Ľ. Benčatová od 19. do 26. mája 2003 semináre zo súčasného spisovného slovenského jazyka pre študentov slovakistiky na Jagelovskej univerzite v Krakove. V novembri 2004 (7. – 12.)

na tomto pracovisku prezentovala O. Orgoňová jazykové inovácie v bežnej komunikácii v slovenčine a v odbornej komunikácii – v reklame.

O. Orgoňová v roku 2003 (15. – 29. 9.) v rámci medzinárodného projektu učiteľských mobilít Socrates/Erasmus viedla blokový kurz v Jazykovom centre Univerzity v Tampere (Fínsko) zameraný na prezentáciu slovenského jazyka a kultúry.

10 let české univerzitní slovakistiky. Na medzinárodnej konferencii venovanej výročiu odboru slovakistika na Filozofickej fakulte UK v Prahe (24. – 26. 10. 2004) za KSJ FF UK aktívne vystúpili O. Orgoňová, J. Pekarovičová a J. Štefánik.

Aktuální slovakistika a její kontexty. Pod týmto názvom usporiadala Filozofická fakulta Masarykovy univerzity medzinárodnú vedeckú konferenciu (3. 12. 2004), na ktorej vystúpili s referátmi O. Orgoňová (*Jazyk tlačenéj slovenskej reklamy. Od afektívnosti stimulu k efektívnosti reakcie*) a P. Žigo (*Od deskripcie k explnácii v slovakistike*).

Slovenčina v menšinovom prostredí. Na medzinárodnej konferencii, ktorú organizoval Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba 16. – 17. 10. 2003) sa aktívne zúčastnil J. Štefánik (príspevok je publikovaný v zborníku).

Slovakistika vo vysokom školstve. (Aktuálne otázky výskumu a výchovy). Pod týmto názvom sa uskutočnila na Katedre slovanskej filológie ELTE v Budapešti 18. – 19. 10. 2004 medzinárodná konferencia, na ktorej vystúpil J. Štefánik (v tom čase ako lektor slovenského jazyka a kultúry pôsobiaci na tomto pracovisku).

Vyučovanie slovenčiny na vysokých školách. J. Pekarovičová prednášala na medzinárodnom seminári na ELTE v Budapešti od 16. do 18. 10. 2004. V Slovenskom Komlóši (26. 11. 2003) a v Budapešti (15. 11. 2004) viedla školenia pre učiteľov slovenských základných a stredných škôl v Maďarsku.

Slovakicum. Pravidelne organizovaný prednáškový cyklus *Slovakicum – úvod do slovenskej kultúry* sa konal od 7. do 11. 10. 2003. Pre nemeckých študentov slavistiky na Univerzite v Regensburgu prednášali J. Dolník a J. Pekarovičová.

Medzinárodná konferencia jazykových centier Cercles sa uskutočnila 8. – 10. 9. 2005 na UK v Bratislave. (za KSJ J. Pekarovičová)

4.1. Slovenčina ako cudzí jazyk.

Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky. Publikácia J. Pekarovičovej je odbornou-metodickou príručkou, ktorá sa venuje lingvistickému opisu jazykových rovín slovenčiny, komunikácii a didaktike slovenčiny ako cudzieho jazyka (Bratislava 2004).

Fonetická príručka. Táto publikácia, ktorú pripravuje kolektív autorov J. Pekarovičová – Ľ. Žigová – M. Palcútová – J. Štefánik, je určená cudzincom, ktorým približuje opis zvukového aparátu slovenského jazyka spojený s nácvikom slovenskej výslovnosti (pripojený je multimedialný nosič CD).

Studia Academica Slovaca. Každoročne organizovaná letná škola slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (3. – 23. 8. 2003, 155 účastníkov z 30 krajín; 1. – 21. 8. 2004, 159 účastníkov z 33 krajín) zavŕšila v minulom roku štvrté decénium svojho úspešného pôsobenia na medzinárodnej akademickej scéne. Pracovníci Katedry slovenského jazyka FF UK organizovali toto podujatie (riaditelia J. Mlacek, J. Pekarovičová), pôsobili ako lektori slovenského jazyka (M. Palcútová, R. Mračníková), či prednášatelia (J. Dolník, J. Pekarovičová, J. Štefánik, P. Žigo).

Slovacicum. Súčasťou aktivít katedry bola príprava titulu *Slovacicum – Kapitoly zo slovenskej kultúry* (vedúci autorského kolektívu P. Žigo, MC SAS 2004), ktorého cieľom bolo predstaviť jednotlivé zložky slovenskej národnej kultúry pri vyučovaní slovenského jazyka, slovenskej literatúry a kultúry na zahraničných univerzitách. Jednotlivé kapitoly sú venované prehľadu slovenských národných dejín, zložkám materiálnej i duchovnej kultúry, vývinu slovenského jazyka v predpisovnom i spisovnom období, vývinu slovenskej literatúry, dejinám divadelníctva, národnej hudby, výtvarnému umeniu atď. Prílohu knihy tvorí multimediálny nosič (CD), na ktorom sa okrem celého textu knihy prezentujú aj ukážky reprezentatívnych diel slovenskej národnej kultúry.

5.1. Účasť na grantoch, projektoch

Členovia katedry aktívne participujú na grante **VEGA 2004 1/1430/04** Slovenský jazyk v súvislostiach.

P. Žigo spolupracuje na grantoch: **VEGA 1/9332/02** Konvergencie, divergencie a tradície vo vývine jazykov, literatúr a kultúr európskeho stredoveku; **VEGA 2/5036/25** Slovanský jazykový atlas a na grante **Konfrontace principů ve vývoji češtiny a slovenštiny po současnost** – Česko-slovenská medzivládna vedecko-technická spolupráca na roky 2002–2003, č. 203.

Na grante Individueller und gesellschaftlicher Bilinguismus; Handbuch des Bilinguismus (Ausgewählte Texte zur Erforschung der Mehrsprachigkeit, Grant 2003/2004, c. 39s7) spolupracuje KSJ (J. Štefánik, M. Palcútová) s Institut für Romanistik, Universität Wien.

TEMPUS S JEP 11338. Ide o pokračovanie spolupráce v rámci medzinárodného projektu zameraného na vzdelávanie prekladateľov a tlmočníkov ekonomických textov v spolupráci FF UK (KSJ J. Pekarovičová) s Ekonomickou univerzitou v Bratislave, Univerzitou J. Keplera v Linzi a Univerzitou v Manchestri.

Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk je projekt MŠ SR 2004 – 2005 zameraný na tvorbu koncepcie testovania jazykových znalostí, na prípravu dištančného vzdelávania a certifikácie slovenčiny ako cudzieho jazyka (KSJ J. Pekarovičová, L. Žigová, M. Palcútová).

Slavic Network Socrates Lingva 1 je medzinárodný projekt EÚ zameraný na podobnosti a rozdiely slovanských jazykov a kultúr s účasťou 5 slovanských krajín zastúpených Sliezsou univerzitou v Katoviciach, Palackého univerzitou v Olomouci, Univerzitou Komenského v Bratislave (M. Pančíková, J. Pekarovičová, Ľ. Žigová a M. Palcútová), Univerzitou Lubľana, Univerzitou sv. Klimenta Ochridského v Sofii, Bulharským rozhlasom a Univerzitou M. Luthera v Halle, kde sa bude program testovať.

Kultúrny dialóg medzi Viedňou a Bratislavou včera a dnes je medzinárodný interkultúrny projekt v rámci SAIA Akcia Rakúsko – Slovenská republika, č. 47s. Autorkou a v roku 2004 koordinátorkou riešiteľských tímov bola J. Pekarovičová.

Učebnica slovenského jazyka pre stredné školy. O. Orgoňová je členkou autorského kolektívu, ktorý pripravil v októbri – novembri 2003 v spolupráci SPN (víťazné) konkurzné materiály na učebnicu slovenského jazyka pre stredné školy.

Predloženou správou o pedagogickej, ale najmä o vedeckovýskumnej činnosti Katedry slovenského jazyka FF UK sme nadviazali na publikované príspevky z iných slovakistických pracovísk na Slovensku a veríme, že táto správa prispeje k zvýšeniu vzájomnej informovanosti medzi príbuznými odborníkmi.

Renáta Mračníková

Vyšla monografia o tvorení hybridných substantív v češtine

Mitter, Patrik: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Acta Universitatis Purkynianae č. 95. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2003. 190 s.

Patrik Mitter, odborný asistent na Katedre bohemistiky Pedagogickej fakulty Univerzity Jana Evangelistu Purkyně v Ústí nad Labem, sa problematike hybridných kompozít v češtine venuje už dlhší čas (niektoré jeho práce boli publikované aj na Slovensku). Svoj výskum v tejto oblasti zosyntetizoval do prvej monografie svojho druhu v českej lingvistike s názvom *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině* (2003; práca však de facto vyšla až v polovici roku 2004).

Hybridné kompozitá (teda zložené slová s jedným elementom cudzieho pôvodu a jedným komponentom domáceho pôvodu) predstavujú oblasť výskumu, ktorej sa doteraz v bohemistike systematická pozornosť nevenovala (toto konštatovanie ešte vypuklejšie platí pre slovakistiku). Pritom ide o „módny“ a efektívny spôsob utvárania

nových pomenovaní, ktorého produktivita sa v poslednom období stále zvyšuje. Celkovo narastá produktivita kompozičnej slovtvorby; v recenzovanej práci sa hneď v predhovore (s. 7) uvádza, že napr. v slovníku *Nová slova v češtině 1* (1998) je 27% zložených slov.¹ Vzniká teda aj aktuálna a objektívne daná potreba venovať procesom tvorenia hybridných kompozít sústredenejšiu pozornosť. V takomto kontexte sa do rúk odbornej verejnosti dostáva Mitterova monografia.

Problematika hybridných kompozít otvára jeden dôležitý a z istého hľadiska uzlový bod celého prístupu k tejto téme. Je ním morfematically status komponentu, ktorý sa označuje rôznymi termínmi: afixoid, radixoid, poloafix a pod., čím sa naznačuje prechodné postavenie tohto komponentu medzi derivačnou morférou (afixom) a koreňovou morférou (radixom). Ako rieši uvedenú otázku autor monografie? Na vymedzenie týchto morfém využíva súbor kritérií, ktoré zahŕňajú slovnodruhové, syntaktické a lexikálnosémantické aspekty. Konštatuje, že viaceré komponenty, ktoré sa predtým hodnotili len ako predpony, nadobudli konkrétnejšie, t. j. lexikálne, významy, ktoré možno vyjadriť plnovýznamovým synonymom (napr. *ex-* „bývalý“, *hyper-* „nadmerný“). Z lexikálnosémantického a syntaktického hľadiska sa takéto členy spájajú s druhými slovtvornými základmi ako tzv. funkčné atribúty (autor navrhuje aj termín funkčné adjektívum; v prívlastkovej funkcii však vystupujú aj substantíva, preto sa nám termín funkčný atribút zdá vhodnejší). Takéto morfémy sa považujú za radixy, aj keď na základe svojej funkcie a produktivity smerujú skôr k morféme prefixoidného charakteru (s. 17).

Autor svojej analýzy zakladá na dôkladnom poznaní materiálnej základne – vlastnou excerpciou jednak relevantných slovníkových diel,² jednak publicistických textov (rozsiahly súpis zdrojov excerpovaného lexikálneho materiálu sa nachádza na s. 168 – 170) sa mu podarilo zhromaždiť korpus približne 1500 jednotiek (do úvahy sa nebrali depropriálne lexémy). Reprezentatívnosti súboru len pomohlo, že existencia slov bola overovaná aj v databáze Českého národného korpusu. Tento materiál bol roztriedený podľa viacerých kritérií: slovnodruhová príslušnosť prvého komponentu, kompozičný spôsob (v slovakistike sa pre tento pojem skôr zaužíval termín kompozičný slovtvorný postup), pôvod prvého komponentu a sémanticko-syntaktický vzťah medzi komponentmi zloženého slova. Podrobnejšie informácie o spôsoboch klasifikácie zložených hybridných substantív sa nachádzajú na s. 49 – 56.

¹ Na porovnanie J. Furdík vo svojej monografii *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (1993, s. 24) uvádza, že v slovenčine je zo všetkých slovtvorne motivovaných slov kompozičným slovtvorným spôsobom utvorených približne 15 % (z vybranej vzorky 3000 slov z Retrográdneho slovníka slovenčiny, Mistrík, 1976). Podobné percentuálne zastúpenie kompozít – vzhľadom na blízkosť príbuznosť slovenčiny a češtiny – možno predpokladať aj v lexikálnej zásobe češtiny v období po r. 1950.

² Napr. Slovníka spisovného jazyka českého (1989), Akademického slovníka cudzích slov (1995), prvého dielu slovníka neologizmov *Nová slova v češtině* (1998) a i.

Tento prístup sa konkrétne prejavuje tak, že okrem úvodných teoreticko-metodologických partii výklad analyzovaného materiálu je rozdelený do dvoch častí: v prvej sa rozoberajú kompozitá s prvým komponentom slovnodruhovo nevyhraneným a v druhej časti kompozitá s prvým komponentom substantívnym, adjektívnym, pronominálnym, numerálnym a interjekčným. Pravda, materiál sa člení podrobnejšie podľa ostatných kritérií (porov. vyššie).

Vráťme sa však k prvému kritériu, konkrétne k otázke slovnodruhovej nevyhranenosti. Autor má na mysli skutočnosť, že prvý komponent hybridného kompozita nemožno jednoznačne priradiť k jednému slovnému druhu, ale najmenej k dvom (s. 57), najčastejšie subst. aj adj. (napr. komponent *auto-* vo význame „automobil“, „automatika“, ale aj „automobilový“, „automatický“). Toto kritérium však neuplatňuje dôsledne, pretože v ďalšej časti, kam sú zaradené lexémy so slovnodruhovo vyhraneným komponentom (konkrétne substantívnym), nájdeme kompozitá s časťou *kyan(o)-* (s. 110 – 111) s dvomi významami: prvým adjektívnym („tmavomodrý“) a druhým substantívno-adjektívnym („kyan, kyanový“); podobne je to aj s komponentmi *noto-* (s. 111 – 112), *disko-* (s. 108 – 109). Nazdávame sa, že vzhľadom na viacznačnú slovnodruhovú príslušnosť by bolo vhodnejšie jednotky s týmito komponentmi zaradiť do kapitoly o kompozitách s prvým komponentom so slovnodruhovo nevyhranenou platnosťou (kap. 2).

S uplatnením vymedzených klasifikačných kritérií tvoria jadro monografie kapitoly, v ktorých sa rozoberajú jednotlivé komponenty. V nich sa najprv uvádza údaj o pôvode komponentu, potom na rozoberá význam, jednotlivé významy sa exemplifikujú a pridáva sa štylistická charakteristika. Zvlášť cenné sú poznámky o dynamickom charaktere pragmaštylistickej príslušnosti danej lexikálnej jednotky (napr. prechody medzi vrstvami slangizmov/profesionalizmov a odborných termínov). Upozorňuje sa aj na prípadnú pravopisnú variantnosť a nakoniec sa podáva informácia o produktívnosti a spomínajú sa aj kompozitá cudzieho pôvodu obsahujúce príslušný komponent. Väčšina komponentov sa totiž nespája len s domácimi koreňmi, ale aj s koreňmi cudzieho pôvodu (nielen *euročlovek*, *eurookno*, ale aj *euromanažer*, *euromanažer*, *euromanažer* a i.). Takýmto spôsobom dostávame plastickejší obraz o produktivite príslušného komponentu, pričom sa rozlišujú štyri stupne produktivity: veľmi produktívne, produktívne, obmedzene produktívne a neproduktívne komponenty (s. 9 – 10).

Pri zaznačovaní významu prvého komponentu sa nerobí rozdiel medzi polysémiou a homonymiou, hoci v ďalšom výklade sa na vzťahy medzi významami upozorňuje a tam, kde si to povaha veci vyžaduje, správne sa poukazuje na tendenciu k homonymizácii. Napríklad významy komponentu *moto-* (s. 88) sa uvádzajú takýmto spôsobom:

- 1) „pohyb“,
- 2) „motocykl“,
- 3) „motorový, motoristický“.

V bezprostredne nadväzujúcom výklade sa síce upozorňuje na fakt, že synchronne je význam 1) homonymný k významom 2) a 3), podľa nášho názoru by však bolo vhodnejšie túto skutočnosť naznačiť už pri sémantizácii napr. takto:

I) „pohyb“,

II.1) „motocykl“,

II.2) „motorový, motoristický“.

Tendencia k homonymnosti daných významov prvých komponentov hybridných kompozít je veľmi silná. Prvý komponent totiž často zastupuje nielen pôvodný význam, ale aj významy ďalších slov, v ktorých sa nachádza. Napr. *bio-* má pôvodný význam „živý, týkajúci sa života“, avšak v hybridných kompozitách môže zastupovať významy lexém *biometeorologický*, *bioenergetický*, *biogénny*, *biostratigrafický*, *biotronický*, *bioelektrický* (s. 64). Zo synchronného hľadiska a najmä z hľadiska jazykového vedomia bežných komunikantov by sme pri významoch komponentov ako *kyan(o)-*, *techno-*, *rádio-*, *gastro-* a i. uvažovali skôr o homonymii ako o polysémii a túto skutočnosť by sme zvoleným spôsobom aj zaznačovali. Pravdaže, uvedomujeme si, že pri stanovení hranice medzi polysémiou a homonymiou sa bádateľ ocitá na tenkom ľade. Je teda zrejmé, že táto poznámka má diskusný charakter a autorov prístup k tomuto problému neodmietame.

Pri slovotvornej analýze P. Mitter vychádza z dokulilovskej školy a aplikuje osvedčenú derivatologickú metodiku. Zdá sa však, že v jednom prípade – na škodu veci – uprednostnil skôr morfológické než slovotvorné hľadisko. Konkrétne ide o vymedzenie kompozít s prvým komponentom *play-* (*playback*, *playdoyer*, *playmate*, *playgirl*, *playboy*, *play-off*). Nazdávame sa, že zo slovotvorného hľadiska tieto slová v češtine nie sú kompozitami, ale ide o slovotvorne nemotivované jednotky. Žiadny z týchto komponentov totiž nevystupuje ako samostatné slovo: porov. galafotbal je fotbal, galashow je show, ale *playback je back, *playmate je mate. Dôležitá je slovná platnosť druhého komponentu; pri uvádzaných slovách s členom *play-* táto požiadavka v češtine nie je splnená ani raz. O dvoch koreňoch tu teda možno uvažovať len z morfológického hľadiska (princíp opakovanosti časti *play-*).

Už sme spomínali, že recenzovaná publikácia je materiálovo veľmi bohatá. Lepšej orientácii v knihe, ktorá je plná exemplifikačného materiálu, pomáhajú až tri vecné registre: register odborných lingvistických termínov, register prvých komponentov cudzieho pôvodu a register druhých komponentov domáceho pôvodu. Ďalšia dôležitá časť vedeckej monografie – cudzojazyčné resumé – však v práci chýba.

Možno zhrnúť, že monografia *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině* ponúka komplexný obraz o tomto špecifickom type lexikálnych jednotiek. Komplexnosť spočíva v tom, že autor si všima jazykovoštruktúrne, formálne, sémantické, syntagmatické, paradigmatické, pragmatické aj textovo-frekvenčné vlastnosti tohto druhu pomenovaní (celkový počet kom-

ponentov cudzieho pôvodu, ktorým sa v knihe venuje pozornosť, je takmer tristo). V závere (s. 163) sa nezabúda ani na náčrt perspektív ďalšieho výskumu v tejto oblasti. Mitterova analýza, spolu s úvodnými časťami, ktoré okrem teoreticko-metodologických východísk obsahujú aj prehľad hybridných kompozít vo vývine českej lexiky (s. 26 – 44), sa vyznačuje vysokou vedeckou hodnotou a ponúka množstvo inšpiračných impulzov aj pre slovenskú jazykovedu.

Martin Ološtiak

Publikácia o Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku

15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku: A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 15 éve. Pamätnica venovaná Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku (1990 – 2005). Zostavili A. Divičanová a A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2005. 459 s.

Publikácia je zameraná na pätnásťročné pôsobenie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, prvej slovenskej bádateľskej a vôbec prvej menšinovej výskumnej ustanovizne v Maďarsku. V prehľadnej podobe sa tu prezentujú dejiny vzniku, vývoja a súčasných aktivít tejto výskumnej inštitúcie Slovákov v Maďarsku, a to z objektívneho aj subjektívneho pohľadu, ako konštatuje v predslove A. Uhrinová, jedna zo zostavovateľiek publikácie a riaditeľka VÚSM.

V publikácii sú osobitne predstavené vedeckovýskumné prejavy, výchovno-vzdelávacia činnosť, edičná produkcia a popularizačné aktivity ústavu. Osobitná časť je venovaná životným jubileám vedúcich slovakistických osobností v Maďarsku, ktoré významným spôsobom prispeli k rozvoju bádania slovenskej problematiky v Maďarsku, prof. Anne Divičanovej a Dr. Ondrejovi Krupovi.

V pamätnici sa prezentujú aj najnovšie výsledky vedeckého bádania vo VÚSM a zároveň sa podrobne bilancuje pätnásťročné pôsobenie tejto vedeckej ustanovizne.

Na začiatku sa doc. Alžbeta Uhrinová-Hornoková v štúdiu *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* (s. 15 – 41) zaoberá komplexne, vyčerpávajúco a pritom veľmi prehľadne doterajším vývojom dnes už nepostrádateľnej inštitúcie so sídlom v Békešskej Čabe, ktorá prerastá miestny a celoštátny význam. Konštatuje, že myšlienka založenia slovenského výskumného ústavu vznikla koncom 80. rokov, teda v čase, keď sa v odborných a spoločensko-politických kruhoch slovenská men-

šina v Maďarsku reflektovala ako menšina, ktorá sa najrýchlejšie asimiluje v strednej Európe. Táto iniciatíva sa ukázala ako jeden z prostriedkov pozastavenia asimilačných procesov a oživovania slovenského jazyka a kultúry aspoň v časti slovenskej populácie v Maďarsku. V tomto svetle vidím osobitné poslanie i funkcie tejto publikácie, čo by samo osebe bolo dostatočným dôvodom na jej vydanie. Podľa takéhoto modelu sa neskoršie v Maďarsku zakladali aj ostatné menšinové výskumné ústavy, čím sa VÚSM zapísal do dejín maďarskej a stredoeurópskej kultúrnosti ako priekopnícka inštitúcia.

V štúdií A. Uhrinovej-Hornokovej sa pozornosť venuje aj súčasným otázkam a problémom, s ktorými ústav zápasí, personálnemu obsadeniu, vedeckovýskumnej činnosti, projektom, výchovno-vzdelávacej a edičnej činnosti, ako aj ostatným početným programom VÚSM.

Kapitolu Pohľady otvára príspevok prof. Anny Divičanovej *O prítomnosti a budúcnosti vedeckej činnosti a národnostného bytia Slovákov v Maďarsku* (s. 45 – 50), ktorý bol pôvodne publikovaný ako rozhovor v časopise Slovensko. Sem je zaradený aj príspevok Márie Homišinovej *Prezentácia vedeckej činnosti Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* (s. 51 – 54, predtým publikovaný v na webovej stránke www.saske.sk).

Pamätnica 15 rokov VÚSM vďaka svojej žánrovej orientácii umožňuje spätne nazrieť na osudy a vývin inštitúcie aj z osobného pohľadu niektorých hlavných protagonistov, ktorí stáli pri zrode VÚSM. V tretej časti Spomienky a postrehy zakladateľov sú zaradené príspevky Jána Chlebnického *Poldruha desaťročia v slovenskom výskumnom ústave* (s. 57 – 66), M. Jakobovej-Šingelovej *Niekoľko slov o našej identite a kultúrnom dedičstve* (67 – 73) a O. Krupu *Moje roky vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku* (75 – 86), v ktorých miestami útržkovité, miestami až kronikársky pedantne zaznamenané spomienky plasticky modelujú mozaiku nielen života tejto inštitúcie, ale aj doby a celej komunity a spoločnosti, v ktorej vznikla a vyvíjala sa.

V časti Naši jubilanti (s. 87 – 117) sa zaznamenávajú významné životné jubileá osobnými medailónmi a personálnou bibliografiou. O etnografke a jazykovedkyňi A. Divičanovej píše prof. Ján Botík a o etnografovi a folkloristovi O. Krupovi prof. Eva Krekovičová a Igor Grin.

V časti Zo súčasných výskumov ústavu sú zaradené aktuálne výstupy bádania interných a externých pracovníkov, ako aj stálych spolupracovníkov ústavu. Už samotné názvy zaradených štúdií signalizujú základnú výskumnú orientáciu ústavu: Jaroslav Čukan: *Etnická minorita a jej modifikácie* (s. 121 – 125), Anna Ištvánová: *Tradiície Slovákov na Dolnej zemi a turizmus* (s. 126 – 131), Miroslav Kmeť: *Dejiny dolnozemskej Slovákov na stredoškolských seminároch z dejepisu* (s. 132 – 139), Anna Kováčová: *Storočný peštiansky Slovenský kalendár* (s. 140 – 147), Ondrej Krupa: *Július Dedinský – etnograf* (s. 148 – 154), Katarína Molnárová: *Rodina*

v procese presídlenia na Slovensko v rokoch 1946 – 1948 (s. 155 – 170), Eva Pančuhová: *Výchova detí v rodine v novohradskej Lucfalve v prvej polovici 20. storočia* (s. 171 – 178), Katarína Šebová-Maruzsová: *Tváre lásky v románoch Pála Závadu* (s. 179 – 184), Viera Sedláková: *Dominanty výročného a rodinného zvykoslovia v Kestúci* (s. 185 – 191), Alexander J. Tóth: *Lucina a Šámšonház – používanie slovenčiny v škole a v cirkvi* (s. 192 – 196), Mária Žiláková – Tünde Tušková: *Jazyková charakteristika ekumenického časopisu – Cesta, Pravda a Život* (197 – 214).

Ide skutočne o reprezentatívnu slovakistickú orientáciu zameranú na nosné disciplíny – etnografické, jazykovedné a literárne vecné zastúpenie a interpretácie.

V kapitole Z prezentácií kníh Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku sa predstavujú najnovšie publikácie ústavu. A. Divičanová predstavuje knihu na počesť O. Krupu V službách etnografie (Békešská Čaba, 2004) a knihu M. Homišinovej Slovenská inteligencia v Maďarsku (Békešská Čaba, 2003), nasleduje jej oponentský posudok doktorskej dizertácie Alžbety Hornokovej, ktorá vyšla tlačou vo vydavateľstve VÚSM v Békešskej Čabe roku 2004 (Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe), referát M. Dudka o publikácii Slovenčina v menšinovom prostredí (Békešská Čaba 2004), recenzia G. Kiliánovej o zborníku V službách etnografie a recenzia S. Ondrejoviča o knihe Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej župe. K. Wlachovský predstavuje nové knihy A. Divičanovej.

V siedmej časti sú publikované prednášky zo série Z pohľadu vedy autorov J. Gomboša a P. Kováča (s. 251 – 268).

Pamätnicu rámcuje doslov z pera J. Fuzika (s. 269 – 273), adresár prispievateľov z eminentných maďarských a slovenských pracovísk a základné dokumenty o vzniku a vývine VÚSM.

Pamätnica má veľkú dokumentačnú a analytickú výpovednú hodnotu. Obsahuje všetky podstatné dokumenty relevantné pre poznanie VÚSM – zápisnice, referáty, štatút, bibliografiu vlastnej produkcie, organizačné zloženie atď. (s. 283 – 459). Obohatením aktivít VÚSM sú aj najnovšie správy bádateľov z národopisného tábora, K. Ballekovej, M. Botíkovej a M. Žilákovej. Svojimi objavnými kvalitami v textoch deskriptívnej a interpretačnej povahy a dokumentačnou hodnotou pamätnica *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* zaiste zaujme nielen odbornú komunitu zaoberajúcu sa osudmi Slovákov v Maďarsku a ich vedeckou reflexiou, ale aj širšiu čitateľskú obec. Knihu odporúčam do čitateľskej pozornosti hlavne preto, že osvetľuje nielen významnú etapu vedeckej inštitúcie, akou je VÚSM, ale osvetľuje aj celú slovenskú komunitu v Maďarsku a zmenu celospoločenských postojov k minoritám v Maďarsku v ostatnom čase.

Miroslav Dudok

ZAČIATKY SEMIOLOGICKÉHO CHÁPANIA VLASTNÝCH MIEN NA SLOVENSKU

(K 85. jubileu profesora Vincenta Blanára.)

Vo fundamentálnych monografiách V. Šmilauera (*Vodopis starého Slovenska*, 1932) a J. Stanislava (*Slovenský juh v stredoveku*, I – II a mapy, 1948) sa analyzuje historický onomastický materiál s cieľom osvetliť starú históriu týchto názvov a ich nositeľov. Autori opierajú svoje výklady o zisťovanie etymologických súvislostí medzi vlastnými menami. Všeobecná problematika vlastného mena a rozvíjanie onomastickej teórie sa na Slovensku stali predmetom sústredenejšieho záujmu až v nasledujúcej generácii, ktorej myšlienkovou bázou bola štrukturalistická metodológia. Poprednými predstaviteľmi tohto nového vedeckého prúdu na Slovensku v 40. rokoch minulého storočia boli predovšetkým Ľ. Novák, E. Pauliny, A. V. Isačenko, J. M. Kořínek, L. Arany, z mladších jazykovedcov J. Ružička a i. Významnú úlohu v novom „myšlienkovom varení“ zohral Bratislavský lingvistický krúžok (svoju činnosť rozvíjal od decembra r. 1945), ktorý mal svoj časopisecký orgán *Slovo a tvar*.

Vymedzenie onomastiky ako osobitnej semiologickej disciplíny možno na Slovensku spájať s dizertáciou jubilujúceho profesora Vincenta Blanára s názvom *Osobné mená (K základom semiologickej onomastiky)*. Keďže dizertácia nebola publikovaná, donedávna bola považovaná za neprístupnú, a preto sa v onomastických štúdiách spomína len okrajovo. Autor pripravoval prácu v rokoch 1943 – 1944; na oponentúru ju predložil začiatkom roka 1945. Viaceré výsledky výskumu z okruhu vlastných mien publikoval v druhej polovici 40. rokov. Vo svojej 138-stranovej dizertácii kladie otázky, ktoré sú z hľadiska onomastiky i dnes kľúčové, a to: podstata vlastného mena, vymedzenie vlastného mena ako druhej jednotliviny sui generis, diferenciacia a identifikácia (funkcie) vlastného mena, špecificky onymické príznaky, ktorými sa vyčleňujú jednotlivé triedy onymie, vzťah vlastných mien k ostatnej slovnej zásobe i osobitosti ich jazykovej stavby; postavenie onomastiky ako samostatnej disciplíny medzi ostatnými spoločenskými vedami.

V. Blanár formuluje **definíciu vlastného mena** takto: *Vlastné mená, bez ohľadu na skupinovú príslušnosť (onymickú rovinu, plán), majú zaistiť totožnosť osoby alebo veci, ktorú označujú, na rozdiel od ostatných pomenovaných objektov tohože druhu. Ich jediný a výlučný význam je tento vecný vzťah. ... Apelatívna jazyková forma „vyjadruje“ pojem, vzťahujúci sa na všetkých jedincov onoho druhu, ... pričom sa jedinci onoho druhu bližšie neodlišujú ... no ... i samotné druhy môžu dostať osobitné meno*

a z týchto mimojazykových podnetov sa vytvára kategória názvov, ktoré zahrnujú samotných jedincov (species) príslušného druhu, to sú tzv. *vlastné mená*. (Blanár, 1945, s. 20 – 21; všetky citácie sú z tejto dizertácie.) Povedané dnešnou terminológiou ide o spoločensky podmienenú **identifikáciu/diferenciáciu druhej jednotliviny**.

V. Blanár pozerá na vlastné mená ako na **sústavu znakov** – vlastné mená z jednej triedy tvoria systémovo usporiadaný celok. Ak porovnáme napríklad priezviská *Adam, Adamec, Adamček, Adamčík*, *odvodzovacie morfémy -Ø, -ec, -ček, -čík* odlišujú pri rovnakom derivačnom základe *Adam-* rozličné osoby (vlastne individuá ako príslušníkov určitej rodiny) a dôležité je, že sa tu neuplatňuje apelatívny význam sufixov (:deminutívnosť:) ale fonologická nula ako aj jednotlivé sufixy sa vyznačujú špecifickou sémou, ktorou je *diferenciačnosť* (s. 24 – 25).

V tabuľke s názvom *Pokus o semiologickú klasifikáciu jazykového pomenovania* (s. 27) sa V. Blanár nezaobrá len vlastnými menami, ale aj nocionálnou (štandardnou i subštandardnou) a emocionálnou vrstvou jazyka, v ktorých vidí protiklad z komunikatívneho hľadiska (**pohľad na realitu**), ako aj z autonómneho propriálneho hľadiska (**pohľad na znak**). Dnes by sme operovali pojmami pragmalingvistické a systémové hľadisko.

Na vlastné mená sa pozerá z dvoch hľadísk; z lingvistického sa zisťujú osobitosti na fonologickom a morfológickom pláne, z onomastického hľadiska sa vychádza z účelu, ktorý má osobné pomenovanie spĺňať, ďalej sa sleduje, ako sa táto hlavná úloha prejavuje na ich formálnej stránke. (V dnešnej terminológii hovoríme o **lingvistikom a onomastickom statuse vlastných mien**.)

V. Blanár zastáva názor, že vlastné meno **funguje prostredníctvom formy**, na základe ktorej sa zaraďuje k onymickej triede; rozlišuje tu tiež (ešte nevyjadrené terminologicky) dve zložky obsahu vlastného mena: ... *napr. pri horstve Himalaja si neuvedomujeme apelatívny význam tohto pohoria: zimná zasnežená hora. Stačí si zapamätať, že Himalaja je stredoázijský horský masív* (oronymum; v dnešnej terminológii ide o presupozíčnú identifikáciu), *určený takou a takou pomernou polohou a k jeho bližšej charakteristike sa priberú príslušné geografické poznatky* (dnes hovoríme o referenčnej identifikácii). *Názov Himalaja sa vzťahuje na konkrétne horstvo a tento vecný vzťah je jeho vlastným a výlučným významom* (s. 20). (V neskorších prácach prehlbuje poňatie onymickej sémantiky.)

Vymedzeniu špecificky onymických príznakov, ktoré odlišujú vlastné mená od ostatnej slovnej zásoby a špecifikujú jednotlivé onymické triedy, venoval V. Blanár v dizertácii najviac priestoru (s. 31 – 110); nazýva ich tu funkciami. Za primárnu považuje diferenciáciu funkciu (dnes identifikačno-diferenciačnú); identifikáciu a diferenciáciu chápe ako dve funkcie, vyzdvihuje pritom diferenciáciu, ktorou sa jednotliví členovia society odlišujú (s. 99). Ide o vyčlenenie druhej jednotliviny ako pomenovania sui generis.

Pod príbuzenskou funkciou autor rozumie odlišovanie príbuzných osôb v jedno-, dvoj- a trojmennej sústave antroponým. Vyčleňuje tu horizontálnu líniu, v ktorej sa odlišujú členovia jednej rodiny (zmena krstného mena, priezvisko je stabilné), a vertikálnu líniu, na ktorej sa odlišujú nepríbuzné osoby (mení sa priezvisko, zostáva krstné meno). Dnes hovoríme o špecificky onymických príznakoch [rodinná príslušnosť], ktorou sa diferencuje krstné meno od priezviska. Dôležitý je poukaz na prehodnotenie určovaného funkčného člena na určujúci, pri ktorom sa jednomenná pomenúvacia sústava mení na dvojmennú ($X + a \rightarrow x + A$) (s. 114).

Úradné a živé mená vyčleňuje V. Blanár na základe určujúcej funkcie. Ako termíny používa v celej dizertácii úradné a živé pomenovania, raz uvádza i dnešný termín „živé mená“ (s. 115). Rozdiel medzi úradným a živým pomenovaním je v realizácii mennej sústavy; kým úradná dvojmennosť je pomenovaním v modernej spoločnosti, živé pomenovania tvoria kontinuitu s bývalými osobnými menami v užšom slova zmysle a sú pokračovaním dávnej jednomennej sústavy (s. 120). *Úradné mená sú dvojčlenné, ... pri živých pomenovaniach stojí za znakom osoba sama, známa okruhu svojho používania z osobného styku. Neúplnú formu mena nahrádza existencia jeho nositeľa v kolektívnom vedomí* (s. 93). V tomto vidíme definovanie referenčnej identifikácie.

Pod sociálno-právnu funkciou chápe V. Blanár úradnú záväznosť a ustálenosť formy v úradných dokumentoch; vyzdvihuje tu i dôležitosť dedičnosti (pri priezviskách, živých rodinných menách a menách do domu). V. Blanár poukazuje na podobnú dôležitosť nemennosti živého mena v užšej societe v pomere k administratívno-právnomu aktu v úradnej sfére. *Zmena formy pomenovania je úradný akt rovnako ako pomenovanie samo* (s. 106). Inú povahu má tzv. regionálna funkcia. Charakterizuje ju ako apelativizáciu vlastných mien, keď sa napríklad vlastné mená ako *Eva, Marcin* vo svojich regiónoch chápu v ustálených spojeniach ako apelatíva. Stavovskou funkciou tu rozumie odlišovanie určitých spoločenských vrstiev od iných osobitným antroponómom. Ide napríklad o odlišenie zemanov príponou *-y*, napr. *Révay*. Dnes sa identifikácia vyššej spoločenskej vrstvy uskutočňuje skôr na rovine apelatív (lobby, smotánka, priezvisko s apelatívnym formantom *-ovci* vyjadrujúcim príslušnosť k určitej nadradenej skupine). (V neskorších prácach V. Blanár otázku obsahovej stránky vlastného mena prehľbuje.)

Pozornosť venuje aj slootovornej stránke vlastného mena; ide o slootovorné postupy ako abreviácia (s. 38), kompozícia (s. 38 – 39), derivácia (s. 43) či fonologická opozícia kvantity na materiáli staroindických mien (s. 39 – 40); spomína i dodnes diskutabilné určenie hypokoristickej formy antroponyma. Osobitosťi morfolologickej stavby antroponým sú výrazné pri skloňovaní životných maskulín, najmä ak boli pôvodne apelatívmi v inom rode, napr. *Repka, -u, -ovi ...; Ryba, -u -ovi ...* (s. 69 – 71).

Pri zisťovaní motivácie je dôležité, aký je vzťah medzi onymickým objektom a formou vlastného mena. Motivácia býva priezračná pri prezývke (individuálnej

charakteristike), lebo sa môže stotožňovať s nejakou vlastnosťou jej nositeľa (s. 93) Pri priezvisku pôvodná motivácia ustupuje (*Adamček* nie je malý *Adam*, ale antropoformantmi *-Ø* a *-ček* sa odlišujú osoby s rovnakým priezviskom).

V tretej kapitole hovorí autor o štruktúre osobných mien (s. 111 – 120). *Štruktúrou osobných mien rozumie štruktúru sémantických funkcií diferenčného znaku. Teda súbor celostne usporiadaných funkcií* (dnes: špecificky onymických príznakov), t. j. *prvkov konkrétnej štruktúry, ktorý pozostáva z určitého počtu a z určitého hierarchického radenia týchto funkcií*. Osobné mená charakterizuje na základe špecificky onymických príznakov a vyčleňuje i funkčné členy: krstné meno, rodinné meno (chápané ako priezvisko), prezývka, meno do domu (s. 102). Funkčný člen živé rodinné meno (dedičná prezývka) je len naznačený, no nie je v práci vymedzený ako samostatný člen pomenúvacej sústavy (s. 124). V osobitnej kapitole sa venuje autor i dynamickej povahe mennej sústavy (s. 121 – 124). K najdôležitejším činiteľom pôsobiacim na dynamiku mennej sústavy patrí existujúci inventár mien v pomere k neustálemu nárastu počtu osôb, ktoré je treba pomenovať. Z diachrónneho hľadiska to zapríčiňuje prechod od jednomennosti k dvojmennosti a trojmennosti.

V *Dodatku* (s. 125 – 126) V. Blanár sumarizuje, že *štúdium vlastných mien patrí do semiológie a zasahuje tiež do lingvistiky*. Na spätosť s lingvistikou poukazuje formulácia: *Pokúšame sa postaviť základy semiologickej onomastiky, orientovanej lingvisticky, ...* (s. 32). S osamostatnením tejto semiologickej onomastiky ide V. Blanár tak ďaleko, že ju považuje za osobitnú disciplínu sociologickej povahy, ktorá by mala k lingvistike podobný vzťah ako estetika (s. 126).

Dizertácia je písaná odvážnym štýlom mladého bádateľa, ktorý z nových hľadísk nastoľuje teoretické problémy náuky o vlastných menách. Ide o prvú prácu (minimálne na Slovensku), v ktorej sa definuje vlastné meno ako bilaterálny znak a v ktorej sa vlastné mená chápu ako sústava znakov. V. Blanár tu vymedzuje niektoré špecificky onymické príznaky (dedičnosť, ustálenosť v societe i administratívno-právnym úzom, rodinná príbuznosť), z diachrónneho hľadiska rozoberá povahu jednomennej, dvojmennej a trojmennej sústavy; je autorom termínu „živé meno“ (mená) pre neúradné pomenovanie a môžeme tu nájsť i prvé náznaky modelového chápania antroponým; podnetné sú prvky konfrontačného prístupu. Novým spôsobom poukazuje na osobitosti jazykovej stavby osobných mien. Na mnohé z týchto myšlienok V. Blanár v ďalšom výskume nadväzuje, mnohé prehľbuje a modifikuje vzhľadom na materiálové analýzy a nové teoretické poznatky. Výsledky polstoročných výskumov podáva monografia *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)* (1996; nemecký variant z r. 2001), ktorú jubilat nechápe ako završenú syntézu svojich tvorivých úsilí.

Michal Jozefovič

Jubileum PaedDr. Ľubomíra Kralčáka, PhD.

Jubilant sa narodil 5. apríla 1955 v Nitre. Základné, stredoškolské i vysokoškolské vzdelanie absolvoval v rodnom meste, kde žije doteraz. Študijný odbor slovenský jazyk – výtvarná výchova úspešne ukončil v r. 1990 a nastúpil ako asistent na Katedru slovenského jazyka Vysokej školy pedagogickej v Nitre. Na tejto katedre pôsobí dodnes vo funkcii zástupcu vedúceho katedry.

V Jazykovedných časopisoch začal publikovať od r. 1991. Spočiatku akoby mapoval možnosti svojho budúceho výskumu. Počas doktorandského štúdia v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave bola predmetom jeho pozornosti štúrovska spisovná slovenčina, jej lexika, frazeológia a najmä analytické verbo-nominálne spojenia v štúrovskej slovenčine. K záujmu o súčasný jazyk ho priviedla potreba vyučovať niektoré jazykovedné disciplíny, napr. syntax súčasnej spisovnej slovenčiny. Tri roky vyučoval slovenský jazyk aj na Fakulte masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, kde vykonával súčasne funkciu prodekana fakulty. Doktorandské štúdium v odbore slovenský jazyk ukončil v r. 2003.

V súčasnosti vyučuje Ľubomír Kralčák historické jazykovedné disciplíny a zo synchronnej lingvistiky prednáša základy sociolingvistiky, psycholingvistiky a úvod do lingvistiky na Katedre masmediálnej komunikácie a reklamy.

Od príchodu na katedru sa aktívne podieľa na príprave vedeckých podujatí organizovaných katedrou i fakultou. V r. 1994 – 97 zastával funkciu tajomníka nitrianskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti, bol redaktorom viacerých zborníkov, ktoré vydala FF UKF v Nitre, a spoluriešiteľom troch obhájených grantových úloh: Frazeológia ako intenzifikačný faktor komunikácie (VEGA č. 1/187/92); Fungovanie jazykových prostriedkov v texte (grantová úloha č. 04/05 CGA) a Kultúra reči CGA. V súčasnosti je vedúcim riešiteľom grantovej úlohy Kultúra reči v masmédiách SR (s plánovaným ukončením v r. 2007). Je koordinátorom medzinárodného výmenného programu CEEPUS na Filozofickej fakulte UKF. V roku 2005 sa úspešne habilitoval na docenta v odbore slovenský jazyk a vyšla mu monografia *Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine*, ktorá priniesla zaujímavý synchronno-diachrónny pohľad autora na riešenie problematiku v sústave analytických spojení. Klasifikáciu týchto jazykových útvarov postavil na sémantickom triedení formálnych slovies, analyzoval intenčno-valenčnú štruktúru skúmaných spojení a na dotvorenie celkovej charakteristiky sa venoval ich lexikálnej stránke. Vymedzil podstatné znaky analytických verbo-nominálnych spojení, ich hranice a štruktúry. Podrobne zmapoval skúmanie a vývoj názorov slovenských lingvistov na tento typ analytického spojenia slovesa a mena v historickom priereze až po súčasnosť.

Jubilanta poznám od jeho študentských čias, bola som konzultantkou jeho diplomovej práce na tému Vyjadrovanie intenzity deja a vlastnosti v spisovnej slovenčine,

a preto sa úprimne teším z jeho súčasných pracovných výsledkov a prajem mu veľa ďalších úspešných rokov v osobnom živote i vo vedeckom a pedagogickom dianí.

Kristína Vrliková

Súpis prác PaedDr. Ľubomíra Kralčáka, PhD., za roky 1991 – 2004

1991

Sémanticko-syntaktické vzťahy medzi vetami v prechodných typoch jednoduchých podradovacích súvetí. – Slovenská reč, 56, 1991, s. 140 – 146.

Účastník hladovky – hladujúci – hladovkár. – Slovenská reč, 56, 1991, s. 192.

Patrí k jedným z najkrajších? – Kultúra slova, 25, 1991, s. 357 – 358.

Oneskorene k sedemdesiatym piatym narodeninám Jána Holého. Slovenská reč, 56, 1991, s. 179 – 180.

1992

Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti. – In: Varia I. Red. M. Nábělková – M. Šimková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1992, s. 20 – 24.

Štruktúra a pravopis kongruentných spojení všeobecných podstatných mien. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 264 – 269.

O zdomáčňovaní slova image v slovenčine. – Kultúra slova, 26, 1992, s. 166 – 168.

Tajomstvá jazyka. Viktor Krupa: Jazyk — neznámy nástroj. – In: Literárny týždenník, 5, 1992, č. 16, s. 4 – 5 (rec.).

1993

Charakteristika domácej vrstvy kultúrnej lexiky v štúrovskej slovenčine. – In: Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. F. Miko. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 19 – 27.

Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém. – In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 226 – 235.

Komunikatívne aspekty vyučovania syntaxe na základných školách. – In: Moderné technológie vzdelávania. Časť 4. Komunikačný program výučby materinského jazyka. Zborník z vedeckého sympózia. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 42 – 44.

1994

Slovenské podoby cudzích zemepisných názvov v štúrovskej publicistike. – In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19. – 20. mája 1994. Zborník referátov. Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická v Nitre 1994, s. 202 – 206.

Komunikatívne aspekty obraznej frazeológie. – In: Frazeológia ako intenzifikačný faktor komunikácie. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994, s. 34 – 37.

Habovštiaková, K. – Krošláková, E.: Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov. Trnava 1993. – In: Slovenská reč, 59, 1994, s. 252 – 253 (ref.).

1995

Rómsko-slovenské lexikálne vzťahy. – In: Rómsky jazyk v Slovenskej republike. Bratislava, Štúdio -dd- 1995, s. 27 – 31.

Komunikatívny prístup k výskumu a vyučovaniu jazyka. – In: Technológie vzdelávania tretieho tisícročia. Časť 3. Transformácia vedeckého poznania v oblasti humanitných vied do školského vzdelávania a výchovy. Zborník z vedeckej konferencie MEDACTA '95. Red. V. Obert a kol. Nitra, SlovDidac 1995, s. 85 – 89.

Komunikatívny prístup k výskumu a vyučovaniu jazyka. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 42, 1995/96, s. 11 – 14.

K niektorým aspektom národného jazyka na západnom Slovensku. – Zázpisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, č. 1 – 4, s. 10 – 12.

Nová textová príručka. [Krošláková, E. – Habovštiaková, K.: Základy slavistiky a staroslovenčina. Textová príručka. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994] – In: Kultúra slova, 29, 1995, s. 353 – 356 (ref.)

1996

O niektorých aspektoch diskrepantnej komunikácie. – In: Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie. 1. diel. Materiály z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6. – 8. septembra 1994. Red. V. Patráš. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, 1996, s. 117 – 121.

Štúrovská lexika vo vývine spisovnej slovenčiny. – In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 45 – 49.

K niektorým otázkam segmentácie textu. – In: Fungovanie jazykových prostriedkov v texte. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 103 – 109.

Slovakaj-ciganaj lingvaj kontaktoj. – In: Multikulturaj Familioj de nuntempa Europo. Aktoj de la seminario okazinta 1. 2. 1996. Bratislava, Esprima 1996, s. 154 – 160.

Slovenčina na západnom Slovensku a jej postavenie v rámci národného jazyka. – In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistika Slovaca 2. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 57 – 63.

Životné jubileum Emy Krošlákovej. – Kultúra slova, 30, 1996, s. 155 – 156.

1997

K otázkam dynamiky súčasnej slovenčiny a jej faktorov. – In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistika Slovaca 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 283 – 292.

Sociolingvistický výskum a vyučovanie slovenčiny. – In: Vzdelávanie v meniacom sa svete. Zborník 1 z vedeckej konferencie MEDACTA '97. Red. P. Konečný a kol. Nitra, SLOVDIDAC 1997, s. 81 – 83.

1998

Slovesné multiverbizačné spojenia v štúrovskej slovenčine. – In: Zborník k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. J. Glovňa. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1998, s. 33 – 51.

K niektorým otázkam segmentácie (organizácie) témy v texte. – In: Fungovanie jazykových prostriedkov v texte II. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1998, s. 64 – 72.

Zborník k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov, Philosoph Konstantin – Universität in Nitra 1998, 268 s. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 1988, s. 266 – 268 (ref.).

1999

Jazyková komunikácia a nitriansky model literárnej komunikácie. – In: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. I. diel. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 1999, s. 112 – 115.

Slovenčina v kontakte s rómčinou. – In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 178 – 182.

Odlíšne jazyky — odlíšne kultúry. – In: Škola a učiteľ v treťom tisícročí. Zborník 3 z vedeckej konferencie. Red. C. Diatka – P. Bohony – Z. Gadušová. Nitra, SLOVDIDAC 1999, s. 186 – 188.

2000

Pomenovania slovenčiny v štúrovskom období. – In: Acta Nitriensiae 3. Reprezentačný zborník Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Red. J. Čukan. Nitra, Filozofická fakulta UKF 2000, s. 313 – 326.

2001

Projekt slovníka štúrovskej slovenčiny a jeho počítačová podpora. – In: Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Zborník referátov zo seminára Bratislava 26. – 27. októbra 2001. Red. A. Jarošová. Bratislava, Veda 2001, s. 150 – 154.

Sémantická charakteristika stavových predikátov v štúrovskej slovenčine. – In: Acta Nitriensia 4. Reprezentačný zborník Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Red. J. Čukan. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2001, s. 99 – 111.

Frazeologizmy v publicistickom štýle štúrovskej slovenčiny. – In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Red. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2001, s. 141 – 155.

2002

Za profesorkou Emou Krošlákovou. – Kultúra slova, 36, 2002, s. 158 – 160.

2003

K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami. – In: Frazeologické štúdie III. Red. J. Mlacek – Peter Ďurčo. Bratislava, STIMUL 2003, s. 116 – 123.

2004

Jazyková kultúra a dynamika jazyka. – In: Otázky jazykovej kultúry. (Jazyková kultúra a jazyková ekológia). Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2004, s. 101 – 112.

Intenčno-valenčná charakteristika analytických verbo-nominálnych spojení. – In: Acta Nitriensia 6. Reprezentačný zborník Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Red. E. Fandelová. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2004, s. 56 – 66.

Otázky teórie spisovnej slovenčiny koncom 19. a začiatkom 20. storočia. – In: Spisovnosť a nespisovnosť. Zdroje, proměny a perspektivy. Red. E. Minářová – K. Ondrášková. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 330 – 334.

Redakčná činnosť

Zostavovateľ zborníkov:

Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 174 s. (hlavný zostavovateľ).

Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Zost. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1999. 119 s. (zostavovateľ s E. Krošlákovou).

K aktuálnym otázkam frazeológie. Zost. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2001. 215 s. (zostavovateľ s E. Krošlákovou).

Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. F. Miko. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993. 198 s. (zodpovedný redaktor).

Zborník k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. J. Glovňa. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1998, s. 33 – 51. (zodpovedný redaktor).

Fungovanie jazykových prostriedkov v texte II. Zost. E. Krošláková. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1999. 134 s. (zodpovedný redaktor).

Spomienka na PhDr. Pavla Dolejša

1. augusta 1955 sa v Rožňave narodil talentovaný lingvista PhDr. Pavol Dolejš. Osud mu však nedoprial širšie rozvinutie talentu, lebo smrť ho zastihla už vo veku 40 rokov. Zomrel 2. mája 1996 v Prešove. Z jeho prác je zrejmé, že v rámci výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny bola preňho najväčším magnetom syntaktická montáž nepripravených (hovorových) prejavov a zaujímala ho aj teória vyučovania. Jeho nečakaný odchod je značnou stratou aj pre náš gramatický výskum, lebo spomínaná oblasť spontánnych rozhovorov ostala dodnes nespracovaná. Po Pavlovi Do-

lejšovi sa jej už nikto zásadnejšie neujal a túto absenciu pociťuje aj dnešný syntaktický výskum.

Pripomeňme si niekoľko stručných údajov zo života Pavla Dolejša. Po absolvovaní Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, kde v rokoch 1976 – 1981 študoval na Filozofickej fakulte aprobáciu slovenský jazyk – anglický jazyk, sa nedostal hneď do centra lingvistického diania. Jeho život a účinkovanie sa po štúdiách odohrávali celkom mimo neho. Spočiatku pôsobil na Strednej ekonomickej škole vo Vranove nad Topľou, neskôr dokonca pracoval ako vedúci referent vo vranovskej Bukóze. Mal však dosť síl, aby sa vrátil, pričom prelomovým bol v jeho prípade rok 1984, keď získal titul PhDr. V r. 1985 prešiel na Katedru slovenského jazyka Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove. Prvé dva roky tam bol na študijnom pobyte, neskôr pracoval na katedre ako odborný asistent až do svojej náhlej smrti. V rokoch 1993/94 pôsobil ako lektor slovenského jazyka na Štátnej univerzite I. Franka vo Lvove.

Prvou a hneď vyzretou štúdiou Pavla Dolejša bol príspevok *Melódia opytovacích viet a aktuálne vetné členenie*, ktorú v r. 1988 publikoval v časopise Slovenská reč. Pri výskume jednotlivých typov opytovacích viet uplatnil aj možnosti inštrumentálnej fonetiky, pričom identifikoval jemné odchýlky od „učebnicových“ modelov, na čo sa, žiaľ, pozabudlo pri syntetickejších ortoepických výkladoch. Ukázal, k čomu dochádza vo vete, keď podávateľ poruší pokojný ráz otázky a zdôrazní niektorú jej časť, preskúmal, ako sa tieto miesta melodicky zvlínia, zaktualizujú i „spríznakujú“ a akú pomoc poskytujú aktuálnemu vetnému členeniu. Jeho ďalšími významnými prácami boli štúdie *Z problematiky syntaxe nepripravených hovorených prejavov* (1991), *Syntaktická analýza študentských nepripravených hovorených prejavov* (spoluautorka A. Kormaníková, 1993) a *Dekilka sposterežen nad sintaxisom telefonnych rozmov slovackoju movoju* (1994). Vo všetkých z nich rozvíjal svoju hlavnú tému využívajúc nahrávky spontánnych textov a ich transkriptov. Invenčne sa v nich skúma tematická výstavba textov pri rozhovoroch, ukazuje sa, ako nastáva tematický súlad i ako sa narúša, ako vzniká (termín P. Dolejša a A. Kormaníkovej) „krížený tematický súlad“, aké faktory na to pôsobia, aké konštrukcie sa pritom využívajú a ako sa aj v syntaxi prejavuje snaha sústrediť pozornosť na významovo najdôležitejšie slová. Vidíme, že proziopézy, nedokončené výpovede a elipsy sú v bežných rozhovoroch častejšie, než si to uvedomujeme a než to možno pripúšťaťame. Využitie hypotaxe je tu úplne špecifické. Pri telefonických rozhovoroch si P. Dolejš nemohol nepovšimnúť nasadenie minimálneho syntaktického programu u hovoriacich. Dnes sa tieto témy v európskej a svetovej lingvistike rozvádzajú v analýze diskurzu, konverzačnej reči a v ďalších odvetviach dialogického výskumu. Na Slovensku ich podnetne rozvíjal Pavol Dolejš. Zaslúži si našu vdáchnú spomienku.

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Ešte raz o spájacom výraze *a/alebo*. V 3. čísle Kultúry slova (2005 na s. 163 – 164) uverejnil I. Masár kratší článok s názvom *Znova o lomke v spájacom výraze a/alebo*, v ktorom sa vracia k svoju staršiemu príspevku *Poznámky o používaní pomlčky a lomky*, publikovanom pred ôsmimi rokmi (Kultúra slova, roč. 31, 1997, č. 3). V obidvoch spochybňuje najmä „spojkový agregát“ *a/alebo*, ktorý, ako upozorňuje, nie je v súlade s oficiálnymi pravopisnými pravidlami (tie registrujú iba prípady písania lomky medzi variantnými alebo protikladnými výrazmi, porov. najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2000, s. 118). Podľa I. Masára tieto výpovedné segmenty navyše nie sú ani celkom jednoznačné. Ako sám uvádza, opakuje toto poučenie preto, že sa s takýmto zápisom naďalej stretáva v (technických) normách.

Stačí si však otvoriť niektorý internetový vyhľadávač a zistíme, že tento spôsob zápisu sa v istom druhu odborných textov vžil a ustálil už dávnejšie. Bežne sa s ním možno stretnúť napr. v lekárskejších textoch (porov. napr. *Zvýšenie hladiny krvného cukru je následkom poruchy vylučovania inzulínu a/alebo účinku inzulínu v tkanivách...*), ďalej v prírodných vedách, v počítačových, obchodných a finančných textoch a dokonca v rôznych zmluvách, kódexoch, chartách a iných právnických dokumentoch, ktoré vyžadujú nielen koncízne, ale aj čo najpresnejšie a najjednoduchšie zapísanie výpovedí. Práve tu sa hojne uplatňuje tento spôsob zápisu a práve tu ho autori potrebujú a využívajú. Aspoň niekoľko príkladov obchodno-právneho typu rôzneho pôvodu: *Žiadne kroky potrebné na preverenie a/alebo prebratie tovaru kupujúcim neopravňujú kupujúceho zdržiavať platbu. – ... znamená nákup a/alebo využívanie externých zdrojov, kde je zaregistrovaný podnik a/alebo komerčné pracovisko. – Centrálna banka a/alebo jej pobočky majú vyhradené právo kontrolovať akýkoľvek účet s podozrivým pohybom – ... žiadateľmi sú aj vlastníci a/alebo užívatelia cirkevných lesov... – Tieto stránky je možné stiahnuť, kopírovať a/alebo tlačiť (vrátane textu a grafiky) pre osobné, nekomerčné použitie za predpokladu, že... – Úver na predfinancovanie a/alebo spolufinancovanie projektu... – ... rozširovanie nevyžiadaných a/alebo obťažujúcich správ... atď. Takýchto príkladov nájdeme aj dnes na internete desiatky, ak nie stovky. A s rovnakým stavom sa stretneme, keď si dáme vyhľadať kontexty s výrazom *a/nebo, und/oder, i/ili, és/vagy, und/oder, and/or*. Do ďalších jazykov sme už ani nešli.*

Pozrime sa ešte na príklad, ktorý analyzuje I. Masár vo svojom staršom článku: *Podporovať súkromný sektor tak, aby sa zlepšili a/alebo vytvorili finančné toky*. Podľa neho takto vzniká konštrukcia, z ktorej sa dá vyvodiť, že nejaké finančné toky už jestvujú a majú sa zlepšiť. V takom prípade už podľa I. Masára nie je odôvodnené

požadovať vytvorenie finančných tokov. Podľa nášho názoru v tomto prípade sa hovorí, že súkromný sektor by sa mal podporiť tak, že v prípade, kde takéto toky nie sú, mali by sa vytvoriť, a tam, kde financie už „tečú“, bolo by treba tieto prúdy posilniť, ale súčasne sa tu hovorí, že pre súkromný sektor je priaznivé, ak sa podarí realizovať aspoň jednu z týchto alternatív. Je to typ známy aj z výrokovej logiky, keď sa uplatňuje naraz konjunktora a vylučujúci disjunktora, výsledkom čoho je nevylučujúci disjunktora: Výrok *Napoleon diktoval a/alebo sa prechádzal* znamená, že sa Napoleon prechádzal alebo že Napoleon diktoval, ale aj oboje, že diktoval a pritom sa prechádzal, čo bola údajne Napoleonova obľúbená činnosť.

Je zrejmé, že tento spôsob zápisu sa môže vyskytnúť aj na miestach, kde to nie je primerané, možno dokladmi na to sú aj niektoré príklady, ktoré uvádza I. Masár, hoci z uvedených kontextov sa to nedá celkom spoľahlivo rozhodnúť. Vcelku by sme však používanie výrazu *a/alebo* ako graficko-pravopisný princíp nemali odmietat'. Je to, ako vidieť, medzinárodný prostriedok, ktorý sa v odborných sférach európskych jazykov úspešne uplatňuje. Ak to nie je celkom v súlade s pravidlami slovenského pravopisu, treba uvážiť, či príslušnú formuláciu neupraviť, resp. nedoplniť tak, aby zahrnovala aj prípad písania spájacieho výrazu *a/alebo*.

Slavomír Ondrejovič